

ALTERNATIVY

časopis Centra strategických a teoretických studií

Číslo 14, rok 2023

Obsah čísla

NÁZORY A POLEMIKA	
Vladimír Prorok – Občanská společnost v podmínkách rostoucí nerovnosti moderní společnosti	2
Jiří Malínský – Společnost tolerantní hojnosti ?	14
Ladislav Šafránek – Demokracie evropské integrace	27
Jiří Dolejš – Stav české ekonomiky (diagnoza a možná terapie)	33
Jan Zeman - Problémy trvale udržitelné dopravy	39
EKONOMICKÉ OSOBNOSTI	
Pavel Sirůček – Sociální keynesiánství J. Macka	56
RECENZE	
Jan Mišovič – Imperiální způsob života	136
Pavel Sirůček – Vědecko technický revolucionář Radovan Richta	141

Vladimír Prorok

Občanská společnost v podmínkách rostoucí nerovnosti moderní společnosti

Idea občanské společnosti se objevuje v 17. století. Její obsah se mění spolu s vývojem společnosti samotné a ani dnes nepanuje shoda ohledně jejího vymezení, obsahu jednotlivých fází jejího utváření a její budoucnosti. Na druhou stranu v zásadě panuje shoda, že jde o sféru mezi státem a jednotlivci, kde se lidé spojují s jimi podobnými k realizaci svých zájmů. Jedna z možných definic říká, že občanská společnost je „soubor nevládních organizací a institucí, včetně rodin, vzdělávacích institucí, různých sdružení, profesních komor atd.“ Přes určité kontroverze je občanská společnost považována za klíčovou pro fungování svobodného a demokratického státu, protože pouhá soutěž politických stran pro efektivní fungování demokracie nestačí. Politický život dnes ukazuje, že občanská společnost dosáhla v západních zemích vysokého stupně rozvoje, i když se zde v posledních desetiletích objevila řada problémů a rozporů. Rozvoj občanské společnosti na Západě byl inspirací pro země bývalého komunistického bloku. Po revolucích 90. let 20. století, které zlikvidovaly komunistické režimy, se tyto země snažily po vzoru Západu rozvíjet občanskou společnost, aniž si uvědomovaly rostoucí problémy, se kterými se na Západě tento koncept potýká.

Občanská společnost je považována za důležitý prvek pro fungování svobodného a demokratického státu, protože 1) dává občanům možnost ovlivňovat dění ve státě vlastní účastí v zájmových a nátlakových organizacích, zaměřených na řešení konkrétního problému, 2) díky nezávislosti na vládních strukturách může legitimizovat státní moc a ospravedlňuje uspořádání státu, 3) vytváří v občanech pocit sounáležitosti a loajality ke státu, pokud stát nejen reaguje na jejich potřeby, ale zapojuje je i do řešení státních problémů, 4) v jejím rámci se vytvářejí předpoklady pro prosazení tolerance a formuje se pluralismus, které jsou nezbytné k nalezení konsensu v demokratické společnosti.

Abychom porozuměli stávajícím problémům západní společnosti, musíme se na její vývoj podívat z historického hlediska. Jak již bylo řečeno, myšlenka občanské společnosti se objevuje v 17. století. John Locke (1632-1704), který patří k duchovním otcům liberalismu, hovoří o politické či občanské společnosti, tedy o společnosti občanů organizované do státu, jejímž hlavním účelem je zachování majetku (§ 85)¹, jako protipólu jím kritizované absolutní monarchii, jenž má blízko k nepolitickému přirozenému stavu, jelikož zde neexistují žádní občané, a tudíž žádná politika². J. Locke ve svém rozboru vztahu státu a občanské společnosti rovněž uvádí, že pokud stát neplní své funkce, mezi které v širším slova smyslu patří právo na život a svoboda svědomí, ztrácí legitimitu a občané mají právo na revoluci: „Účelem vlády je dobro lidstva; a

¹ LOCKE J.: *Druhé pojednání o vládě*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1992. s. 78.

² Aristoteles: *Politika*. S. Rezek 2009

co je pro lidstvo lepší – že lid by měl být vždy ponechán napospas nespoutané vůli tyranie, nebo že by někdy měl být schopen vzdorovat vládcům, když překročí všechny meze v použití své moci a nasměrují ji ke zničení spíše než k zachování majetku jejich lidu?"³

Tento princip je dnes součástí liberální ideologie. V „Listině základních práv a svobod“ ČR, která je součástí Ústavy, se uvádí: „čl. 23. Občané mají právo postavit se na odpor proti každému, kdo by odstraňoval demokratický řád lidských práv a základních svobod, založený Listinou, jestliže činnost ústavních orgánů a účinné použití zákonných prostředků jsou znemožněny.“⁴ Vlastnické právo je dnes navíc vykládáno v širším smyslu – právo na zachování života je právem na slušný život a právo na svobodu svědomí je právem na svobodu získávat informace bez cenzury. Jinými slovy, stát a občanská společnost mohou být tedy i v konfliktu. Tento konflikt je historicky spojen s rozpory mezi feudály a buržoazií a následně mezi majetnými a nemajetnými třídami. První konflikt je vyřešen procesem buržoazních revolucí a druhý ekonomickým, politickým a ideologickým bojem dělnické třídy.

Stát při ochraně majetku reguluje svobodu občanů a nastoluje rovnováhu mezi zájmy jednotlivců a sektorů společnosti. „Kvalita rovnováhy“ a mechanismy k jejímu dosažení jsou určeny dominantní ideologií. Konzervativci preferují silný byrokratický stát a korporativní model organizace společnosti. Stabilita stávajícího řádu se opírá a hierarchizované struktury, použití síly a politiku ideologické netoleranci vůči jinak smýšlejícím (boj s „dezinformátory“). Liberálové vnímají stát jako centrum komunikace, které se chová neutrálně vůči jednotlivým sociálním skupinám a dává prostor pro samostatnou činnost občanů – řídí se zásadou: co není zákonem zakázáno, je dovoleno. Současný levicový liberalismus hájí individuální zájmy menšin proti hodnotám a zájmům tradičních většin, přitom je obviňuje z netolerantnosti, přičemž důraz je položen na individuální sexuální sebeidentifikace a produkci neutrálních pojmů nezatížených negativním vnímáním reality, ignoruje přitom často samotnou materiální podstatu realitu. Radikální socialisté viděli stát jako prostředek násilí vládnoucích tříd, nepodporovali nezávislou samostatnou činnost občanů a odmítali myšlenku občanské společnosti, protože jejím cílem je zachování majetku, jako zdroje vykořisťování. Západní socialisté podporují rozvoj občanské společnosti, včetně odborových organizací v ekonomické sféře, a požadují podřízení státu obecnému zájmu. Zásadním problémem dnešní západní společnosti je, že obecný zájem je formulován institucemi, které jsou často finančně závislé na dílčím zájmu kapitálu.

Vztah mezi státem, majetnými a nemajetnými vrstvami se historicky vyvíjel. Část teoretiků se přiklání k názoru, že občanská společnost prochází třemi fázemi: „konkurenční“, „koherentní“ a „pluralistickou“. Obsah těchto fází lze vnímat buď jako ideální typy, nebo jako trendy. V prvním případě hrozí, že vytvořený obraz světa idealizuje realitu. Proto je výhodnější druhá možnost, která nám umožňuje analyzovat rozdíly v těchto procesech v různých státech a jejich rozpornost.

V první fázi rozvoje občanské společnosti dochází k oddělení občanské a státní (politické) sféry společnosti. Rozvíjí se převážně soukromá sféra veřejného života, různé instituce a organizace, sloužící soukromým zájmům lidí. V první polovině 19. století docházelo ke konfliktům mezi podnikateli a dělníky. Ve francouzském Lyonu došlo v roce 1834 k dělnickým povstáním, v roce 1844 ve Slezsku, na konci 19. století v Itálii a vedly se koloniální války. Nesnesitelné životní podmínky tehdejší dělnické třídy popsal F. Engels ve svém díle *Postavení dělnické třídy v Anglii* (1845). Reakcí na situaci byl vznik odborů, socialistických a sociálně demokratických stran a mezinárodních dělnických sdružení – I. a II. Internacionály, požadujících zlepšení životních

³ LOCKE J.: *Druhé pojednání o vládě*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1992. s. 164.

⁴ *Listina základních práv a svobod*. § 23. [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=listina+z%C3%A1kladn%C3%ADch+pr%C3%A1v+a+svobod+pdf>.

podmínek dělnické třídy a zavedení volebního práva pro chudší vrstvy. Aby se snížil tlak na systém, začal stát v některých zemích vytvářet sociální záruky pro pracující. Příkladem je politika premiéra konzervativní vlády Velké Británie B. Disraeliho (1804-1881), který v letech 1874-80 provedl řadu sociálních reforem. Neméně důležitá byla politika železného kancléře Německa, konzervativce O. von Bismarcka (1815-1898), který na jedné straně prosadil v roce 1878 v říšském parlamentu přijetí zákona zakazujícího sociální demokracii, na straně druhé, na doporučení císaře Viléma I. začal v letech 1883-87 zavádět zákony ve prospěch pracujících, včetně sociálního pojištění. Sociální stát tak není v první fázi spojen s právním státem a může být součástí autoritářské vlády, jak to ve 20. století ukazuje například i fašismus. V tomto případě je aktivně potlačována občanská společnost a sociální politika je nástrojem vnitřní stabilizace systému, což má umožnit vnější expanzi státu podporovanou i pracujícími, kteří z ní jevově rovněž profitují. Hlavní zisky má pochopitelně kapitál.

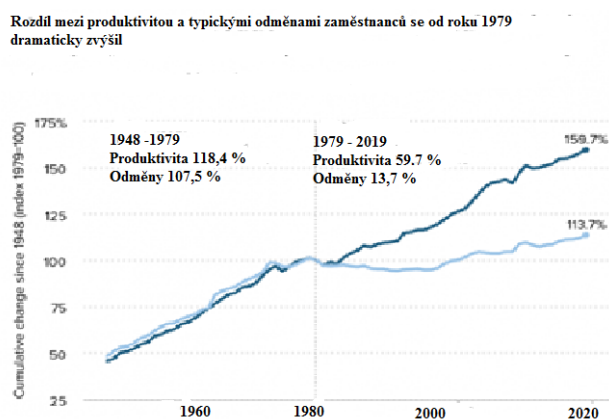
Druhá, koherentní fáze předpokládá existenci jak sociálního státu, tak právního státu, který zaručuje rovnost před zákonem všem bez ohledu na jejich postavení. Teoreticky obsah a politiku druhé fáze rozvoje občanské společnosti zdůvodnili anglický liberál D. Bentham (1748-1832) a zastánci utopického socialismu – A. de Saint-Simon (1760-1825), C. Fourier (1772-1837) a R. Owen (1771-1858), který v roce 1830 dokonce vytvořil ve svém závodě v Lanarku model sociálně orientovaného podnikání. Nicméně v politické praxi v 19. století, jak bylo zmíněno, budovali sociální stát konzervativci. V 20. století byly principy sociálního státu uplatněny v USA liberálním prezidentem F. D. Rooseveltem (1882-1945) jako součást zákona o národní průmyslové obnově (National Industrial Recovery Act) kvůli hospodářské krizi 1929. V plném rozsahu je projekt sociálního státu realizován především v rámci evropské integrace po 2. světové válce. Ale ani druhá fáze rozvoje občanské společnosti se neobešla bez sociálních konfliktů – dochází ke stávkám v koloniích a zemích třetího světa, kde vládne chudoba, objevuje se národně osvobozenécké hnutí a snahy překročit rámec kapitalismu. To mimochodem naznačuje, že liberální teorie komplexní závislosti, která tvrdí, že méně rozvinuté země se mohou modernizovat, v řadě případů prohrává s teorií závislosti I. Wallersteina (1930-2019), který tvrdil, že chudé země jsou chudé, protože jsou závislé.

Ve třetí pluralitní fázi formování občanské společnosti dochází k její globalizaci a občanská společnost prochází kvalitativními změnami. Podle zastánců globalizace se měly v této fázi konečně vyřešit problémy nerovností a měl vzniknout sociální stát na celém světě. V této fázi mělo podle F. Fukuyamy (*1952) nastat konečné vítězství liberalismu, nebo, jak tvrdil A. Giddens (*1938), poradce předsedy Labour Party T. Blaira, se měl plně projevit pozitivní potenciál globalizace. Třídní boj měl slábnout, polarizace společnosti (nepřátelství mezi jejími třídami) měla prakticky zmizet. V sociální struktuře postmoderní společnosti neměly existovat žádné opačné póly třídní nebo stavovské polarizace. Rozdíly mezi nimi měly být pouze sociokulturního charakteru – tj. rozdíly v kulturním životním stylu jednotlivců i skupin. Jádrem společenských konfliktů měl být zápas o kulturní dominanci v každodenním životě, kde se různé subjekty snaží rozvíjet své vlastní strategie a linie chování. Funkcí občanské společnosti je pak působit jako hlavní dodavatel společensky významných projektů a kulturních programů činnosti. Ve společnosti by měly dominovat pluralismus ve všech jeho projevech a tolerance ke vší jinakosti a novotám, pokud to neodporuje zákonům. V rámci globalizované občanské společnosti se měl právní a sociální stát postupně stát státem ekologickým. V kontextu současného vývoje se tento projekt ukazuje být ale jen jako další utopie.

Utváření a rozvoj občanské společnosti se uskutečňuje pod vlivem vnitřních a vnějších faktorů. Jedním z vnitřních faktorů byl třídní boj, který ovládl první etapu, ve druhé etapě to byla vědeckotechnická revoluce, která umožnila masovou spotřebu ve vysoce rozvinutých zemích.

Vnější faktorem pro přechod do druhé fáze formování občanské společnosti na Západě byla existence socialistického tábora s proklamovaným cílem blahobytu pracujícího lidu. Komunistické režimy v Evropě sice zkrachovaly, ale ovlivnily vývoj v kapitalistických zemích. Ve třetí fázi měla být klíčovým faktorem globalizace, která urychlí ekonomický vývoj a přinese prosperitu nejen dělníkům západního světa, ale všem zemím světa. To vše díky volnému pohybu kapitálu a pracovních sil. Představa byla, že pohyb kapitálu povede k industrializaci méně rozvinutých zemí (již zmíněná koncepce komplexní teorie závislosti) a vytvoření blahobytu. Realita je taková, že kapitál směřuje tam, kde jsou zpravidla nejvýhodnější podmínky pro dosažení zisku, což je spojeno s nízkými daněmi a minimálními omezeními v oblasti životního prostředí či sociální legislativy. Pohyb kapitálu vede na jedné straně k deindustrializaci vyspělých zemí a na druhé straně k eliminaci nekonkurenčních sektorů ekonomiky v hostitelských zemích, což vyvolává zvýšení nezaměstnanosti nebo přesun pracovníků do sektoru služeb, kde jsou nízké mzdy. Pohyb pracovních sil namísto slibovaného zvyšování mezd vede obecně ke zvýšené konkurenci na trhu práce a stagnaci mezd. K poklesu růstu mezd v poměru k růstu produktivity práce dochází od 70. let, jak ukazuje níže uvedený graf ze Spojených států.

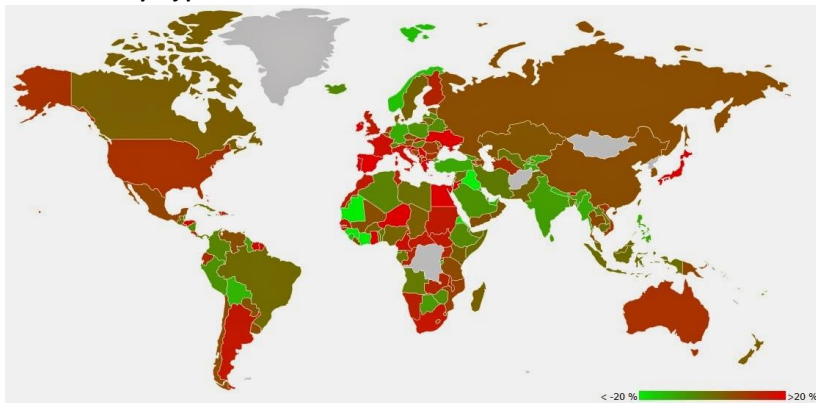
Graf 1: Reálná produktivita práce a příjem pracujících 1948-2019

Zdroj: <https://www.epi.org/blog/growing-inequalities-reflecting-growing-employer-power-have-generated-a-productivity-pay-gap-since-1979-productivity-has-grown-3-5-times-as-much-as-pay-for-the-typical-worker/>.

Pokles příjmů pracujících je kompenzován zadlužováním jedinců a státu, jak to ukazuje vývoj především ve Spojených státech, ve většině zemí EU s výjimkou nových členů EU, kde neexistuje rozvinutý sociální stát.

Obrázek 1 : Vývoj poměru dluhu k HDP ve světě

Zdroj: <https://vividmaps.com/development-of-debt-to-gdp-ratio/>

Sociální stát, který vznikl po 2. světové válce, zajišťující růst spotřeby a prosperity ve vyspělých zemích na základě vědeckotechnické revoluce, byl společným projektem moderních liberálů, paternalistických konzervativců a západních socialistů. Tento projekt úspěšně konkuroval komunistickým režimům východní Evropy. S jejich kolapsem však klesá vnější tlak na jeho zachování. Ideologické a politické vítězství nové pravice, která kritizovala příliš štědrý stát, vedlo k omezení sociálního státu v duchu hesla, že každý se má starat především sám o sebe. Sociální stát ale omezovala i sociální demokracie pod heslem, že aby se alespoň něco zachovalo, musí se něco uříznout. Tato politika v zásadě odpovídá reálným podmínkám globalizace. Pro přilákání kapitálu je nutné snížit daně, což přirozeně neumožňuje zachovat předchozí rámec sociálního státu. Druhá možnost, udržování vysokých daní, odrazuje kapitál, takže není co zdaňovat. V důsledku toho nižší vrstvy a část středních vrstev nedostávají příjem ani jako státní dávky, ani jako platy. Podíl práce na příjmu od 70. let klesá jak v USA, tak v Evropě.

Graf 2: Podíl práce na příjmu 1973-2017 v %

FIGURE 1.
Labor Share of Income, 1973–2017

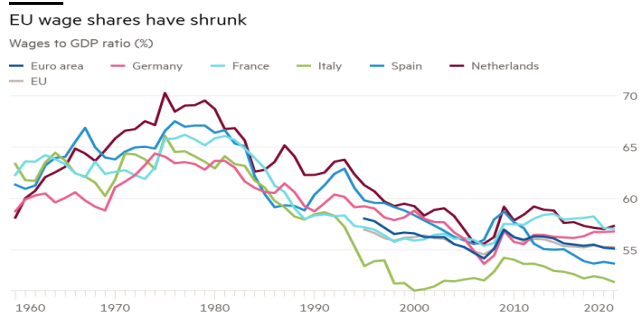
Source: Productivity and Costs, BLS (1973–2017).
Note: Labor share is defined as the sum of employee and proprietor labor compensation, divided by gross value-added output. Shaded bars indicate recessions.

THE
HAMILTON
PROJECT
BROOKINGS

Poznámka: Podíl práce je definován jako součet odměn za práci zaměstnance a vlastníka dělený hrubým výstupem z přidané hodnoty. Šedé sloupce označuje recese.

Zdroj: <https://www.brookings.edu/research/thirteen-facts-about-wage-growth/>.

Graf 3: Podíl mezd v EU se zmenšil (poměr mezd k HDP v %)

Zdroj: <https://www.ft.com/content/0a245c28-6cc3-11e9-80c7-60ee53e6681d..>

Vznikají tak předpoklady pro obnovení konfliktů ve společnosti, k nimž docházelo v první fázi formování občanské společnosti. Podle údajů OECD z roku 2018⁵ je míra příjmové nerovnosti na úrovni roku 1820 a OECD v této souvislosti varovala, že jde o jednu z „nejznepokojivějších“ událostí za posledních 200 let.⁶

Tabulka 1: Giniho index v období 1820-2022 (svět a EU)

Rok	Index Giniho	Rok	Index Giniho
1820	0.43	1993	0.76
1850	0.53	1998	0.74
1870	0.56	2002	0.71
1913	0.61	2003	0.72
1929	0.62	2005	0.68
1950	0.64	2008	0.70
1960	0.64	2013	0.65
1980	0.66	EC 2018	0,34
1988	0.80	EC 2022	0,29

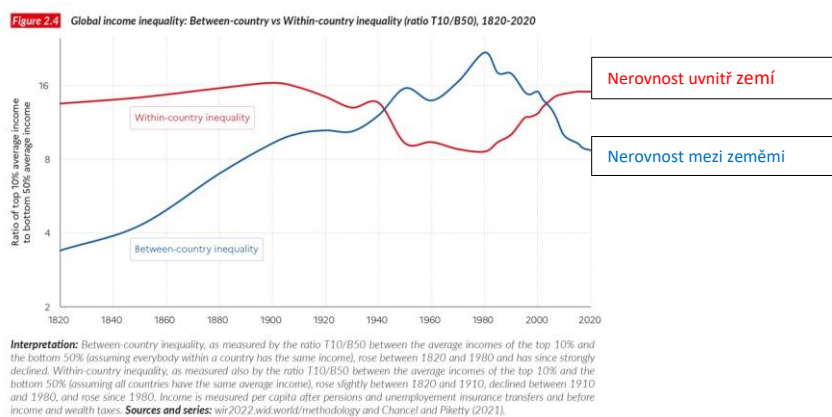
Zdroj: Ortiz, Isabel; Cummins, Matthew (April 2011). ["Global Inequality: Beyond the Bottom Billion"](#) (PDF). UNICEF. p. 26.; Berry, Albert; Serieux, John (September 2006). ["Riding the Elephants: The Evolution of World Economic Growth and Income Distribution at the End of the Twentieth Century \(1980–2000\)"](#) (PDF). United Nations (DESA Working Paper No. 27); World Bank. ["Poverty and Prosperity 2016 / Taking on Inequality"](#) (PDF). Figure O.10 Global Inequality, 1988–2013.

Ukazuje se, že míra nerovnosti ve světě oproti očekáváním se s globalizací zvyšovala, a i přes pokles po krizi 2008 zůstává vysoká, přičemž zároveň roste míra nerovnosti v jednotlivých zemích.

⁵ Global income equality now back at 1820s levels: OECD [cit. 2020-03-17]. Dostupné z <http://phys.org/news/2014-10-global-income-equality-1820s-oecd.html>.

⁶ Experti zkoumali úroveň příjmů v 25 zemích, zmapovali je do roku 1820 a poté je porovnali, jako by svět byl jednou zemí.

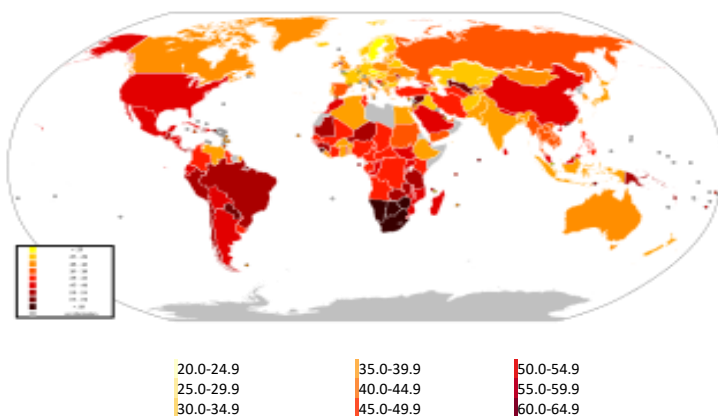
Graf 4: Globální příjmová nerovnost: mezi státy a uvnitř států 1820-2020

Zdroj: <https://wir2022.wid.world/chapter-2/>.

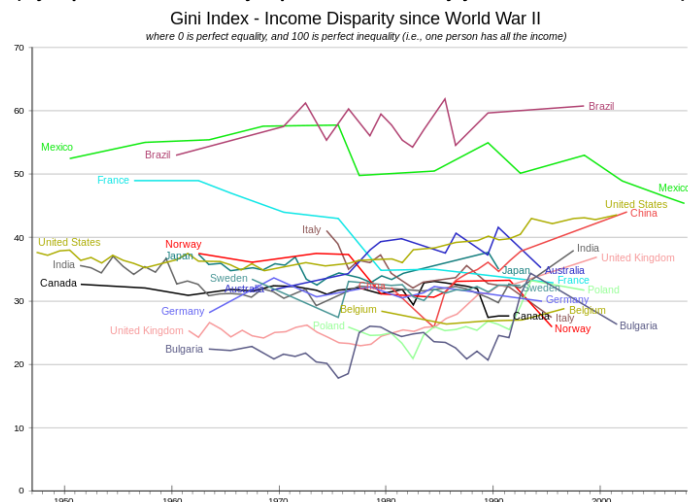
Nerovnost je dnes rozložena nerovnoměrně. Nerovnost je největší v Africe a Jižní Americe a mezi rozvinutými zeměmi je nerovnost největší ve Spojených státech a Číně. Rostoucí chudoba v Africe a Střední Americe je také příčinou migračních vln do vyspělejších zemí Evropy a Spojených států.

Obrázek 2 : Giniho index a míra nerovnosti e světě

V Evropské unii je nerovnost s výjimkou některých nových členských zemí EU nízká, i když v několika starších zemích EU jsou trendy protichůdné. Na rozdíl od toho státy BRICS se vyznačují vysokou mírou nerovnosti.

**Graf 5: Giniho index a příjmové nerovnosti po 2. světové válce
(0 je úplná rovnost a 100 je úplná nerovnost – tj. jeden člověk vlastní vše)**

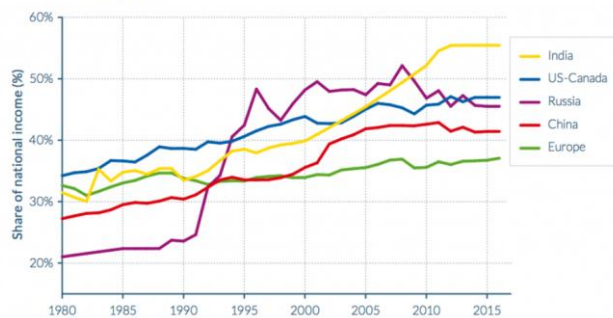
Zdroj: <https://beesefulmer.com/home/insights/income-in-equality-and-progressive-taxes/>.

Jak klesají mzdy a příjmy nižších vrstev, roste majetek bohatých vrstev obyvatelstva.

Graf 6: Podíl příjmů 10 % nejbohatších lidí ve světě 1980 -2016 (stoupající nerovnost prakticky všude, i když s různou rychlostí)

Figure E2a

Top 10% income shares across the world, 1980–2016: Rising inequality almost everywhere, but at different speeds

Source: WID.world (2017). See wir2018.wid.world for data series and notes.

In 2016, 47% of national income was received by the top 10% in US-Canada, compared to 34% in 1980.

Zdroj: <https://americandelusions.com/2017/12/14/rcently-noted-world-inequality-report-2018/>.

Důsledkem výše uvedených tendencí je radikalizace občanské společnosti na Západě a růst podpory protisystémovým konzervativním a nacionalistickým pravicovým či levicovým silám. Vítězství D. Trumpa bylo svého času reakcí nižších vrstev a části středních vrstev na globalizaci v USA. D. Trump se snažil čelit trendům, které byly pro většinu občanů USA negativní – zavedl cla na dovoz produktů ze zahraničí do USA, včetně produktů vyrobených ve spojeneckých zemích EU, se kterými mají USA chronické obchodní deficity. Cílem bylo vrátit reálnou ekonomiku zpět do Spojených států a vytvořit nová pracovní místa. Druhým opatřením bylo omezení pracovní migrace do Spojených států, ponechání pracovních míst rodilým občanům USA a zároveň omezení konkurence na trhu práce. To přirozeně neodpovídalo zájmům nadnárodních korporací a hodnotám liberalismu. Vítězství demokratů v USA se ukazuje být Pyrrhovým vítězstvím, protože Demokratická strana v sobě zahrnuje jak proud hájící zájmy nadnárodních společností, usilujících o zvýšení svých zisků, tak i proud levicových liberálů, požadujících rovnost ve společnosti.

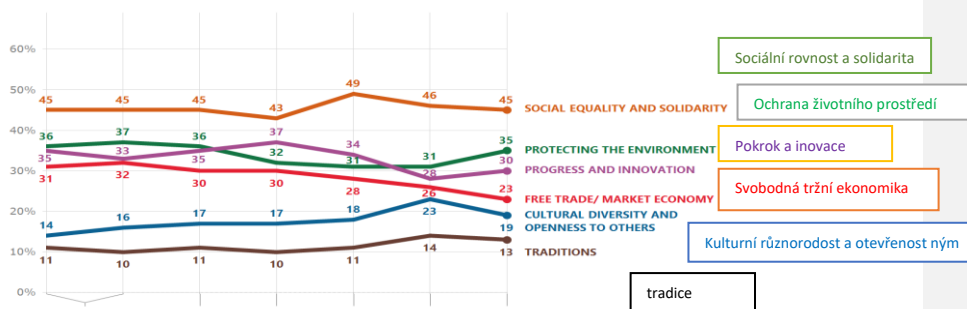
Podobné trendy lze pozorovat i v Evropě, kde roste vliv konzervativně nacionalistických sil zaměřených proti EU, která je pro ně symbolem globalizace – v Německu je to Alternativa pro Německo, ve Francii Národní sdružení Marine Le Penové, v Nizozemí Strana pro svobodu G. Wilderse, v Polsku strana Právo a spravedlnost J. Kaczyńského, v Maďarsku strana Fidesz V. Orbána.

Současně s posilováním konzervativně nacionalistických sil, podobně jako v polovině 19. století, se objevuje radikální socialismus, reagující na nerovnost ve společnosti – „žluté vesty“ ve Francii, hnutí černochů „Black lives matters“ v USA, vítězství marxisty D. Corbyna ve své době v Labour Party ve Velké Británii, aktuální vítězství strany SMER-SD R. Fica na Slovensku. Levice se opírá o požadavky sociální solidarity a rovnosti, které mají vysoké preference ve vysoce rozvinutých západních zemích, jak ukazují sociologické průzkumy. Podle průzkumů Eurobarometru z roku 2017 dávají občané EU přednost sociální rovnosti a solidaritě před ekologií, inovacemi, volnými trhy, kulturní rozmanitostí a tradicemi.

Graf 7: Hodnotové preference občanů EU (2017)

Otázka 3: Které dvě z následujících položek by měla naše společnost zdůrazňovat, abychom mohli čelit hlavním globálním výzvám? (Maximálně dvě odpovědi)

QC3 From the following items, which two should our society emphasise in order to face major global challenges? (MAX. 2 ANSWERS) (% - EU)

Zdroj: Special Eurobarometer 467 – Wave EB88.1 – TNS opinion & social, c. 17, <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion>.

Porovnáme-li preference občanů v jednotlivých členských zemích EU, převažují požadavky na sociální rovnost a solidaritu. Výjimkami z obecného pravidla jsou Malta, Dánsko a Rumunsko,

kde je prioritou ochrana životního prostředí, a Maďarsko, Itálie a Polsko, kde jde o inovace. Z grafu je patrná další zajímavost: v nových zemích EU mají i v horší ekonomické situaci hodnoty solidarity a rovnosti nižší preference, což je pravděpodobně odrazem „postsocialistického myšlení“ – lidé si neuvědomují, že pokud nebudou na rovnost a solidaritu klást důraz, tak v rámci tržní ekonomiky EU k jejich naplnění nedojde. Mimo jiné je to spojeno i s nedoceňováním role odborů, jako nástroje prosazování zájmů zaměstnanců v nových .

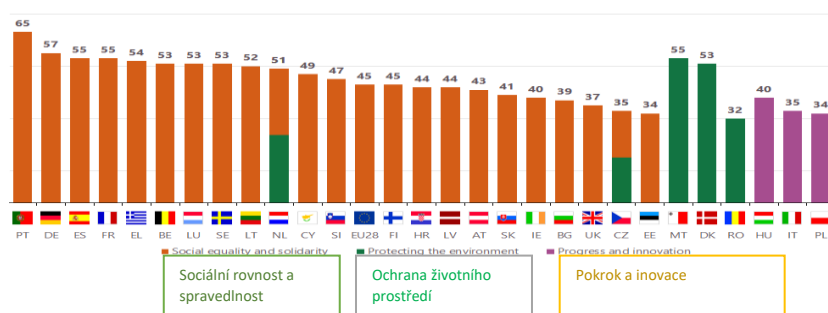
Graf 8: Hodnotové preference občanů jednotlivých států EU (2017)

Otázka 3: Které dvě z následujících položek by měla naše společnost zdůrazňovat, abychom mohli čelit hlavním globálním výzvám? (Maximálně dvě odpovědi) %

nejčastější odpovědi podle zemí

Q3 From the following items, which two should our society emphasise in order to face major global challenges? (MAX. 2 ANSWERS)

(% - THE MOST MENTIONED ANSWER BY COUNTRY)

Zdroj: Special Eurobarometer 467 – Wave EB88.1 – TNS opinion & social, s. 17, <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion>.

V USA má podle Gallupova průzkumu z roku 2019 pozitivní názor na socialismus 43 % populace a dokonce 58 % mladých lidí (ve věku 18–34 let)⁷. Reakcí D. Trumpa bylo, že v USA nebude socialismus.⁸

Rostoucí sociální a ideologická polarizace je pozorovatelná nejen v jednotlivých státech, včetně států zlaté miliardy, ale i v celosvětovém měřítku. To ukazuje na to, že tvrzení o pluralitní občanské společnosti, stejně jako předpoklad udržení koherentní občanské společnosti, jsou ideologickou konstrukcí, nemající nic společného s realitou současného světa. Omezování sociálního státu ve vyspělých zemích a nemožnost jeho šíření do méně rozvinutých zemí podkopává základy stabilní společnosti, protože s jeho omezením přichází i destrukce právního státu. Jestli na přelomu století se to týkalo především mezinárodní politiky – války v Jugoslávii 1997-1999 a druhá válka v Iráku 2003 proběhly bez rezoluce OSN, aktivní a selektivní podpora barevných revolucí probíhala pod heslem rozšiřování zóny svobody a demokracie, i když pro mnohé země byla výsledkem pouze devastace, o čemž se decentně nehovořilo.

V současnosti je tento trend pozorovatelný i v rámci vyspělých zemí, kde dochází k omezování demokratických standardů uvnitř těchto zemí a právo se využívá účelově v zájmu vládnoucích elit a tříd. Prezidentské volby v USA v roce 2020 vyvolaly řadu otazníků ohledně sčítání hlasů

⁷ four-americans-embrace-form-socialism [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z:

<https://news.gallup.com/poll/257639/four-americans-embrace-form-socialism.aspx>

⁸ trump-iowa-socialism-bernie-sanders [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/us-news/2020/jan/31/trump-iowa-socialism-bernie-sanders>.

a způsobu vedení volební kampaně, kdy D. Trump byl obviňován bez důkazů ze spolupráce s Ruskem a Čínou a zároveň se bagatelizovaly kriminální delikty rodiny J. Bidena. Asi nejdůležitější z hlediska udržení demokracie a fungování občanské společnosti je zajištění informační demokracie. Z vědeckého hlediska nejednoznačná tvrzení provládních struktur týkající se klimatických změn a šíření Covidu 19 vyvolávají oprávněné pochybnosti o kompetentnosti či záměrech současných elit. Jejich reakce, spočívající v obviňování alternativ z dezinformací a snaze je vytlačit z veřejného prostoru cestou zákazů, aniž by se snažily věcně argumentovat, tyto pochybnosti jenom potvrzují. Totéž se vztahuje i k silovým řešením mezinárodních konfliktů, kde se podávají jednostranné a zjednodušující informace, zkreslující reálné příčiny konfliktů.⁹ Realita je z jedné strany složitější, než jsou oficiální interpretace situace, a zároveň, ze strany druhé, řada procesů je logicky vysvětlitelná, pokud do konceptů zahrneme zájmy jednotlivých aktérů a jejich ideologické konstrukce, determinující jejich vidění reality a sledované cíle.

Dnes na Západě jednoznačně převládá koncept dvojího metru – co mohou jedni, druhým není dovoleno, který je „nadstavbou“ nad klíčovou hodnotou konzervativní ideologie – přirozeností nerovnosti ve společnosti, což se týká jak mezinárodních vztahů, tak i vztahů uvnitř jednotlivých zemí. „Džungle a plebs“ nemůže mít podle konzervativní ideologie stejná práva jako „sad a osvětlená elita“, neboť by to mohlo ohrozit stabilitu současného světa, respektive dnešní rozdělení bohatství. Dvojí metr je doplňován novým pojetím původně liberální zásady politické korektnosti, podle které každý měl právo mít vlastní názor a hájit ho. Nové pojetí politické korektnosti požaduje, aby se neotvírala tabuizovaná témata a nezpochybňovala oficiální tvrzení, protože ten, kdo byl zvolen a má moc, hájí nevyhnutelně zájmy a hodnoty řadových občanů, což vzhledem k rozdělení bohatství je stále méně pravda. Občanská společnost je dnes destruována a je vysoce pravděpodobný návrat do období jejího formování – fáze akutních třídních bojů. Tady je příležitost pro neliberální levici vrátit do hry hodnoty demokracie a humanity.

⁹ PROROK, Vladimír, Jiří Víšek a kol.: *Geopolitické křižovatky, geopolitičtí hráči*. Praha: UJAK 2023.

Literatura:

LOCKE J.: *Druhé pojednání o vládě*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1992.

Listina základních práv a svobod. § 23. [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=listina+z%C3%A1kladn%C3%ADch+pr%C3%A1v+a+svobod+pdf>.

PROROK, Vladimír, Jiří Víšek a kol.: *Geopolitické křižovatky, geopolitičtí hráči*. Praha: UJAK 2023. ISBN 978-80-7452-215-4.

osnovnye-etapy-i-harakternye-cherty-sovremennogo-grazhdanskogo-obshchestva [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: https://psyera.ru/osnovnye-etapy-i-harakternye-cherty-sovremennogo-grazhdanskogo-obshchestva_8664.htm.

four-americans-embrace-form-socialism [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://news.gallup.com/poll/257639/four-americans-embrace-form-socialism.aspx>

trump-iowa-socialism-bernie-sanders [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/us-news/2020/jan/31/trump-iowa-socialism-bernie-sanders>.

world-inequality-report-2018 [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://americandelusions.com/2017/12/14/recently-noted-world-inequality-report-2018/>.

O autorovi:

Doc. PhDr. Vladimír Prorok, CSc.

**1956. Vystudoval filosofickou fakultu. Politolog a vysokoškolský pedagog. Autor řady knih z oblasti teorie politického rozhodování a řešení politických konfliktů.*

Jiří Malínský

Společnost tolerantní hojnosti?

Porážka pozdního komunismu

Pozdní komunismus, který ve dvacátých letech začínal jako průbojné hnutí mladých, o šedesát let později působil – a také byl – dějinným směřováním právě opačným; tuto chorobnou proměnu symbolizovala moskevská gerontokracie první poloviny osmdesátých let. Vcelku logicky se miska vah mezi šedesátými a osmdesátými lety minulého století převážila ve prospěch Západu, jehož dynamika, těžící z vlny nových technologií i přínosů demokratického socialismu, doslova vrhla kapitalistickou společnost do nového historického období *klasického evropského sociálního státu*. Klíčovou úlohu přitom sehrály oba ropné šoky sedmdesátých let, které se nemohly neprojevit i na sovětském bloku; nepřímo obnažily byrokratičnost a nepružnost tohoto systému. Disidentské opozice, které se v satelitní střední a jihovýchodní Evropě začaly formovat po odeznění tzv. politických procesů během šedesátých let, podpisem Závěrečného aktu helsinské konference získaly významnou legalizační oporu v této části mezinárodního práva už tím, že někdejší SSSR i jeho satelitní země patřily mezi jeho signatáře. Vžitě mechanizmy sovětského režimního deprese byly konfrontovány s kritérii skutečné – ne předstírané – politiky uvolnění.

Náhlé zhroutení těchto režimů na přelomu osmdesátých a devadesátých let vyvolalo do života opačné postupy. Prakticky ze dne na den (v Česku přibližně mezi lednem a březnem 1990) zanikly i poslední zbytky komunistické moci a zavládla všeobecná většinová euforie. Opojení blíže nestrukturovanou a vymezenou svobodou pominulo duchovní (myšlenkovou) nouzi postkomunistické Evropy a jaksi se přehlíželo, že svoboda je hegelovsky „poznanou nutností“, tj. že volnost bez břehů se mění (retarduje) v beztvary chaos a nezvladatelnou anarchii. V ovzduší příznivě orientovaném např. pro šíření kriminality ve všech jejích formách. Zcela stranou zůstal v této jednostranné reflexi Západ a jeho aktuální i dlouhodobé problémy, kterých rovněž nebylo málo a jež pádem komunismu nepominuly.

Slova levicový, levicovost, sociální, kontrola, zodpovědnost se stala téměř zakázanými podobně jako slovo revoluce. Kádrovací zásady jako různé projevy doktrinářství a dogmatizmu nezmizely, „jen“ se přepólovaly. Náznak jakéhokoliv – i konstruktivního a dělného – odstupu od západních hodnot byl a je pro mnohé listopadové vítěze téměř žalovatelnou skutečností podobně jako neurčitá množina zvaná svoboda; kontinuita je v postkomunistické praxi téměř bezvýjimečně ztotožňována s konzervatismem. Pokud se se v dnešní Evropě objevuje alespoň slovně levicová rezistence, přijímá čím dál častěji prvky a znaky upadajícího sociálního dětinství. Není proto od věci podívat se blíže na sebereflexi Západu staršího data a porovnat ji – přímo i nepřímo – s pohledy některých hlav historického Západu.

Problém autority a kontinuity

Když se 21. září 1937 na pražském Hradě loučil prezident Beneš se svým předchůdcem Masarykem, pokusil se, jak bylo jeho zvykem při obdobných příležitostech, o zobecnění a docenění Masarykova odkazu. Konstatoval: „Z osvícenství nám vyrostl moderní člověk. Moderní individualismus vytvořil a rostl romantismem literárním a uměleckým ze začátku 19. století. Montesquieu a Rousseau a Washington a Lincoln jsou stejně nositeli své doby a tvůrci doby nové jako Victor Hugo a Byron, Goethe a Puškin.“ Tento přerod v Benešově době konstatuje jeho další masarykovský postřeh „Snažil se přesně vystihnouti, kam jde tento nový přerod, jaký je smysl a vývoj moderního kapitalismu a socialismu 19. století a vědeckého socialismu marxistického, a hlavně co je a co má být pro naši společnost, náš národ, Evropu a svět nově se rodící demokracie.“ A současně si položil základní otázku modernity: „dovede ta naše společnost rozpoutaný revoluční individualismus zastavit? Dovede osvobozenému člověku dobře říci, kde jsou meze jeho svobody? Dovede vytvořit novou společenskou autoritu, jež bude tmelem soudržnosti nové demokratické společnosti...?“

O šedesát let později někdejší spolkový kancléř Helmut Schmidt (1918–2015) připravil návrh *Všeobecné deklarace lidských povinností*; pro tento dokument je příznačné, že jeho úplné znění je obtížně dostupné. Není divu, měl být rozvinutím *Všeobecné deklarace lidských práv*, jejíž velkou matkou se stala Eleanor Rooseveltová (1884–1962). Mezi základní požadavky tohoto dokumentu náleží „prosazovat lepší společenský řád“, protože „jednostranné lpění na právech má za následek konflikty a nekonečné spory a zanedbávání povinností vede k chaosu a úpadku zákonů“. Protože mezi základní povinnosti každého člověka-individua patří mj. „povinnost jednat lidsky se všemi lidmi“ a „podpora jejich důstojnosti a sebeúcty. Nikdo, žádný stát, armáda i policie, nestojí mimo kritéria dobra a zla založená na zásadě 'co nechceš, aby jiní činili tobě, nečiň ty jiným'“. Na to navazují ustanovení o účtě k životu, jež zahrnuje i právo na obranu, zákaz aktů genocidy a terorismu i ochranu životního prostředí a zvířat. Protože mezi povinnosti každého jedince patří také podpora jejich důstojnosti a sebeúcty. Proto také podle Schmidta žádný z nás není vyvázán z důsledně uplatňované zásady „Každý člověk je povinen mluvit a jednat pravdivě. Nikdo, ať jakkoli mocný, nesmí lhát.“ (Při respektování práva na soukromí a důvěrnost osobních a pracovních informací, jak také bylo ostatně v této deklaraci uvedeno).

Redakce dokumentu z r. 1997 precizuje ještě důrazněji podporu udržitelného životního prostředí, požaduje překonávání chudoby, podvýživy, nerovnosti a nevědomosti i rovnosti přístupu ke vzdělání a k profesní dráze; stanovuje také zásady nezneužívání hospodářské a politické moci stejně tak jako tolerantní prezentování náboženství; klade důraz na odpovědnost svobody hromadných sdělovacích prostředků. Vedle rovnosti pohlaví mluví i o cennosti manželství i vzájemné odpovědnosti, lásce i rovnosti vztahů mezi rodiči a dětmi. Vedle Schmidta se na textu *Deklarace* podíleli Franz Vranitzky (nar. 1937), lord James Callaghan (1912–2005), Philippe Trudeau st. (1919–2000) a Šimon Peres (1923–2016), tj. přední osobnosti Socialistické internacionály dnes již historické generace Willyho Brandta. Je jistě jen „náhodou“, že právě takový koncept zůstal dále nezpracovávaným podnětem a že dnes je fakticky zapomenutým (opomenutým?) hlasem.

Bez kontroly?

Deklaraci lze považovat za možnou odpověď na vývody knihy amerického politologa Zbigniewa Brzezinského (1928–2017) výstižně nazvané *Bez kontroly / Chaos v předvečer 21. století*. Práce vznikala během prvních měsíců prvního prezidentství Billa Clintona na počátku devadesátých let a pro českého čtenáře byla dostupná prakticky souběžně s americkým vydáním již od r. 1993. Zrcadlí americkou reflexi počáteční fáze existence postkomunistického světa. Autor o jejím zrodu podotkl: „*Myšlenky, které jsem vyjádřil v této knize, ovlivnila má práce v exekutivě, zušlechtilo je akademické bádání a utvrdil jsem se v nich pozorováním a cestováním po celém světě. Přitom mě stále více ovlivňovala nepostižitelná, a přesto důležitá vzájemná závislost filozofie veřejnosti, politického přesvědčení a mezinárodního dění... Měl jsem naštěstí možnost konfrontovat své myšlenky s kritickým úsudkem svých interdisciplinárních spolupracovníků...*“ (s. 221).

Pro Brzezinského bylo 20. století na svém konci poznamenáno existencí „metamýtů“ autorem spojovaných s Leninem, Stalinem a Hitlerem. Konstatuje, že v žádném století nebylo nikdy předtím pozabíjeno tolik lidí pro tak velké destruktivní utopické mýty (počet obětí obou světových válek odhadl na 170 milionů). Proto nezbývá než připomenout, že světové lidstvo početně i po značnou část dvacátého století *nepřesáhlo dvě miliardy osob*, takže například vyvražďování převážně préríjních severoamerických Indiánů, jejichž počet před seznámením s bílým mužem je historiky odhadován na 10 000 000 lidí (v USA tamější původní obyvatelé Severní Ameriky ani dnes zdaleka nedosáhli tohoto počtu) opravdu, měřeno počtem mrtvol, nemohl dosáhnout počtu mrtvých a povražděných během první světové války o brutálnější druhé nemluvě. Obdobně bychom marně hledali původní obyvatele Tasmánie nebo podstatně vyšší počty zavražděných a na epidemické a pandemické choroby zemřelých Indů či Číňanů. Za připomínku stojí i „civilizační“ pojetí belgického krále *Leopolda II.* (1835–1919, králem se stal r. 1865); ostudnou světovou proslulost si získal jako jeden z nejmasovějších vrahů lidských dějin; úbytek obyvatelstva Demokratické republiky Kongo se podle různých odhadů pohybuje mezi 1–15 miliony povražděných a zmrzačených lidí této velké africké země a někdejšího historického stejnojmenného černošského království (současný počet jeho obyvatel přesáhl 90 milionů). Nikoliv nezajímavé jsou počty obětí irského hladomoru ze čtyřicátých let 19. století (počet mrtvých v zemi, dnes zalidněné čtyřmi miliony obyvatel, se odhaduje na více než 1 milion mrtvých; v USA dnes žije kolem 32 milionů Iroameričanů).

I to jsou namátkou vybrané Brzezinského „metamýty“ dvacátého, ale také devatenáctého století. A také ilustrace pronikavého Marxova výroku, že *skutečnou tvář buržoazní demokracie nepoznáme v metropolích, ale naopak v jejích koloniích*. V souhrnu se jedná o fakta, která sice nejsou zamlčována, ale v oficiálních médiích jsou připomínána s určitým „ostychem“.

Pokud vezmeme do úvahy tyto „drobné doplňky“, dobereme se premis, ze kterých Brzezinski vyšel při psaní své knihy, v podstatě ve shodě s autorovým pojetím. Je skutečností, že nereformovatelnost stalinistické ekonomiky se působením obou ropných šoků „vyfaulovala“; nikoliv náhodou se brežněvovskému pozdně stalinistickému období dobově eufemisticky ještě během trvání gorbáčevovského reformního zvratu říkalo „*období stagnace*“. Přesto Brzezinského ztotožnění Lenina a Hitlera neobstojí: Leninovo pětileté vládnutí vyrůstalo v nejlepším

případě ze stolypinských polodemokratických snah (období dumské monarchie), připomínajících únorovou ústavu Rakouska šedesátých let předminulého století, a celé bylo *obdobím válečným*; ruská caristická krize rozhodně neměla bolševická východiska; na konci leninského období podle Solženicynových údajů činil počet politických vězňů v gulagu 23 000 osob a země naopak stála na počátku boomu, který po 4 letech světové a třech letech občanské války směřoval k obnovení předválečné hospodářské úrovně ruské velmoci a ustavení nové měny – *konvertibilního červonoe*. Tyto zkratky však neoslabují Brzezinského znalosti a profesní dovednosti; spíše naznačují jeho jinak založené determinace.

Bouřlivé technologické změny druhé a třetí průmyslové revoluce otevíraly ve dvacátém století nové obzory. Přezívaly však tendence ke krizím a válkám a svou váhu stále mělo hospodářské vykořisťování a nepřehlédnutelné sociální rozdíly. Boj o překonání těchto až propastí v případě socialismu již v 19. století) vedl v sovětizované Evropě k postupným dalekosáhlým sociálním reformám a také k pokusům tyto *nesporné třídní rozdíly překonat*. V poválečném období tyto snahy, jak upozornil Brzezinski nejen v citované knize, postupně sebezkorodovaly mj. pro častý voluntarismus vytyčování nesplnitelných cílů; stalinizmus *dosebezpohádkovatěl*.

Specifickým případem byl z tohoto hlediska – nejen podle Brzezinského – *fašizmus* (nacizmus, národní socialismus). Tato ideologie i ve své ideální sebekonstrukci byla totiž zločinná. A *jen ze své gangsterské podstaty také byla a je věcně a přesně vykladatelná*; její chorobné duchovno tím bylo poznamenáno; její přesvědčivost pro věcně uvažujícího, vzděláním alespoň poznamenaného člověka proto byla zanedbatelná a její případná ozvučnost už z podstaty věci „jen“ trapně kompromitující.

Problém skutečných přínosů „roku zázraků“

Brzezinski proto zobecňuje: „*Dalo by se jistě argumentovat, že pádem nacizmu a komunizmu nastala etapa globálního osvojení politických idejí zrozených před více než dvěma sty lety Americkou a Francouzskou revolucí. Jejich slibné předpoklady o lidské podstatě a politické organizaci společnosti nebyly vyvráceny totalitární deformací ve 20. století. Příklad současné demokratické Ameriky, Evropy a Japonska mluví sám za sebe.*“ (s. 55) Vypovídací schopnost této generalizace je dnes ještě pádnější, než byla před třiceti lety. Ještě jasněji zní tato Brzezinského myšlenka: „*Francouzský historik Jean-Marie Domenach správně poznamenal, že když na Západě tleskali krachu marxizmu, neuvědomili si plně skutečnost, že možná oslavují poslední pokus Západu o zdůvodnění a univerzalizaci dějin. Existuje oprávněná domněnka, že odchod komunizmu ze scény by mohl vést k úplně jiným důsledkům například v severní Africe, jižní Asii nebo v Latinské Americe.*“ (s. 56). Vzestup zemí Třetího světa v posledních 150 letech je i podle ZB strmý a nepopíratelný. Platí to ale také pro dříve zvláště fatálně zaostalé a časově opožděné části Evropy (jih, jihovýchod, východ tohoto především kulturně definovaného kontinentu).

Průvodní jevy tohoto procesu – odstraňování analfabetizmu, ustavení a rychle rostoucí vliv masmédií, dopravní revoluce, telegraf, telefon, radiofonie kabelová i bezdrátová, film ve všech svých formách, dálnopisy (telexy), urbanizace – urychlila druhá světová válka. *Svět se zrychleně (exponenciálně) globalizovalo*. Nebyl a není to bezkonfliktní proces: „*Nebezpečí stojící na prahu jednadvacátého století není jen v tom, že těchto několik vývojových etap politického*

uvědomování koexistuje a dostává se do konfliktu na globální úrovni. Spočívá i v tom, že politicky aktivizované masy (mimo bohatých, především západních demokracií) se nacházejí převážně v první etapě tohoto uvědomování a probuzení.“ (s. 59). Nejstinnější stránkou vývoje západních demokracií a postkomunistického světa je podle ZB jejich programově jednostranná orientace na *sociální hédonismus* a sebestředné opojení hmotným majetkem (mluví se i o úpadku a degeneraci a jsou formulovány paralely se stavem společnosti pozdní římské antiky na prahu tzv. temných století).

Dalším konfliktním místem vývoje lidstva na konci 20. století je také to, že „Úbytek duchovních hodnot ve vyspělých zemích znamená, že vysílají chudším a teprve nedávno politicky probuzeným masám poselství, které stimuluje jejich touhu po soutěživosti a materiálním vyrovnání. To je ovšem z praktického hlediska i při nejrozumnější sociálně ekonomické politice pro většinu strádajícího světa prostě nedosažitelné. Poselství materiálního vyrovnání a soutěživosti se tak neúmyslně stává katalyzátorem frustrované, ale neorganizované závisti, kterou by mohli demagogičtí extremisté snadno zneužít.“ (s. 61). Tato globální krize ducha podle ZB otevírá vedle optimistické i pesimistické trajektorie budoucího vývoje.

Brzezinského zamyšlení nad skutečnými důvody pádu někdejší „světové socialistické soustavy“ dospívá k závěru, že „Porážka komunizmu tak byla částečně – ale opravdu jen částečně – vítězstvím demokratických myšlenek, tržního systému, náboženství a nacionalizmu. Každý tento prvek sehrál svou nezanedbatelnou roli, ale ani jeden z nich sám o sobě nebyl tím rozhodujícím, jednotícím a mobilizujícím faktorem. Byly to spíše instinktivní reakce tajně sdílené šeptandou, náboženské citění a uražené náboženské citění, které se spojily do všeobecného odmítnutí donucovací utopie.“ (s.67). A ZB dodává, že integrující struktury mohou malé ideje degenerovat do malých neřestí. Nerespektování složitostí a citlivosti demokratizace je významným znakem postkomunistického světa. Totéž platí i pro vyzývání trhu bez porozumění podnikavosti, finančních složitostí bankovního systému a citlivého rozdílu mezi podnikavostí a chamtivostí jedince. Nepochopení těchto nuancí může podle Brzezinského vést – a často vedlo a vede – k proměně frustrací v nové nenávistné doktríny.

Tolerantní hojnost

Specifický je hlavním problémem soudobé západní společnosti: schopnost uspokojit většinu konzumních potřeb užívaných většinou téměř vylučuje dřívější donucení (tzv. *tolerantní hojnost*). ZB výstižně podotýká: „Náboženství jako vnitřní návod jednání jednotlivce je nahrazeno právním systémem, který vymezuje vnější hranice nedovoleného, nikoli však nemorálního. Dalo by se to nazvat ‘procedurální morálkou’ založenou na vnějších pravidlech chování a sociální interakce. Procedurální morálka se podstatně liší od morálky, která je vnitřně (niterně) osvojená, osobní a která rozlišuje mezi ‘dobrým’ a ‘zlým’.“ (s. 73). Církevní mrav, odstranitelný soudobou formou svobody (fakticky neoliberalistickou) vytváří moderní vyprazdňování. Svoboda se přitom jednostranně definuje jako souhrn práv a oprávnění k libovolné formě sebevyjádření a materiálního uspokojování, nikoliv však z toho vyplývajících a s nimi souvisejících povinností. Chybí tedy benešovský modernizovaný mravní imperativ (viz úvodní stranu tohoto zamyšlení) nadto podepřený všeobecně respektovanou autoritou. Podle ZB tak vzniká *morální vakuum*.

Brzezinski se obsáhle obírá novodobou náhradou těchto obtížně nahraditelných potřeb a jevů – televizí (streamy na počátku devadesátých let neexistovaly). Televize byla tehdejší americkou společností sledována kolem 30 hodin týdně; situace u nás je s tímto údajem plně srovnatelná a v něčem ještě horší: médiem je dnes vedle osobních počítačů a laptopů i tzv. chytrý mobil. ZB podotýká: „*Je smutné, že ti televizní producenti, kteří jsou 'kulturními pornografy', mají faktickou konkurenční výhodu před těmi, kteří jimi nejsou. Konečným výsledkem je, že televize na Západě stále více a více inklinuje k smyslnosti, sexualitě a senzacím. Dokonce i obsah situačních komedií, které jsou nejsledovanější a které tvoří velkou část večerní zábavy (pomineme-li samy reklamy), silně ovlivňuje vědomí diváků.*“ (s. 76). Lze mluvit o erozi (erodování) hodnotových orientací. Kriticky se v této souvislosti vyjadřuje o i u nás v devadesátých letech uváděných amerických seriálech *Dallas* a *Dynastie*. A konstatuje, že „*V posledních letech převládlo v amerických filmech i brutální násilí, fyzická a sexuální krutost, přičemž každá silnější dávka hnusu byla odměněna kasovním úspěchem.*“ (s. 76). Tzv. high society (tzv. vyšší společnost) v tomto ohledu – ve vytváření virtuální reality neohraničované svobody a bezuzdného hedonizmu (požitkářství) – rozhodně za televizí v ničem podstatnějším nezaostává. A to i dnes.

Neoliberalizmus: Práva bez povinností

Ne příliš zmiňovaný je i další rys soudobé americké společnosti: „*Přes diskreditaci komunistického utopizmu hájí někteří lidé na Západě vlastní utopie v podobě procedurálního utopizmu, který prosazuje určitý ekonomický postup bez ohledu na morální důsledky. Ve své nejextrémnější podobě se to projevilo v bezhraničném a nekvalifikovaném prosazování mechanismu volného trhu, který se vydával za téměř automatický zdroj záchrany od zhoubného dědictví komunizmu.*“ (s. 78). Nevzpomenout si za těchto okolností na devadesátkové oslnění podstatné části české společnosti (trh bez přívlastků, DIKové a neblaze proslulá kupónová privatizace bez majetků) by bylo informačním ochuzením tohoto volného přehledu. ZB tuší alternativu ve znění téměř husovského úryvku ze sociální encykliky *Centesimus annus* papeže sv. Jana Pavla II. (1920–2005): „*Není zlem, když chce člověk žít lépe; špatností je životní styl, který směřuje k 'mítí' místo k 'býti' a který chce mít více ne proto, aby byl více, ale proto, aby strávil život v radovánkách, což je jeho cíl sám o sobě.*“ (zvýrazněno ZB, s. 78). Nikoliv náhodou tato myšlenka připomíná Héraklovo dilema mezi cestou slasti a ctnosti či obdobný titul pozdní knihy levicového psychologa a filozofa Ericha Fromma (1900–1980) *Mít nebo být* z r. 1976.

Brzezinski dále uvádí: „*Výše vyslovená obava – že totiž smysluplný sociální model pro politicky probuzenou část lidstva nemůže vyplynout z tolerantního rohu hojnosti – je dále zdůrazněna různorodým vlivem současné vědy na globální podmínky života... Výsledkem je, že propast mezi vyššími nadějemi a skutečnými možnostmi lidstva nebyla zřejmě nikdy tak velká jako dnes.*“ (zvýraznil ZB, ss. 80 a 81). A dále dodal: „*Kromě toho je věda ve vyspělé části světa stále více poháněna motivy orientovanými na inženýrství člověka samého, které se mohou brzy vymknout kontrole, stejně jak se to stalo s motivy materiálního sebeuspokojování. Při absenci jakýchkoli cílevědomě definovaných kritérií volby může sebepřeměna člověka nabýt stejně velkých rozměrů jako vědeckotechnický pokrok na životní prostředí a přírodu, který už probíhá.*“ (s. 81). V této souvislosti se autor dotýká i umělé inteligence (lidově nazývané *umělka*) a genetického inženýrství. A vyslovuje naději v obnovu úcty k duchovnímu blahu člověka. Rovněž

varuje: „V postkomunistickém světě mohou bolesti přechodu ke kapitalismu snadno podkopat přitažlivost demokratické etiky.“ (s. 86). Jako pragmatický politolog konstatuje pro současnost i dohlédnutelnou budoucnost nebezpečnou fatální absenci globálního politického konsensu.

Nedostatky země neomezených možností

V další části své knihy americký politolog podrobuje bližšímu pohledu společnost nej-mohutnějšího kapitalistického státu (svobodného světa). Podrobný výčet jeho nedostatků je současně dialekticky i *programem obnovy americké společnosti* počátku devadesátých let minulého století a předpokladem zachování přesvědčivosti její tehdy se již zřetelně rýsující osamělé supervelmocenské pozice. Postupně vytýká tato slabá místa USA na počátku devadesátých let: *zadluženost* (4 biliony dolarů, v současnosti 30 bilionů USD); *obchodní deficit* (USA patří k největším světovým dlužníkům, a je tu proto ohrožena řada klíčových výrobních odvětví); *nízké úspory a investice* (orientace na konzum, kontinuální snižování amerického náskoku ve výzkumu a vývoji); *konkurenční neschopnost průmyslu*; *neadekvátní zdravotní péči* (desítky milionů Američanů postrádají přiměřenou péči, obvyklou v západní Evropě nebo Japonsku, což se projevilo podstatným zkrácením délky života a vyšší dětskou úmrtností); *nízkou úroveň středního školství* (nekvalitně vzdělaná mládež a 23 milionů funkčně negramotných Američanů; USA měly na počátku devadesátých let kolem 250 mil. obyvatel); *zvýšený úpadek měst* (týkalo se většiny amerických měst a vyjevovalo bidonvilly /slumy, neudržovanými zbořenisky/, zanedbaností dopravních staveb vedle řady dalších negativních jevů); *hrabivou bohatou vrstvu* (stupňování sociálních rozdílů, doprovodná kriminalita, častá porušování zákonů managery, utajování docilovaných příjmů, vyplácení smluvních nepřiměřeně vysokých neoprávněných odměn); *parazitní posedlost právními spory* (náklady na soudní spory pohlcovaly 3% amerického HNP); *prohlubující se problém rasového soužití a bída*; *zvýšenou zločinnost a násilí* (počet vězněných několikanásobně poměrně přesahoval a přesahuje číselnou úroveň obvyklou v EU); *rozšíření narkomanské subkultury*; *přenášení sociální beznaděje z generace na generaci* (základním zdrojem příjmů sociální podpory a jejich generační přenosy, nezřídka rodina ve druhé či třetí generaci žije převážně ze sociálních podpor); *masová propagace morální zkaženosti ve vizuálních médiích* (obhajoba pohlavního styku a násilí provázená okamžitým uspokojováním osobních materiálních přání); *úpadek občanského uvědomění a rostoucí pocit duchovní prázdnoty*; *vznik potenciálně rozvratné mnohokulturnosti* (hrozba balkanizace multi-rasových a multietnických USA), *oslabování důrazu na společný /oficiální, úřední/ jazyk* jako vyrovnávající činitel historických tradic a politických hodnot v tavicím demografickém kotli, jakým Spojené státy byly ještě v nedávné minulosti (s. 105–108). Diagnózy a terapie těchto ad hoc vybraných palčivých problémů jsou podle Brzezinského obtížné a pozitivně řešitelné výhradně v delších časových horizontech (v současnosti pozornost evropského veřejného mínění vyvolaly např. nedávné události ve Francii nebo kontroverzní usnesení Bruselu o imigraci).

K oslabení tíhy těchto problémů lze dospět i relativizací dostupných statistik, jak také uvádí ZB. Vložíme-li k tomu analýzu vzdělávacích systémů, jak ji před necelými dvaceti lety provedl rakouský vědec profesor Konrád Paul Liessmann (nar. 1953; zejména v knize *Teorie nevzdělanosti: omyly společnosti věděni*), je nabílední otázka, *kde brát a nekrást*; a to nejen v USA. Brzezinski k těmto úvahám dospěl při zvažování předpokladů, jež by umožnily delší tr-

vání americké privilegované mocenské převahy a nesporného prvenství, jež USA nabyly pádem SSSR; Brzezinski je jeho významným ideovým představitelem. Brzezinského konstatace, zobecňující jeho předcházející analytické postřehy, je vyčerpávající: „*Zdá se, že (buržoazní – JM) demokracie založená na systému volného trhu momentálně vítězí. Tento triumf však vyplývá spíše z nezdaru komunizmu než z úspěšného prokázání životaschopnosti demokratických ideálů za všech okolností. Pro většinu chudé části světa se to musí teprve projevit v rovině praktického života.*“ (s. 175). A dále dodal: „*Po pravdě řečeno, ideologický obsah tohoto vítězství je nesporný, ale jeho globální dosah je z filozofického hlediska povrchní.*“ (s. 176, zvýraznil Brzezinski).

Americká globální hegemonie a její předpoklady

Dále se Brzezinski obírá hodnocením možných alternativ k rýsující se světové pozici *globální (super)velmocenskosti Spojených států amerických*. Analyzuje vyhlídky EHS a Japonska. Dospívá k názoru, že poměrně zranitelná pozice Japonska na východním okraji Eurasie podobně jako rýsující se vnitřní národné státní, často také skupinové partikularizmy uvnitř EHS, a zejména jejich zesílené působení po jeho tehdy očekávatelné proměně v Evropskou unii, provázené přílivem nových členů z jeho dnes již historické východní a jižní hranice (mj. i členských států Evropského hospodářského sdružení volného obchodu) činí takovou perspektivu v dosažitelné době krajně nepravděpodobnou. Podle jeho názoru to platí i pro francouzskou představu, kterou r. 1963 vyjádřil prezident generál Charles de Gaulle (1890–1970): „*Aniž bychom podléhali iluzím, kterým se oddávají jen slabí, a aniž bychom ztráceli naději, že svoboda a důstojnost člověka jednoho dne zvítězí všude, musíme předpokládat, že jednou může dojít ve Varšavě, Praze, Budapešti, Bukurešti, Sofii, Bělehradu, Tiraně a Moskvě, v komunistických totalitních režimech, kterým se stále daří věznit lidi, k vývoji, který bude v souladu s naší vlastní transformací. Pak se před Evropou otevřou perspektivy odpovídající jejím schopnostem a možnostem.*“ (s. 135). Podle ZB je tento předpokládaný proces však ještě komplikovanější: „*Dnes se většina Evropanů zajímá o ‘dobré bydlo’, které je definováno podobně jako v americké konzumní morálce a které se projevuje politickou podporou selektivně protekcionistických obchodních překážek, posiluje ho ekonomicky paternalistický stát a stále více mu chybí hlubší filozofická náplň... Evropa bez duchovní vize a zbavená filozofického obsahu může být přinejlepším pouhou ozvěnou Ameriky.*“ (s. 140).

Prognóza dohledné budoucnosti

K tomu přidal americký politolog i věcný dotaz: kde končí Evropa, která více než geograficky vymezitelným kontinentem je *celosvětově rozloženým civilizačním okruhem*, jenž je mimo svá eurasijská východiska vymezitelný také svými osamostatňujícími se periferiemi (částmi) v obou Amerikách i Austrálii a Oceánii? Brzezinskému se to zhruba řadí do alternativních konceptů Evropa 1, 2, 3.

Svět stojí před dvěma krajními variantami budoucího vývoje: anarchií a globální spoluprací. Bude to obtížný vývoj a dlouhodobý proces. Je nutné počítat i se zpětným pohybem. „*Je proto možné, že ani USA, ani OSN nebudou v blízké době schopny spojit účinnou sílu a autoritu, kterou by svět akceptoval jako legitimní. Spojené státy budou velet, ale značná část lidstva bude zpochybňovat jejich politickou a morální autoritu; Organizaci spojených národů bude*

ještě dlouho chybět nezbytná síla, i kdyby její morální a politická autorita rostla.“ (s. 149). Z tohoto hlediska probíral ZB mocenské vakuum vytvořené postupným hroucením SSSR a následně i počínajícím úpadkem nástupnické jelsinské Ruské federace (RF); nepřímo také naznačil možný nástup amerických mocenských ambicí v tomto nástupnickém státě zaniklého SSSR. Své meze měl ovšem i tehdy jasně dominující vliv Washingtonu; jeho modelovou „indikační“ determinantou, demonstrovanou ZB, byl americký vnos do řešení arabsko–izraelského konfliktu.

To komplikovalo také rýsující se přechod od zanikajícího komunizmu k demokracii západního typu, jehož ústředním problémem byly a jsou vztahy k Rusku a Číně. Disponibilní finanční prostředky Západu nemohou na prosazení této převratné změny stačit; stejně tak nebyl jasný časový rozsah trvání tohoto přechodu; byla zřejmá krajně nesnadná obtížnost tohoto procesu. Rusko a třicetiletá existence sovětského komunizmu i lidský a územní rozsah této země činily a činí tuto povahu přechodu ještě nejasnější. *„V Rusku totiž, na rozdíl např. od Polska, byla podnikatelská tradice téměř udušena a soukromé podnikání vyrváno i s kořeny. Dědictvím komunizmu je ruská společnost, která stěží rozumí finančním a konkurenčním jemnostem volného trhu, a centrálně řízená ekonomika s obrovským a neefektivním těžkým průmyslem.*“ (s. 164). Varianta šokové terapie byla ZB v ruském případě nepoužitelná: *„Bude trvat léta – vlastně několik desetiletí – neutuchajícího a trpělivého úsilí, než se v Sovětském svazu vžije tolik potřebná podnikatelská etika a než se zprivatizuje stávající ekonomika.*“ (s. 165). (Ve výčtu Brzezinského předpokladů nebyly – a být zřejmě nemohly – chyby Západu, jak je nepřímo naznačil např. jeho zde uvedený výčet dobově aktuálních nedostatků americké společnosti.)

Varovně působil i jeho negativní prognostický scénář: *„Bylo by proto historickou ironií, kdyby nezdar historických dogmat donutil čelné představitele postkomunistického Ruska zjednodušeně a mechanicky přijmout nové dogma v podobě volného trhu, aniž by brali ohled na sociální důsledky a politická rizika. Zhruba takové byly ovšem rady, které přicházely do Ruska ze Západu.*“ (s. 166). Zdárný rychlý přechod byl podle názoru amerického politologa nemožný bez vytvoření adekvátních demokratických politických struktur. To nebylo bez nebezpečí: *„Tyto rady poslouchá a prohlašuje za dogma elita, která neví téměř nic o citlivém vztahu mezi kulturou a ekonomikou. Tato elita má sklon vzývat výraz ‘volný trh’ se stejným rituálním formalizmem, s jakým její předchůdci prohlašovali svou oddanost ‘výstavbě socialismu’.*“ (s. 166). V případě nevládnutí těchto změn by se otevřel i podle ZB prostor pro jiné politické síly. Nadčasovost jeho postřehu je mimo diskusi a nevztahuje se zdaleka jen na postsovětský prostor. Pro Rusko a jeho sebevědomí nebudou radostná, uváděl Američan – což se potvrdilo – ani příští léta. S tím souvisely i ruské historické resentimenty spojené s existencí moskevskopetrohradského impéria.

Prognostický Brzezinského pohled postihl i dnešní už jasnou ruskou přítomnost: *„Nacionalistická výzva automaticky neznamená návrat ke komunizmu. Tato cesta se příliš zdiskreditovala, příliš mnoho Rusů trpělo za stalinizmu a ruské sdělovací prostředky byly zaplaveny příliš mnoha hrůzostrašnými odhaleními... Vysoce přitažlivá však může být představa silného státu, který by ztělesňoval jedinečné tradice Ruska, který by vyžadoval disciplínu ve jménu vyššího ideálu, který by se snažil o opětovné získání globálního uznání mocného impéria a který*

*by si stanovil nově poslání ve světě (možná ve spolupráci s dalšími strádajícími státy).“ (s. 172). Hnací silou těchto procesů je stupňující se **vnitroglobální nerovnost**: jestliže v šedesátých letech minulého století byly bohaté země (tzv. Sever) oproti chudší části světa bohatší *třicetkrát*, na počátku devadesátých let se tento rozdíl *zdvojnásobil*! Ještě závažnější problém představuje uchování zdravého životního prostředí. Jeho tíha s přibývajícím léty stále stoupá.*

Budoucnost Asie

Mimo církve dominujících světových náboženství se i pro Brzezinského stala dalším gordickým uzlem světa **Čína**. Kladl-li si americký politolog otázku, zda bude pokračovat strmý čínský vzestup zahájený na konci sedmdesátých let minulého století, je dnes možné tuto řečnickou otázku zodpovědět kladně. Podle údajů poslední zprávy o činnosti, přednesené na 20. sjezdu Komunistické strany Číny (sešel se ve dnech 16.–22. října 2022) se čínský HDP poměrně výrazně zvětšil z 16 500 jüanů (přibližně 45 000 Kč) na 35 100 jüanů (zhruba 110 000 Kč) na hlavu, základní starobní důchod nárokově získalo 1,04 mld obyvatel Čínské lidové republiky a základní zdravotní pojištění pokrylo 95% obyvatel Číny (zhruba 1 350 000 000 občanů); průměrný věk dožití dosáhl 78 let. Čína je tedy jednou z největších ekonomik planety, ale současně je pravdivá i *její vlastní sebecharakteristika chudé rozvojové země*. Rýsující se, byť ne zcela nekonfliktní společenství **BRICS**, jehož součástí je nedávno zřízená *Nová rozvojová banka* (založena 15. července 2014), zahrnuje v současnosti mimo Pekingu a Moskvy i Dillí, Pretorii a Brazílii. Kolem této pětice se dlouhodobě formuje nové mocenské centrum světa srovnatelné se Severem (Západem). Brzezinský si ale uvědomoval i rostoucí význam ASEAN; mimo jeho pozornost zůstala v citované knize Afrika formující se do dalšího světového centra.

O členství v BRICS (vznikl v červnu 2006 na Petrohradském ekonomickém fóru, rozloha členských zemí činí téměř 40 mil. km² obývaných 3 mld. 200 miliony obyvatel) oficiálně požádaly Egypt, Írán, Argentina, Alžírsko, Bangladéš, Etiopie a Bělorusko. 33 zemí požívá zvací hostovská práva; z těch významnějších to jsou např. Indonésie, Mexiko, Saúdská Arábie, Turecko, Kazachstán, Uzbekistán, Sjednocené arabské emiráty, Nigérie, Pákistán, Venezuela, Kuba, Konžská demokratická republika (Kinshasa), Angola, Libye. Za a nad rámec Brzezinského *badatelského záběru* vzniká na základě vývojového multilateralizmu *mohutné hospodářské seskupení srovnatelné s tzv. kolektivním Západem*.

Výčet možných nadstátních regionálních celků

Brzezinského hodnocení minulého století jako *doposud nejvyhrocenějšího ve světových dějinách* je přijatelné jen zčásti: tíha evropských i koloniálních válek předminulého století i závažnost i světových konfliktů 17. a 18. století není v žádném případě zanedbatelná stejně jako *vědomá i zanesená forma fyzické likvidace neevropského obyvatelstva* v tehdejších koloniích. Naopak nebývalá je dynamika současných civilizačních změn a proměna vztahu většiny zemí naší planety z objektů v *subjekty* mezinárodního dění, které nabývá charakteru *mezinárodního planetárního společenství*. Tato prožívaná éra nedávné i přítomné současnosti je podle Američanova názoru však více nesena bezprostřední mocenskou ambicí a nestabilitou (nestabilitami) politického zřízení. Zajímavá je jeho předpověď budoucích i již současných světových mocenských center: *Severní Amerika* založená na institucionalizaci Severoamerické zóny volného obchodu (NAFTA); *ekonomicky integrovaná Evropa* (v níž ale padl Putinův návrh

na ekonomickou zónu Velké Evropy od Lisabonu po Vladivostok, který by byl býval mohl znamenat určitou, oboustranně prospěšnou formu integrace Ruska s Evropskou unií); *východní Asie* (Brzezinski předpokládal japonské vedení, ale stále zřejmě se rýsuje vedení čínské s následným průnikem Pekingem do střední Asie a okrajových moří Žlutého, Východočínského a Jihočínského); *jižní Asie* s budoucí regionální indickou hegemonií; *islámský půlměsíc* táhnoucí se od severní Afriky přes Blízký a Střední Východ k západním čínským hranicím; *pravděpodobné eurasijské seskupení* zhruba na území někdejšího SSSR; zcela pominuty jsou v tomto konceptu Latinská Amerika a Afrika. V současnosti vývojově nabírá na síle i již zmíněné transkontinentální seskupení BRICS (Brazílie–Rusko–Indie–Čína–Jižní Afrika) (viz předcházející odstavce).

Přestože euroatlantické seskupení zůstane významným světovým činitelem, bude – již je – konfrontováno se vztahy nového typu: „*Západ by měl pochopit, že na miliardu muslimů neučiní žádný dojem Západ, který je vnímán jako společnost, jež jim káže konzumní hodnoty, přednosti nemravnosti a požehnání ateizmu. Západní (a zvláště americké) poselství mnoho muslimů odpuzuje.*“ (s. 201). Věcně je jasné, že v budoucnosti budou pokračovat konflikty nej-různějšího typu a pokud nebude upřednostňována diplomacie a její možnosti, včetně tzv. lidové diplomacie (Gorbačevův termín), nebude jich, jak jsme toho občas svědky, ušetřena ani Evropa. Zásada určitého předstihu Západu („*Bude proto povinností demokratického, stabilnějšího a bohatšího Západu, aby podporoval vznik takových podmínek, v nichž by se snižovala pravděpodobnost politických návratů a mravních úpadků.*“, s. 207) bude postupně pomíjet.

Negativní rysy Západu se ovšem zdají být takřka neodstranitelné, jak dokazují události posledních třiceti let. Žádoucí změny může navodit nová historická vlna, která by eliminovala jeho hlavní nectnost: „*Během tohoto procesu se Západ bude muset zbavit nadřazenecké zaslíbenosti, která je jeho kulturní nemocí, a to nejen kvůli tomu, že její duchovní prázdnota ho zbavuje možnosti cítit se do chutí po sebeuspokojení tužeb převyšujících potřebu.*“ (s. 211). K uskutečnění těchto postulátů už nebude stačit rámec tradičních národních států, které do budoucna budou moci působit především v rámci existujících nebo vznikajících regionálních sub- nebo superkontinentálních struktur.

Obsah a východiska možné budoucnosti světa

Praktickým východiskem jsou podle ZB: „*Obroda Ameriky a sjednocení Evropy jsou tedy dva základní předpoklady globálně odpovědnější a historicky účinnější trojstranné spolupráce.*“ (s. 214). Vývoj posledních třiceti let, jak už také v této úvaze bylo podotknuto, dává těmto předpokladům plně za pravdu v tom ohledu, že směřuje k postižení preferencí právě v opačném slova smyslu. A to z řady již popsaných důvodů. Tyto souvislosti nejsou v žádném případě zásadně, natož objektivně nové. *V řadě případů by bylo možné zvolit jiné autory, alternativní fakta a souvislosti, ale v zásadě směrem a orientací, na kterých je tato úvaha založena; spíše je tu na místě varovnost než optimismus, definované vědomím, že o úspěch a vzestup je nutné trvale bojovat a že jejich dialektické dosahování (nikoliv metafyzické dosažení) je vždy dočasné a nestálé a jejich zachování klade zásadní důraz na požadování maximální dosažitelné kvality ve všem, oč náš člověčí druh usiluje.*

Toto období potenciální globální revoluce rozebrala již před lety publikace Římského klubu autorů Alexandra Kinga (1909–2007) a Bertranda Schneidera (nar. 1929) *První globální*

revoluce / Svět na prahu nového tisíciletí (vydána r. 1991). Rozvoj vědy a nástup rychle se emancipujícího Jihu (někdejšího třetího světa) před lidstvem rozestřel celou řadu *kvalitativně nových možností umožňujících i zvládnutí prudkého planetárního růstu natality* při zaručeném redefinovaném růstu ekologizované životní úrovně a předpokládajícího potřebu postupné integrace národních států do regionálních nadstátních celků. Po třiceti letech jsou dosažitelné výsledky rozporuplné: pokroky vědy i technologií jsou nesporné, prosperující Sever se rozrůstá o asijský Jihovýchod a Východ, rýsují se nové regionální velmoci typu Brazílie, Indonésie, Nigérie a některých dalších srovnatelných států. Současně však byly obnoveny závody ve zbrojení a snahy o humanizaci a zkulturnění životního prostředí se potýkají z jedné strany s utopickými projekty, pro něž největšími problémy jsou vedle nedostatečného vědeckého poznání, z něhož vyrůstají, sociální průchodnost a často i výchozí elementární soudnost, ze strany druhé narážejí na *neustávající trend nesankcionovaného vývozu zplodin a odpadu do někdejšího třetího světa*.

Z tohoto hlediska se lze ohlédnout na zpět k citovanému Benešovu výroku ze září 1937. Zatím posledním slovem je *vývojový globální multilateralismus*, který vrací světu *historické civilizaci různosti* (asynchronnost) a tlačí na *prioritu osvěty a dialogu*, tj. na masarykovskou a benešovskou *vývojovost*, která staví na shodě a kompromisu v dialogu, v němž pozice jednajících stran jsou rovné a přijaté závěry jednoznačně závazné (je také pravdou, že je to vždy počínání lidských lidí). Tento přístup (byl typický i pro Evropská společenství osmdesátých, devadesátých a nultých let) tvoří také základ pro *kultivovanou adaptaci Západu na nevyhnutelný pokles jeho planetární váhy*, v jehož základu stále přetrvávají prvky a relikty někdejší koloniální éry (ve vzduchu je i otázka případných reparací Západu zemím Jihu za následky, které po sobě kolonialismus 17.–20. století zanechal) spolu s přijetím faktu pluralitních přístupů, ekumenického šíření i jiných náboženství, než je křesťanství (nejvíce hinduizmus a islám), ale také odlišných redefinujících se civilizačních a kulturních zvyklostí s vícegeneračním výhledem.

V podstatně větším měřítku by se tak odehrál – a odehrávat bude – proces přibližně srovnatelný s přeměnou starořeckého středomořského světa na svět helénistický nebo obdobný dovoz odlišností z Afriky do Číny dynastie Ming v první polovině patnáctého století. Revoluci ve společnosti bude za těchto okolností odpovídat i revoluce v technologiích a životním stylu, která spolu s počínající globální kosmickou érou bude *vývojově sjednocovat lidskou civilizaci na této planetě do jednoho celku*, jenž se bude vyznačovat podobně jako přírodní ekologické systémy velkou vnitřní rozmanitostí i v budoucím světě 21. a 22. století.

O autorovi:

PhDr. Jiří Malinský

**1951. Absolvent FF UK. Odborný pracovník a editor Prognostického ústavu ČSAV (1986-1993). Dlouholetý člen ústředního odborného zázemí ČSSD a člen představenstva MDA (2009-2015). Člen správní rady Knihovny Miloslava Ransdorfa (od r. 2017). Specializuje se na dějiny českého dělnického socialistického hnutí 19. a 20. století.*

Ladislav Šafránek

Demokracie evropské integrace

Jednou z nejfrekventovanějších politických otázek současnosti je problematika aktuálního stavu a perspektiv evropské integrace. V užším slova smyslu v kontextu nadcházejících voleb do Evropského parlamentu, v širším slova smyslu z pohledu jejího dalšího rozvoje, rozšiřování a posilování. Jednou z priorit je nepochybně stav a navrhované úpravy základních dokumentů Evropské unie a jejich přehodnocení. V obou případech stojí evropská integrace na jedné z jejích největších křižovatek vůbec.

Jednou z nejvýznamnějších otázek a fakticky uzlovým bodem hledání je fenomén „demokracie“ a jejího pojetí, chápání, rozvoje a uplatňování. Vychází se z přesvědčení zejména tzv. evropských elit, že demokracie a občanské svobody jsou něčím samozřejmým a uplatněným primárně v Evropě, která je historicky povolána k upevňování a šíření demokracie v širším, globálním měřítku – přirozeně v euroamerickém vidění světa. Tato snaha má své racionální jádro v tom, že demokracie není trvalý stav, mechanismus, s nímž dokážeme řešit všechny problémy. Demokracie je dynamickým stavem společnosti, cílem i prostředkem, otevřeným procesem. Z tohoto pohledu je Evropská unie zářným příkladem nepochopení podstaty demokracie a především toho, že jde o primárně třídní imperativ.

Demokracie a hodnotový řád

Především je nutno říci, že demokracie není souborem politických idejí, prostředků a cílů organizovaných sociálních akcí, ale spíše popisem určitého systému vlády a rozdělení moci. Příkladem může sloužit nebezpečí destrukce demokratického uspořádání ve společnosti pod vlivem ekonomických, sociálních, politických i kulturních podmínek, v ohrožení obyvatelstva či státního uspořádání apod. Pojetí demokracie v díle K. R. Poppera či J. A. Schumpetera se nepochybně podstatně liší, nicméně v celkovém pojetí, regulaci a projevech vně systému jsou a zůstávají antagonistické vůči marxistickému, tedy třídnímu pojetí světa. Demokracie oproti obecně přijímané představě není souborem idejí, ale samostatnou kapitolou. Důležitým prvkem kritického hodnocení demokracie sui generis a jejího zakotvení zejména v Evropské unii je způsob, jakým byla a je ve společenské realitě zprostředkována. To známe velmi dobře z působení, kvality i zaměření medií zásobujících nás dehonestující, oblbující zábavou, kýčem a banalitou zejména „americké“ a jí se výrazně přibližující evropské produkce. Včetně naší. Spolu s konsumním způsobem života a doložitelně se snižující intelektuální kvalitou veřejnosti jde momenty, vydávané za projev demokracie a svobody slova. Ve skutečnosti jde o jednosměrný vývoj společnosti k průměru, nezájmu o politické dění, občanské pasivitě, lhostejnosti, a to především ve vztahu k okolní společenské sféře. Dlouhodobě sledované tendence a aktivity

v rámci Evropské unie spočívající v nezájmu členských států o dění v unii, sílících protiintegračních tendencích, fatálním nezájmu o volby do Evropského parlamentu, mizivé informovanosti o činnostech a výsledcích Evropské komise. Paušalizující hodnocení práce evropských orgánů jsou toho důkazem a důsledkem.

Demokracie je přitom na první pohled velice jednoduchou duální koncepcí: „lid“ a „vláda“. Nicméně lidé mohou být spojováni s vládou pouze jedním ze dvou způsobů: Buď se účastní na vládě a vzájemně si pomáhají, nebo se vláda vykonává v zájmu lidu a v jeho prospěch. Lidé se tak ale stávají pasívními aktéry mocenské hry, kdy se předpokládá, že vláda bude vykonávat své funkce ve veřejné zájmu. Zde hraje rozhodující roli „lid“ jako subjekt a nositel moci. Skutečností však je, že o tom, jak bude vykonávána moc, rozhoduje lid pouze výjimečně, obecně, a to ve volbách, resp. referendech. Výsledkem je faktická diktatura vítězné strany nebo vytvořené koalice stran. To se, bohužel, dostává do rozporu s obecnou a výchozí tezí politické rovnosti, tj. o tom, že základním a hybným prvkem demokracie je rovnost před zákonem, svoboda slova, rovné právo na politickou účast, a že zájmy žádného občana nejsou důležitější než zájmy kteréhokoli jiného občana.

Současná vládní konstelace neustále tvrdí (a masíruje tím veřejnost), že žijeme v právním státě, státě plně demokratickém s garantovanou svobodou slova a rovností všech před zákonem. Jak se s tím shodují soudní příběhy politika J. Skály a jeho partnerů, či učitelky M. Bednářové, např. při posuzování prismatem ústavního pořádku svobodného myšlení a jednání, omezených pouze Ústavou a zákony. Aktuálně lze uvést dlouholeté tahanice kolem způsobu korespondenčního hlasování či věkovém cenzu podle aktuálních zájmů či volebních preferencí a úvah politických marketérů. Vše, co bylo platné, účinné a fungující, je popíráno, znevažováno, dehonestováno, odmítáno. Paradoxem je, že mnohá řešení se na naší politické scéně často, byť pod jiným názvem, bez jakýchkoli skrupulí „reinkarnují“. Vláda s většinou v parlamentu si dle svého přání, nejen v těchto a dalších viditelných špičkách ledovce, může dělat co chce. K tomu pouze poznámka: V mnoha podstatných politických otázkách úměrně se vzrůstajícím chápáním politiky jako lidové zábavy klesá možnost transparentního demokratického rozhodování.

Demokracie přitom v žádném případě nemůže být zužována na proces mechanického zjišťování zdánlivé vůle většiny, ani na jen systém většinové volby, která vyjadřuje jakousi obecnou vůli či vůli lidu. Dokladem toho je tristní zájem o tzv. evropské volby, a to ve všech členských státech. Dalším ukazatelem je rostoucí aktivita sil požadujících vystoupení nebo omezení členství v Evropské unii, v minimálním případě rekonstrukci základních unijních dokumentů. Na závěr připomínám tezi T. G. Masaryka, že demokracie více než mechanismus většinového rozhodování vyžaduje demokratickou politickou kulturu a sdílený hodnotový řád. Podle něho nikdo nemůže odhlasovat, co je pravda, právo a mravnost. To není věc volby, nýbrž soubor hodnot, o kterých se nehlasuje, ale které jsou předpokladem i podmínkou demokratické společnosti. Guru (nejen) české pravice F. A. Hayek k tomu poznamenal, že právě společný hodnotový řád, nikoli nějaký obecný mechanismus, vede k tomu, že lidé jsou připraveni respektovat svobodu druhých, právní řád, hájit a obětovat se za společně sdílené hodnoty.

Zdání a skutečnost

Často se setkáváme s líčením demokracie jako samozřejmosti v evropských podmínkách „civilizovaného“ světa. To je třeba zásadně odmítnout jako zásadní a nebezpečný omyl s dalekosáhlými negativními důsledky. Nejen mediální sféra nás denně přesvědčuje o opaku. Na jedné straně vládnoucí síly, zejména v evropských státech i na úrovni vedení nadnárodních organizací, veřejnost permanentně ubezpečují o svém demokratickém uspořádání, demokratické organizační struktuře, demokratickém řízení, rozhodování a organizaci. Pravdou je opak. Zejména ze dvou základních důvodů. Zaprvé proto, že existuje celá řada typů demokracie a jde jen o to, k jakému modelu se konkrétní subjekt přihlásí (přijme za svůj), za druhé proto, že zvolený systém, model demokracie, musí většinová společnost přijmout (v opačném případě má společnost ve svých základech zaděláno na budoucí krizi). V takovém případě můžeme stav a vývoj, tedy budoucnost předmětného společenství hodnotit marxistickou metodou změny kvantity v kvalitu, resp. pohledem F. Bastiaty (co je a co není vidět). Svou roli zde hraje v míře překvapivě vysoké materiální stimuly nositelů a realizátorů politiky, což veřejnost sleduje se smíšenými pocity, zvláště, je-li propletena s korupčním prostředím. Na tomto místě si připomeňme alespoň základní směry pojetí a fungování demokracie. Až příliš často se totiž k demokracii přistupuje jako k jednoduchému a jednoduchému jevu, který nevyvolává žádné pochybnosti. Mnohdy se soudí, že to, co se ve většině západních společností považuje za demokracii, tedy systém pravidelných a konkurenčních voleb a obecného volebního práva, je jedinou nebo jedinou legitimní formou demokracie. Tak tomu je i u nás, kupodivu v nejvyšší podobě prezentované premiérem – politologem. Přitom, jak již bylo naznačeno, existuje řada konkurujících si teorií neboli modelů demokracie.

Z nich lze uvést čtyři základní, lišící se zejména pojetím vlády a růzností zvolených forem a metod vládnutí. Klasický model demokracie se opírá o městský stát antického typu a je založen pro formu přímé demokracie. Demokracie jako ochrana se zakládá na ochraně přirozených práv člověka, zejména práva vlastnit a práva svobody projevu a konání. Za třetí model demokracie pokládáme demokracii jako nástroj rozvoje individua a lidského společenství. Posledním modelem je lidová demokracie, názorový proud vycházející z marxistické ideové tradice. V praxi je pochopitelně názorová hladina a volba modelů demokracie značně rozporuplná a v řadě směrů konfrontační, nekompatibilní a nesmiřitelně diversifikovaná.

I když nadále pokračuje spor, která forma demokracie je nejvhodnější, velká část současné diskuse je zaměřena na otázku, jak demokracie funguje v praxi a co to vlastně demokracie je. Paradoxní je, že se těchto diskusí účastní všechny relevantní síly společnosti, a to jak na horizontální, tak i vertikální úrovni, v Evropské unii pak zejména mezi Bruselem a členskými státy. Harmonizace evropského práva v tzv. přístupových vyjednáváních jsou největším prubířským kamenem stability a akceschopnosti Evropské unie zejména za podmínek možného uplatnění práva veta.

Pravdou je, že i v podmínkách rozjitřené společnosti a hlubokého názorového kvasu jsou základní a nosné principy liberální demokracie obecně a v základních konturách verbálně

přijímány. I když nikoli jednotně či v jednotě, nýbrž spíše jako ideové tendence přizpůsobování. Shrneme-li, pak se má za to, že liberální demokracie je demokracií nepřímou a zastupitelskou, politické funkce se získávají úspěchem v pravidelných volbách na bázi formální politické rovnosti. Je tedy založena na konkurenci a voličském výběru dosahované politickým pluralismem, tedy tolerancí konkurujících názorů a existencí soupeřících sociálních filosofii, politických stran a občanských aktivit. Kritériem demokracie v tomto pojetí je stupeň (míra) reálného odlišení státu od občanské společnosti. Programové prohlášení současné vlády České republiky i její praktická každodenní činnost jasně prokazují, že naše společnost pod knutou současné vládní koalice jde cestou zmaru. O tom existuje řada důkazů, jen chybí politická odvaha a ekonomická podmíněnost si dekadenci české demokracie přiznat. Nebo snad je rostoucí zadlužování společnosti participace demokratickým přístupem, projevem, respektováním vůle lidu? Kdyby bylo možno na základě zneužití stamiliardových částek z peněz důchodců a k tíži střední a mladé generace bez jejich souhlasu i vědomí použít trestní senát k řešení otázek zneužití nástrojů demokracie, resp. jejich falzifikace, řada odpovědných činitelů by měla hodně stažený zadek a kyselý výraz ve tváři.

Vezmeme-li v úvahu skutečnost rostoucího chápání politiky jako lidové zábavy musíme si uvědomit i klesající zájem o možnosti demokratického, transparentního rozhodování. Základní premisy demokracie jsou atakovány vlastními nositeli. Rozhodování v Evropském parlamentu je příkladem pseudodemokratického pojetí politiky. Přitom nejde pouze o subjektivistické jednání a rozhodování v lobbystických komnatách, frakcích a obchodování s hlasy (logrolling). Příklad slepování koalic v Česku, dohadování koaličních programů subjektů s řadou zásadních až antagonistických politických postojů apod. jsou knižním příkladem popírání demokracie rovných práv, názorů a příležitostí. Subjekty politiky (a platí to ve zvýšené míře pro naši demokracii) si neuvědomují, že demokracie více než mechanismus většinového rozhodování vyžaduje demokratickou politickou kulturu a sdílený hodnotový řád. To prosazoval již T. G. Masaryk, když říkal, že nikdo nemůže odhlasovat, co je pravda, právo a mravnost. O tom se nemůže hlasovat podle většiny. Bylo by nanejvýš žádoucí, aby se naši politici, zaštiťující se praporepublikovou demokracií o ní jen teoreticky nehovořili, ale v praxi realizovali tak, jak o ní hovořil jejich ideový vůdce, tedy nikoli v reálné podobě zotřujícího se vykořisťování, sociálního a kulturního zotročování, ale tak, jak teoreticky promlouval. Jde o určitý axiom hodnot, o kterých se nehlasuje, ale které jsou předpokladem i podmínkou demokratické společnosti.

Hodnotový řád se v Evropě zejména po rozpadu bipolárního světa a dramatickém nástupu a posilování dominantního postavení Číny zřetelně vytrácí, což společně s dalšími sociálními a kulturními metamorfózami společnosti vede k závažným důsledkům. Evropské společnosti postupně ztrácejí schopnost společenské integrace, a to jak vůči svým občanům a nárůstu počtu přistěhovalců vyznávajících evropské demokracii nezřídka protikladný hodnotový řád, tak i ve vztahu k jiným členským státům unie (např. zakladatelské státy vers. východní a jižní křídlo). Varující je skutečnost, že s procesy medializace demokratické politiky doprovázené erozí základních podmínek fungování demokracie stále intenzivněji sledujeme proces individualizace společnosti, z níž se vytrácí vědomí společných hodnot a celými dějinami lidstva

ověřená objektivnost kooperace a společenské dělby práce. Rostoucí nebezpečí individualismu se prosazuje navzdory objektivní potřebě sjednocování a spolupráce. Odpor vůči byrokratům z Bruselu, což se obecně pokládá za projev nesouhlasu se směřováním evropské integrace a politikou Evropské komise, je jistě hodný podrobné analýzy, kdy by se pozornost věnovaná ekonomickým otázkám přinejmenším vyrovnala dosud panujícím právníkům kličkám a sociálnímu znevýhodnění.

Česká republika se veze

Souběžně s procesy medializace demokratické politiky a přinejmenším eroze základních hodnotových podmínek fungování demokracie jsme svědky prohlubování dalších tendencí se silným potenciálem osudovosti pro občanskou svobodu. Stále více individualizovaná společnost a také odpovědnost, mj. spojená s vytrácením vědomí společných hodnot a odpovědnosti za jejich udržování, v níž je politika jen součástí společenské hry, vede objektivně k růstu závislosti občanů na státu nebo jiných regulujících politických strukturách (s prioritou Evropské unie). Tato tendence má dva paralelní projevy: společenské konflikty, požadavky a zájmy nejsou již řešeny politicky, nýbrž právně a administrativně, a za druhé se rozšiřují oblasti, které pokládáme za potřebné státem regulovat. Současný demokratický stát přestává být prostorem demokratické politiky a institucionálním vyjádřením občanských zájmů. Stále otevřeněji a agresivněji se stát i celý veřejný prostor stávají všeprostupující byrokratickou organizací, která se bez ohledu na zájmy, potřeby a přání občanů vydává cestou jejich regulování, řízení, zajišťování a kontroly. G. Orwell se musí v hrobě smát. Současné státy (národní i komplex Evropské unie) jsou spojovány sítí nesmyslných a většinou účelových zákonů a nařízení, která jsou často měněna ještě před nabytím účinnosti. Obecně platí, že vláda a další vládnoucí síly neumějí požadavkům veřejnosti dostát jinak, než tvorbou nových a nových zákonů a předpisů, úřadů a byrokratických struktur. Navíc se v této spleti sami dostatečně nevyznají.

Riziko dnešní demokratické praxe spočívá v nesprávném pojetí demokracie, která je redukována na proces zjišťování většinových názorů a jejich okamžité uspokojování. Například česká politika je pro veřejnost stavěna na nesouladu směrnic Evropské unie s právem členských států a naším údajným znevýhodňováním. Ve skutečnosti to je mnohem složitější a pro veřejnost nesrozumitelné. Nakolik toto paušálně používané tvrzení např. koresponduje s tím, že již nyní je cca 80 % české legislativy svým původem a určením legislativou „evropskou“, tedy převzatou (implementovanou) do našeho vnitřního práva? Nenalezl jsem žádný relevantní dokument, který by se vypořádával například s tím, že jsme čistí příjemci evropských peněz, bez kterých bychom nemohli zvelebit naši krajinu, rozvíjet zanedbanou infrastrukturu, využívat nejnovější poznatky vědy a techniky. Kdo by je nám poskytl, umožnil využívat? Vymlouvat se na evropskou integraci je snadné a populární. Na položenou otázku zatím neodpověděl žádný z bojovníků proti údajné diktatuře evropských institucí. U militantního T. Okamury to nepřekvapuje, ten si z destrukce hodnot a permanentní opozice udělal svůj soukromý byznys. Na levici jsou však i lidé racionální, kteří vědí, co je to zespolenštňování práce a kapitálu a jakou roli hraje ve vývoji společnosti. Demokracie v Evropě jistě není dokonalá. Nicméně, řečeno

s W. Churchillem, nic lepšího lidstvo dosud nenalezlo. Kritizujme, ale pozitivně. Cílem není destrukce, nýbrž zkvalitnění.

Uvědomujeme si, že základní principy demokracie jsou u nás porušovány samotným ústavním pořádkem? Základy moderní demokracie, které zformuloval Ch. Montesquieu, k nimž se přihlašuje celý „civilizovaný“ svět a které byly akceptovány Ústavami téměř všech států světa, většinou s Listinami základních práv a svobod, resp. Deklaracemi základních lidských práv. Moderní demokracie je dle něho a drtivé většiny současných politologů založena na existenci, samostatnosti a dělbě tří mocí – zákonodárné, výkonné a soudní. Nejen v Česku je však samostatnost (oddělenost) mocí negována. Ten, kdo připravuje plní, interpretuje i hodnotí. Jsou státy, kde tomu tak není a jednotlivé moci jsou důsledně oddělovány. Podle R. Arona se moderní stát slučováním či průnikem funkcí stává stále více byrokratickým, nedemokratickým. Je-li toto popírání samostatnosti a pronikání mocí doprovázeno dehonestací až pronásledováním aktérů, jak tomu je v širokém měřítku v České republice, je demokracie velmi vážně ohrožena a totalitarismus stojí před otevřenými dveřmi.

Závěrem

Na závěr je nutno znovu připomenout to, že poukazujeme-li oprávněně na problémy naší „demokracie“, demokratického rozhodování a demokratické kontroly, musíme nutně vnímat i podmínky, v jejichž rámci se deficit demokracie projevuje, a zasazovat je do širších rámců a souvislostí. Tvrzení některých radikálních euroskeptiků o nové evropské totalitě bychom měli zásadně odmítnout a považovat za stejně nebezpečné, jako naopak přesvědčení radikálních eurooptimistů, že evropské struktury budou pro naše problémy božskou manou. Musíme tudíž odpovědně rozlišovat, které produkty současných demokratických politických systémů jsou běžným produktem neznalosti či naivní dobré víry, které jsou projevy nedokonalosti politických procesů a které naopak obsahují tendence ohrožující podstatné prvky fungování demokratických politických systémů. Vzhledem k rychlému nárůstu neschopnosti současné vlády řídit společnost a politickému kýči v naší veřejnosti jde o úkol mimořádně naléhavý a závažný.

O autorovi:

Mgr., Ing. Ladislav Šafránek, CSc., MBA

**1946.* Bývalý dlouholetý politický pracovník. Nyní ekonomický a právní odborník působící v podnikatelské oblasti. Autor řady odborných studií, popularizačních článků a monografií v ČR i v zahraničí.

českého dělnického socialistického hnutí 19. a 20. století.

Jiří Dolejš

Stav české ekonomiky (diagnóza a možná terapie)

1. Po 30 letech jsme znovu na strategické křižovatce

Velké změny po roce 1989 otevřely českou ekonomiku světovému trhu. Spolu s tím získali u nás zahraniční investoři klíčové postavení. V letech 1990-1993 pak došlo k propadu ekonomického výkonu. Noví investoři sice přinesli volné finanční zdroje a technologie, ale také obsadili náš trh. Impuls otevření naší ekonomiky během transformace byl tak tlumen odlivem bohatství do zahraničí (slabé reinvestice a agresivní daňové plánování). Proces konvergence naší ekonomiky se tak zpomalil. V trajektorii české ekonomiky po období 1993-2023 se nakonec střídaly etapy pomalého rozvoje a stagnace a výsledek zklamal mnohá očekávání.

Problémem posttransformační české ekonomiky byly především různé chronické strukturální zátěže. Pokud jsme jako tradiční průmyslová země v 20. století ustrnuli do staré kovárny, tak v nové mezinárodní dělbě práce jsme se postupně měnili na montovnu a bohužel i na zemi méně produktivních služeb. Česká ekonomika není dnes jen závislá na zahraničí, ale v tomto rámci i na velkých korporacích. Síla velkých korporací vedla k procesu oligarchizace a malá česká ekonomika získala silně obslužný charakter.

Reakcí na tlak globalizace a globálních elit byl projekt EU jako hospodářské unie. Překonání rozdělení Evropy a vstup ČR na společný trh EU bylo dalším impulsem naší konvergence. Výhody tohoto kroku jsou zjevné (volný pohyb lidí, zboží i investic pro více jak půl miliardový trh). Na žebříčku EU jsme postupně doháněli Řecko, Portugalsko a Španělsko. Sbližování úrovně ČR s vyspělými zeměmi bylo ale v krizových letech 2009-2013 pozastaveno a i dnes se pohybujeme na cca 90% průměru ekonomické úrovně. Jak se efekt transformace a vstupu do EU vyčerpá, dostává se vývoj české ekonomiky na další strategickou křižovatku.

Klíčovou funkcí ekonomiky je vždy hospodářský výkon spojený s praktickým růstem společenské produktivity práce. Zárukou výkonu je efektivní využití lidských i materiálních zdrojů a to s pomocí hodnotových mechanismů a strategického řízení. Přitom ale nelze s nějakou ideologicky karikovanou argumentací obcházet fakt globalizace ekonomického prostoru a potřebu motivace k svobodné tvořivosti a podnikavosti. Skutečné strategické řízení v malé zemi nemůže odhlížet od fenoménu zmezinárodnění ekonomiky a nezbytnosti napojení na integrační struktury.

V nerovnoměrném rozložení ekonomické moci vzniká problém tyranie autorit. Existence monopolů popírá princip volné soutěže. V takových poměrech volný trh nemůže být trhem svobodným. Trh zůstává klíčovým nástrojem alokace, jeho deformace ale snižují jeho

efektivnost. Národní stát a národní ekonomiky mají svá lepší léta objektivně za sebou. Další rozvoj se nedá zvládnout nějakou lokalizací a už vůbec ne protekcionismem. Reformu ale potřebuje i základ evropské integrace a celý proces evropského rozhodování.

Je tu nyní celá řada zásadních výzev, počínaje silící nutností modernizace naší ekonomiky, včetně perspektivní řešení energetické bezpečnosti. Dále zajištění nejen finanční ale i sociální dlouhodobé udržitelnosti penzijního systému. A v neposlední řadě ucelená reforma daňového systému. Za zásadní lze považovat téma nové rozpočtové strategie v rámci nové hospodářské politiky státu.. A v neposlední řadě je to ujasnění role české ekonomiky v multipolárním světě včetně míry národní a nadnárodně sdílené suverenity v rámci integrace EU jako hospodářské unie.

2. Důsledky divoké pětiletky 2020-2024

Po překonání světové finanční krize před 15 lety trval návrat k růstové trajektorii po období let 2014-2019. V tomto období byl ovšem zahraniční obchod silně ovlivněn kurzovým závazkem ČNB. Jako mimořádné opatření oslabil centrální banka kurz koruny o 4–5% a zavázala se držet ho nad hranicí 27 korun za euro nákupy eur na devizovém trhu. Tento závazek byl poměrně drahý a byl ukončen až v dubnu 2017. A souvisela s tím debata o efektivnosti takového využití měnové suverenity

Pak přišly covidové roky 2020 a 2021. Na pandemii se na jaře 2020 reagovalo vypnutím ekonomiky, což přineslo výrazný propad. S prvním jarním lockdownem se mluvilo až o -10%, nakonec české HDP dosáhlo toho roku poklesu -5,6% (dno propadu bylo 2 kvartál 2020). Pro srovnání světová ekonomika spadla o -3,5%, ekonomika eurozóny spadla o -6,8%. Dalšímu propadu zabránilo masivní rozpočtové opatření, ale ani v roce 2021 se výkon ekonomiky nedostal na úroveň roku 2019.

Během roku 2022 sice byl na chvíli obnoven růst, ale oslaboval až ke stagnaci. Šlo především o dopad války na Ukrajině, která spustila energetickou krizi. Chyběly investice a obnažily se strukturální problémy země. Se silící inflací se prohluboval pokles domácí spotřeby. Česko se nakonec v tomto přiradilo k zemím s podprůměrnou dynamikou HDP a koncem roku už se dalo mluvit o signálech recese (jde o pokles ekonomického výkonu déle než dvě čtvrtletí).

V mezinárodním srovnání americká ekonomika rostla rychleji než evropská, Evropa trpí víc důsledky války na Ukrajině, v oblasti inovací Evropě ujíždí nejen USA ale i Čína. Na rok 2024 predikuje Evropská komise (Sommer Forecast září 2023) růst HDP v EU jen 1,4% (pro Euro Area dokonce jen 1,2% a Morgen Stanley tu odhaduje růst HDP jen na 0,7%).

Blízká německá ekonomika je také v problémech (aktuální recese, slabé inovace, problémy s Green Dealem, slabý východ země). Berlínská vláda čeká pro rok 2023 propad HDP -0,4%. Německo je průmyslová země, která se léta opírala o levné dodávky z východní Evropy a z expanze na ruské a čínské trhy. Ceny energie zhoršují konkurenceschopnost Německa, náhrady OZE nestačí. IMF predikuje pro Německo po letošním propadu na rok 2024 růst pouhých 0,9%, stejně jako německý IWH. Německý DIW je poněkud optimističtější (1,4%).

Podobně jako v období 2009-2013 i v období 2020-2024 má ekonomický vývoj ČR charakter křivky W. Optimistická očekávání na rok 2023 se nepotvrdila – mělká recese nakonec trvala i po celý rok. Pokles optimismu prognóz souvisí s nižší domácí spotřebou a nižší tvorbou kapitálu. Poklesu čelí i český průmysl. Domácí měnová a fiskální restrikce a slabá zahraniční poptávka i rizika na energetickém trhu. Tenhle vývoj HDP v ČR nás tak řadí v Evropě na chvost.

V prognóze MF ČR z dubnu 2023 byl ještě predikován v Česku na rok 2024 růst reálného HDP 3%, v poslední prognóze z listopadu má HDP vzrůst už jen o pouhých 1,9% Listopadová

prognóza ČNB dokonce uvádí růst HDP jen o 1,2%. Při tomto opatrném odhadu oživení na rok 2024 budeme mezinárodně pořád zaostávat. Na předpandemickou úroveň výkonu naší ekonomiky z roku 2019 se tak nejspíš nedostaneme ani v roce 2024. Konvergence české ekonomiky tedy nadále stojí.

Celá pětiletka 2020-2024 má tak nečekaně divoký průběh. Objektivně to způsobil covid a pak dopad rekordní inflace (kumulativně až 40% je rekord za celou dobu existence ČR), Během té doby vzrostly výdaje státu o 43% a příjmy jen o 29%. Za těch 5 let se nominální hodnota dluhu ČR více jak zdvojnásobila. Nyní dluh vládního sektoru činí 3,1 bilionu Kč (tj. 44% HDP), v roce 2024 už 3.4 bilionu Kč (45,4% HDP).

Vysoký rozpočtový deficit a protiinflační růst úroků z dluhopisů zvyšují i náklady dluhové služby (před covidem se pohybovaly kolem 40 mld). V roce 2023 se čeká rekordní výše těchto nákladů 70 mld a v roce 2024 už by to mělo být 95 mld. Splátky úroku tedy za posledních 5 let vzrostly o 138%. Spoléhat na inflační financování dluhu přitom nejde.

3. Časově omezená a pouze taktická opatření nestačí

Tento vývoj české ekonomiky nemá charakter běžného hospodářského cyklu a žádá si reagovat něčím víc než běžnými opatřeními hospodářské politiky. Současná vláda v reakci na vysokou dynamiku dluhu v ČR deklarovala především ambici krotit dluh. Národní rozpočtová rada vyjádřila obavy z nárazu na dluhovou brzdu. Spor o rozpočtovou strategii je o tom, zda přijímaná opatření jsou jen mělká a nebo i nesystémová (jen taktická). Slabá je podpora růstu, přes deklarovaný cíl nesnižovat investiční aktivitu státu.

Státní dluh ČR je aktuálně podle ratingu zatím pod kontrolou. V EU je zadlužení v průměru na 83% HDP, ale klesá. V ČR se blíží 45%, ale dál roste. Jde tedy bohužel opačným směrem. V covidovém období byla aktivována tzv. úniková doložka fiskálního paktu EU, která umožnila uvolnění rozpočtů. Ta ale už končí. Tzv. kladné rozpočtové úsilí vlády znamená snahu o pokles tzv. strukturálního salda (po očištění o cyklické vlivy). V roce 2024 chce vláda současně stlačit deficit státního rozpočtu pod úroveň maastrichtského kritéria (3% HDP). Jde o to jak, aniž by se podvázal ekonomický rozvoj a narušil sociální smír.

Rekordní deficity zažívá státní rozpočet již čtvrtým rokem po sobě. 367 mld za rok 2020, 420 mld za rok 2021, 360 mld za rok 2022 a 289 mld za rok 2023. Za ty extrémní roky vzrostl dluh ČR o celou třetinu. Dluhovou tendenci ještě zhoršilo rozhodnutí z prosince 2020, které protlačila pravice a které podseklo rozpočtové příjmy nedomyšleným snížením daní. Jde o systémový výpadek v rozsahu až 2 p.b. nominálního HDP. A ani současná vláda ani současná opozice nemá ambici tuto chybu napravit. K snížení deficitu tak přispějí spíše výdaje.

Pětikoaliční vláda navrhla balíček opatření v rozsahu 147 miliard po období 2024-2025. To by sice odbouralo podstatnou část nadměrného deficitu, ale způsobem značně rozporným. Konsolidační balíček konzervuje příčiny základní nerovnováhy české ekonomiky s významnými sociálními riziky. Z růstu výdajů jsou zřejmé priority – za 5 let vzrostly výdaje na armádu o 121%, ve zdravotnictví o 110% (na fond dopravy jen o 39%).

Další strategicky významnou oblastí stabilizace veřejných financí je udržitelnost penzijního systému. Na důchody vyplácíme necelých 9% HDP, to bude v roce 2024 cca 700 mld korun. Za období 2020-2024 výdaje na penze vzrostly o víc jak 230 mld a průměrný důchod překročil 20 tisíc korun. Aktuální úprava penzijního systému tak reaguje na hrozbu chronického deficitu v penzijním účtu.

Vláda v podstatě místo reformy penzí nabídla jen drobné úpravy systému a především úspory v systému. Byl snížen růst valorizace a omezeny předčasné důchody. Co se ale ušetří

na důchodech, může vést k zvýšení výdajů rozpočtu v oblasti nepojistných sociálních dávek. Perspektivně hrozba krize zajištění českých seniorů na stáří zůstává. V podstatě se buď toto břemeno ještě více přeneso ze státu na lidi a nebo bude nutné najít další veřejné zdroje

Tím se dostáváme k potřebě reformy daňového systému. Po inflačním růstu výnosu z daní v letech 2022 a 2023 se celková daňová zátěž příliš nemění (viz daňová kvóta). Daňové příjmy v roce 2024 v podstatě stagnují, výjimkou je dočasná mimořádná daň (WFT). Problém je struktura daňové zátěže. Ekonomové už změnu daní v roce 2020 označují za regresivní, k tomu lze přičíst nedomyšlené úpravy zdanění spotřeby a omezení úlev pro zaměstnanecké benefity.

Současná politická reprezentace se prostě nesnaží o promyšlenější změnu rozpočtové strategie. Podle zákona o rozpočtových pravidlech sice každoročně Ministerstvo financí zpracovává strategii veřejného sektoru. Posuzuje je Národní rozpočtová rada a Výbor pro rozpočtové prognózy. Aktuální dokument je strategie na léta 2024 až 2026 z června 2023, který je restriktivnější než předchozí strategie. Alternativnější úvahy padají pod stůl.

Zásadním problémem poslední doby je krocení inflace. To že v celé V4 byla výrazně nadprůměrná inflace, ukazuje na určité problémy regionu (závislost na dovozech, monopolizace trhu, vliv řetězců, slabá konkurenceschopnost domácích producentů, kontrola státu kritické infrastruktury a také dlouhodobě nadhodnocené ceny nemovitostí). Využití zákona o cenách je mimořádné a dočasné opatření (s ohledem na to, že tato inflace byla kumulativně největší od vzniku ČR).

Vrchol inflace v ČR byl v roce 2022, kdy v průměru dosáhla 15,1%, v listopadu 2023 byl roční průměr 11,1%. Predikce inflace v ČR na rok 2024 2,8% je od MF ČR proto relativně optimistická. Třebas i uvědomit, že i zpomalení inflace neznamená návrat k původním cenám. Predikce EK očekává inflaci 3,2% za celou EU (2,8% u EA). Zde ovšem je používám harmonizovaný index HICP. Cenová hladina v ČR je asi na 80% průměru EU, ale mzdy jsou na 60% EU. Dopady inflace jsou tedy tvrdší.

Během inflace 2022-2023 mzdy nominálně rostly, ale reálně klesaly. V roce 2024 s ohledem na zpomalení inflace má propad reálných mezd skončit. Stát plošně ubere 2% na platech, podle hospodářské komory by měly firmy zvyšovat mzdy v rozpětí 5-10%. Reálné mzdy se tak postupně vrací k úrovni před inflací (v roce 2023 byly ještě na úrovni roku 2018). Nízká nezaměstnanost a úroveň reálných mezd tak podvazují mobilitu pracovní síly a restrukturalizaci směrem k vyšší přidané hodnotě.

4. K diskusi o strategických a systémových opatřeních

Taktické lavírování v situaci zásadní vývojové křižovatky je neodpovídající. Ať již vládne kdokoli. Ekonomika ČR je po 30 letech od transformace opravdu pod vlivem řady krizových momentů. Odpovědí ale není ani důraz na ideovou čistotu tradičních odpovědí. Projít úspěšně takovou křižovatkou je zkouška z praxe vnímané s dostatečným strategickým přesahem. Každá krize je vždy současně příležitostí jak se posunout dál. Snaha obracet lidi k staré víře panikářským šířením černého obrazu kolapsu by byla chyba.

Řešení není v obrácení se do minulosti, ale v uchopení šance. Změny musí být hlubší, cílené i na změny systémotvorných prvků. Zároveň však na úrovni vyspělé civilizace 21. století. Nejde o konečné vítězství v souboji trh versus byrokracie ani národ vers. svět. To byla témata minulých století. Rozvíjet ekonomiku 21. století je nezbytné bez ryze utopických receptů. Základ je materiální, skok v rozšíření nových společenských technologií. Tomu musí odpovídat vztahy mezi ekonomickými subjekty a hospodářský mechanismus.

Z ambicí pouze nahradit trh „mravními státními idejemi“ je cítit předmarxovský idealismus. Lze navázat na dlouhodobě se prosazující dějinnou tendenci směřující k zespolečenštění práce, nikoliv však na bázi monopolu byrokratického vlastnictví ani monopolu nadnárodních korporací. V základech je orientace na ekonomickou pluralitu a rovnoprávnost vlastnických forem. Individuální iniciativa a rovnováha tvořená nabídkou a poptávkou je doplňována kolektivistickým kooperativním paradigmatem.

Zejména na levici je třeba podtrhnout, že i v 21. století trh zůstává zdroj informací. V jakékoliv civilizované sociální formaci je trh zboží zárukou ověření společensky nutných nákladů práce jako výraz souladu mezi výsledkem individuální práce a jeho společenskou potřebností. Samozřejmě, že tržní alokace statků není vždy efektivní. Trh selhává z řady příčin (nedokonalá konkurence, informační asymetrie, veřejné statky a externality). Praxe ale zná i selhání byrokratického a v globální éře národně omezeného státu.

Zásadním tématem je přílišná koncentrace ekonomické moci a bohatství. Jde nám o vyrovnávání šancí a ne o primitivní egalitářství. Ale přílišná nesouměřitelnost sociálních pozic ve společnosti narušuje soudržnost společnosti. Koncentráty ekonomické moci lze řešit různými metodami difuze vlastnictví, ekonomické demokracie, ale i nalezení optimálního tvaru strategické role veřejného sektoru, a to i na úrovni nadnárodní. Nutno také hledat nové cesty legitimní redistribuce bohatství (tedy v nové společenské dohodě o odvodech z majetku, kapitálu, využívání zdrojů, a nejenom ze živé práce a spotřeby).

V době strategických změn nelze další vývoj určit pouze ryze normativně. Bude to směs evolučních a revolučních přístupů, cesty budou variantní, budou mít své etapy a budou se na nich vyskytovat uzlové body, jejichž ovládnutí bude vyžadovat kritickou energii změn. Některé aspekty však budou zcela nepominutelné. Především je to mezinárodní (evropský rozměr) změn, nezbytnost zajistit energetickou bezpečnost ekonomiky v tlaku zájmů na ochranu klimatu a předejít chaosu ve finančním systému. A v neposledním případě půjde o udržitelnost základních sociálních systémů (zdravotnictví, zajištění na stáří, vzdělávání)

Všichni to co se rádi ohánějí patriotismem a českými zájmy si také musí uvědomit potřebu funkční evropské integrace. A to nejen ve vztahu k eurovolbám v červnu 2024. Souvisí to s objektivní existencí hospodářské unie a společným evropským trhem. Jedině konvergence v rámci EU může předejít asymetrickým šokům a zvýšit účinnost hospodářské politiky. Úkolem je tedy řešit strukturálně velmi různorodý prostor EU a s tím spojené fungování tzv. eurovalu, který slouží k řešení krizových situací v zemích platících eurem a jehož financování (aktivace garancí) znamená břemeno spoluodpovědnosti.

Požadavek přiměřené ekonomické suverenity malého státu v čase globalizace a integrace má velmi relativní podobu. Manévrovací prostor máme bez zvládnutí nadnárodně sdílené suverenity v ČR velmi omezený. Současná Evropa se ale také dostává na křižovatku dalšího vývoje a evropské problémy se objektivně stávají také problémy ČR. Evropská integrace unie dnes potřebuje také změnu. včetně institucionální reformy EU. V tom mohou být základy jiné Evropy, a v tom se také potkávají evropské zájmy se zájmy českými a národními.

O autorovi:

Ing. Jiří Dolejš

**1961. Ekonom, národohospodář. Původně působil jako vědecký pracovník v Ústavu prognózování ČR, pak v Ústavu hospodářské politiky. Člen různých spolků, např. Čs. vědeckotechnické společnosti, České společnosti ekonomické či Občanské futurologické společnosti. Bývalý poslanec v letech 2002-2021. Pro KSČM nyní pracuje jako ekonomický expert, předseda CSTS.*

Jan Zeman

Problémy trvale udržitelné dopravy

Hledání cest k udržitelnému rozvoji, resp. vývoji, je mimořádně svízelné. Obnáší základní trojúhelník – ekologický (environmentální) pilíř, sociální pilíř, podrobně viz ¹⁾ a ekonomický pilíř, podrobně viz ²⁾. Přitom se každý z těchto tří základních pilířů rozpadá na větší počet podpí-
lů. Ekonomický pilíř kromě jadrové oblasti řeší problémy trvale udržitelné energetiky, po-
drobněji viz ³⁾, trvale udržitelné dopravy, trvale udržitelného zemědělství, trvale udržitelného
lesnictví atd. Že ekologická fronta nezvládá solidně ani jeden z těchto základních pilířů a pod-
pilířů, je dnes veřejným tajemstvím. Co hůř, v zásadě přihlíží i k četným válkám, které se pod
různými záminkami ve světě vedou. Obvykle jde o moc a majetek, jako vždy.

Ekologická fronta obvykle základ trvale udržitelného rozvoje vidí v udržitelné energetice.
Lze ho ale také vidět v udržitelném zemědělství (jinak hrozí hlad, hladové bouře a můžeme vše
zabalit), v udržitelném lesnictví (spolu s vodními toky je základem ekologické stability souší a
běda, třikrát běda, regionům, které se ocitnou ať už z přírodních, nebo z antropogenních dů-
vodů bez lesů), nebo také v udržitelné dopravě. Trvale udržitelná doprava není v rozporu
s udržitelnou energetikou, protože hlavní nápor na růst spotřeby paliv a energie jde právě
z expandující dopravy, obvykle v dopravně oborového hlediska v nešetrné struktuře. Tento
článek je věnovaný problémům udržitelé dopravy.

Problémy dopravní politiky z hlediska udržitelnosti

K velkým bariérám prosazování environmentálně a klimaticky neutrálního rozvoje patří
dlouhodobě neefektivní rozvoj dopravy, zvláště pak silniční, ale také letecké a vodní. Rozvoj
dopravy vyvolává obrovský tlak na životní prostředí i na změnu klimatu. Dopravní politika
světa, EU a ČR byla a je špatná, a to hned v několika směrech:

- Orientuje se na maximalizaci přepravních výkonů. EU to eufemisticky formuluje jako
úsilí o „*vytváření optimálních podmínek pro co nejvyšší mobilitu*“, tj. o co největší
zvyšování přepravních výkonů, „*při minimálních cenách, vysoké spolehlivosti, maxi-
mální bezpečnosti a minimálních negativních vlivech dopravy na životní prostředí.*“
Že je to v rozporu s udržitelností, jí nevadí.
- Reálná preference mezinárodní, dále energeticky a environmentálně náročné silniční
a letecké dopravy. Jde o politiku světového společenství, EU i ČR.
- Zanedbávání údržby a oprav stávajících komunikací, zvláště pak venkovských.
- Udržování nedostatečné sítě veřejné přepravy osob na venkově, navíc zpravidla silně
poddimenzované i šetrné železniční a městské hromadné dopravy.
- V úhrnu je enormně nákladná.

Problém řádné údržby a oprav komunikací

Začnu problémem řádné údržby a oprav stávajících komunikací, a to včetně venkovských. Pokud komunikace není na odpis jako nepotřebná (občas se to také stává, viz zánik osídlení, zánik podniku užívajícího příslušnou dopravní cestu, vojenské výcvikové prostory a hraniční pásmo), měla by se řádně udržovat a přiměřeně opravovat, obvykle s prvky mírné modernizace. Československý reálný socialismus to v letech 1948-89 zvládal, klasicky u silnic, jejichž technický stav se nepřetržitě zlepšoval a přibližně od roku 1970 nebylo obce, kam by nevedla asfaltová silnice. Zvládal i údržbu, opravy a přiměřený rozvoj vodních cest. V případě železnic v důsledku odsunu Němců vznikla situace, že se tzv. pohraničí značně vyčistilo, snížily se přepravní potřeby a některé železnice se staly přebytečné. Časem byl na nich zastaven provoz. Později některé byly zrušeny. K chybám v některých městech patřilo i zrušení tamních trolejbusů a tramvají s cílem „ušetřit“ na účet veřejného zdraví a životního prostředí v době „levné ropy“. Pravda, v Československu proti západním státům proběhlo v mnohem menším rozsahu, ale i to byla chyba, viz trolejbusy v Českých Budějovicích, v Praze a v Děčíně, tramvaje v Ústí nad Labem a v Jablonci nad Nisou s výjimkou tratě do Liberce ad.

V případě železnic je nutno vidět, že kromě základní údržby a oprav probíhá jejich obnova v cyklech generálek, které ne vždy přicházejí včas. I za socialismu se zlepšoval technický stav velké části železničních tratí, o prudkém růstu přepravních výkonů, zejména nákladní železniční dopravy, nemluvě. Systém generálních oprav po třiceti a více letech platí i pro další druhy dopravní infrastruktury. Dálnice a tratě metra v Praze se do roku 1989 nedožily potřeb generálních oprav. Dopravní letiště se prudce rozvíjela, byť proti Západu pomalu. Nelze u nich mluvit o zanedbávání údržby a oprav. Podobně lze mluvit o tratích metra, trolejbusů a většinou i tramvají. Budapešťský systém obnovy tramvajových tratí s použitím velkoplošných panelů trpěl určitou nekvalitou.

Jak vznikl problém hrubě zanedbané péče, zejména o venkovské komunikace? Zatímco předchozí režimy preferovaly řádnou údržbu a opravy komunikací s tím, že velké rozvojové investice řeší jen ty nejostřejší dopravní problémy, s částí dané geopoliticky (výjimkou bylo dvojí hrubé válečné zanedbání v letech 1914-18 a 1939-45, které se následně napravovalo asi dvakrát deset let), polistopadoví vládcí se rozhodli všechno úsilí vrhnout na rychlou výstavbu silně kontroverzních dálnic za každou cenu s tím, že ostatní se může třeba rozpadnout. Na údržbě a opravách silnic i železnic se začalo nesmyslně šetřit. Připočítáme-li, že v rámci politiky, připomínající automobilové šilenství, na naše silnice pustili také těžké kamiony a štilili se zavést systém vážení a následného potírání nákladních aut, takže běžně beztestně jezdily přetížené a ještě více devastovaly naše silnice a dálnice, sotva překvapí, že se technický stav silnic začal rychle zhoršovat a řadu silnic přivedli do tzv. špatného a nejednou i havarijního stavu. Ze stejných důvodů zejména v 90. letech nechali chátrat železniční síť a některé železniční tratě přivedli k „vyježdění“.

Veřejnou dopravu osob mělo socialistické Československo nejhustší na světě a po Sovětském svazu druhou nejlevnější. Autobus jezdil do každé vesnice, často i osady. Nemá být řečeno, že by se zejména občané na vesnicích obešli bez aut. Skutečností ale zůstává, že užívat veřejnou dopravu bylo ekonomicky výhodnější než jezdit autem. Toto velmi pozitivní dědictví reálného socialismu bylo po roce 1989 vážně narušeno, zejména zdražováním jízdného a omezováním veřejné dopravy, zejména na venkov. 90. léta zde byla velkou pohromou. Poté je snaha systém stabilizovat a mírně rozvíjet na bázi integrovaných dopravních systémů s preferencí železniční dopravy. S preferencí železnice to je všelijaké. Liší se to také kraj od kraje.

Problém energetické náročnosti dopravy

Ptáme-li se, proč je ČR tak málo úspěšná v úsilí o omezení spotřeby paliv a energie, a tím i emisí skleníkových plynů, musíme se podívat na vývoj konečné spotřeby paliv a energie v ČR podle sektorů, viz tabulka č. 1:

Tabulka č. 1: Konečná spotřeba energie v ČR dle odvětví v letech 1990–2021

Rok/odvětví	Průmysl	Domácnosti	Doprava	Ostatní	Zemědělství a lesnictví	Stavebnictví	Celkem	Podíl dopravy
	PJ							
1990	616	290	106	180	81	30	1 303	0,081
1991	567	278	102	171	67	32	1 217	0,084
1992	543	235	97	135	51	36	1 096	0,088
1993	529	246	95	138	50	34	1 092	0,087
1994	485	243	100	136	46	28	1 038	0,097
1995	502	251	111	145	51	34	1 094	0,102
1996	514	288	125	142	50	33	1 152	0,109
1997	484	273	136	124	47	32	1 095	0,124
1998	475	242	138	115	47	30	1 047	0,131
1999	458	245	147	106	46	37	1 039	0,141
2000	438	235	149	108	43	29	1 003	0,149
2001	448	262	164	120	42	20	1 057	0,155
2002	442	248	194	116	21	13	1 034	0,188
2003	449	256	221	126	21	15	1 089	0,203
2004	456	260	235	132	21	15	1 119	0,21
2005	463	253	250	127	21	15	1 131	0,221
2006	459	274	262	117	25	11	1 147	0,228
2007	462	247	278	123	23	11	1 144	0,243
2008	431	252	271	115	23	10	1 102	0,246
2009	343	261	282	114	23	9	1 031	0,273
2010	332	307	260	132	23	45	1 099	0,237
2011	328	281	261	127	23	13	1 033	0,253
2012	325	292	255	123	24	1	1 019	0,25
2013	315	301	252	121	26	22	1 035	0,244
2014	310	266	261	117	26	19	1 000	0,261
2015	316	275	272	119	25	37	1 044	0,26
2016	308	290	282	128	27	8,4	1 036	0,272
2017	274	302	277	136	27	8	1 023	0,271
2018	280	295	279	131	26	8	1 013	0,275

2019	277	292	284	134	27	0	1 014	0,280
2020	274	299	267	125	27	0	995	0,269
2021	294	329	288	124	27	0	1 064	0,271
2021/1990	0,48	1,14	2,72	0,69	0,33	0,00	0,82	3,34

Zdroj: ČSÚ a vlastní dopočet. Od roku 2010 a od roku 2017 změna metodiky. Stavebnictví se stává součástí průmyslu, mění se položka ostatní atd. Ostatní je občanské vybavení, spotřeba školských a zdravotnických zařízení, armády a policie, úřadů ad. Rok 2021 předběžné údaje.

Co nám říká tato dlouhodobá časová řada konečné spotřeby energie v ČR 1990–2021?

- Konečná spotřeba energie v průmyslu se snížila na 48 %, tj. na polovinu. Je pravda, že se na tom podílela racionalizace spotřeby paliv a energie, resp. tyto náklady se šetří tak jako jiné náklady. Na tomto snížení se ale také významně podílelo velké odprůmyslnění ČR, především v letech 1990-97, ale i později. Přesun významné části průmyslové výroby ČR do Číny, Indie a dalších rozvinutějších rozvojových států ale nepřispěl k ochraně životního prostředí ani ke zmírnění silící změny klimatu ani k udržitelnému vývoji, byť data za ČR vypadají příznivě. Pokud tam byly instalovány energeticky úspornější technologie a dosažená úspora energie a emisí GHG odpovídala výši emisí GHG přinesených zvýšenou dopravou navíc, byla reálně energeticky a klimaticky neutrální.
- Přestože rozhodující úsilí veřejného sektoru o úspory paliv a energie bylo směřováno do sektoru domácností a po roce 2010 se nastroval i významný program zateplování budov, výsledkem je do roku 2021 mírný růst konečné spotřeby energie v ČR v sektoru domácností. Statistika vykazuje zvýšení o 14 %, což se nevysvětluje jejími metodickými změnami. O úspěch se rozhodně nejedná.
- Konečná spotřeba energie v dopravě v ČR se zvýšila 2,72x!!! Státní, ale také světová, EU, krajská a většinou i komunální dopravní politika vytvářela a vytváří podmínky pro maximální a nejednou i nesmyslné zvyšování přepravních výkonů a současně preferovala a preferuje energeticky a emisně náročnou silniční a leteckou dopravu na úkor energeticky a emisně šetrné dopravy železniční a městské hromadné. Tento trend byl zvláště silný za pravicových vlád V. Klause, M. Topolánka a P. Nečase, slabší za středových vlád s významnou účastí sociální demokracie. Není přehnané tvrzení, že neefektivní prosilniční a proletický rozvoj dopravy významně nespoval zlepšování životního prostředí v jiných sektorech ekonomiky, byť značně neúplné statistiky to nesignalizují. Podobně nespoval mnohé úspory paliv a energií.
- Sektor ostatní vykazuje pokles konečné spotřeby energie asi na 69 %. Jisté je, že Armáda ČR prošla drastickou redukcí s velkým dopadem na snížení konečné spotřeby energie. Naopak administrativní v ČR bují. Vzhledem k možným metodickým vlivům bych vývoj spotřeby energie v sektoru ostatní bral opatrně.
- Zemědělství a lesnictví vykazuje pokles konečné spotřeby energie na 33 %. To vypadá pozitivně. Zásadní problém je, že ve sledovaném období došlo k obrovské destrukci zemědělství a ke ztrátě soběstačnosti v potravinách našeho klimatického pásma, takže z celospolečenského hlediska jde o jednoznačnou prohru. V lesním hospodářství v letech 2015-20 došlo k bezprecedentní kůrovcové kalamitě, v důsledku které se emise skleníkových plynů GHG (ze změny obhospodařování půdy) v ČR nesnižovaly, ale

naopak zvyšovaly, a to o plných 13,6 mil. t CO₂ za rok 2019. Jde tudíž o zjevnou environmentální, klimatickou i celospolečenskou prohru.

- Stavebnictví vykazuje vysoký pokles konečné spotřeby energie, a to o 72 %. Jde převážně o reálnou úsporu. Jen z menší části jde o úsporu ze zmenšení objemu stavebních prací proti roku 1990. Z tabulky to ale nepoznáme, protože metodickou změnou konečná spotřeba energie stavebnictví byla zahrnuta do konečné spotřeby energie průmyslu.

Základní závěr je jednoznačný. Energetickou, environmentální a klimatickou politiku ČR drtí velmi špatná dopravní politika, která maximalizuje dopravní potřeby a preferuje mezinárodní, dále silniční, leteckou a vodní dopravu, přičemž podobná situace je i v mnoha jiných státech světa.

Co je nutné k zásadnímu zlepšení udělat?

Na celosvětové úrovni v první řadě zrušit daňová osvobození mezinárodní veřejné dopravy od placení daně z přidané hodnoty, včetně jí spotřebovávaných paliv a energie, a námořní, námořně rybářské, vnitrozemské říční a letecké dopravy od placení spotřební daně za pohonné hmoty, neboť významně stimulují hypertrofii mezinárodní dopravy, zvláště pak letecké a vodní. Smutné je, že na žádné z 28 světových klimatických konferencí COP žádný stát takovou změnu nenavrhнул. Neúnosný stav ukazuje tabulka č. 2:

Tabulka č. 2: Výše osvobození od spotřební daně a DPH v dopravě podle položek v ČR v mil. Kč

Rok	Spotřební daň na PH	DPH energie	DPH mezinár.	Celkem
mil. Kč				
1990	2 119			2 119
1991	2 729			2 729
1992	2 627			2 627
1993	1 748	2 128	430	4 306
1994	1 419	2 140	5 576	9 134
1995	1 880	2 530	12 187	16 596
1996	1 813	3 033	13 310	18 156
1997	1 586	3 980	15 302	20 868
1998	1 810	3 023	14 248	19 081
1999	2 221	3 785	16 625	22 630
2000	1 936	4 626	17 840	24 402
2001	1 933	4 855	21 044	27 832
2002	1 960	4 523	21 381	27 864
2003	2 325	5 400	24 625	32 351
2004	3 737	6 029	26 713	36 479
2005	4 106	7 022	27 914	39 042
2006	4 345	8 205	31 010	43 559
2007	4 448	8 229	34 006	46 683
2008	4 566	8 000	33 713	46 279
2009	4 383	7 697	28 903	40 983
2010	4 518	8 710	32 415	45 643
2011	4 445	12 468	35 739	52 652
2012	4 202	12 762	35 062	52 025
2013	5 081	11 797	35 206	52 084
2014	5 019	11 584	36 252	52 854
2015	4 793	11 342	35 511	51 646
2016	4 527	11 272	33 213	49 012
2017	5 079	11 554	33 094	49 726
2018	5 859	11 946	29 485	47 290

Zdroj: vlastní výpočty na základě dat MF, MD, ČSÚ.

43–53 miliard Kč za rok, pouštěné v posledních letech ve prospěch mezinárodní dopravy jen v ČR, je velmi vysoká částka, a to nejen vzhledem k silně podvyživenému státnímu rozpočtu. Současně je to velké zvýhodnění mezinárodní veřejné dopravy, zvláště pak letecké a vodní.

Zrušení těchto daňových osvobození by se samozřejmě promítlo do zvýšení cen za přepravu v osobní i v nákladní dopravě. Orientační výpočet říká, že zrušení těchto daňových osvobození by nejvíce dopadlo na ceny letenek, které by zdražily asi o polovinu (starší výpočet na datech Air France). Mezinárodní dopravy by pak bylo méně, snížila by se zátěž životního prostředí a klimatu, zmenšily by se deformace ekonomik jednotlivých států v důsledku mezinárodní dělby práce, snížilo by se i ruínování venkova velkými městy, tzv. centry rozvoje.

S tím souvisí i jeden z cílů dopravní politiky Evropské unie – cíl vytvářet příznivé podmínky pro rozvoj mobility, pro co nejvyšší růst dopravy v členských státech. Cílem nemůže být maximalizace přepravních toků osob i zboží, ale jejich optimalizace. Prvním předpokladem takové optimalizace je snaha o komplexní rozvoj jednotlivých států i regionů. Sídliště se musí stavět ne jako noclehárny, ale včetně občanské vybavenosti, aby se s kdečím a pro kdeco nemuselo bůhvíkam jezdit. Za socialismu to s určitými problémy šlo, dnes to prý nejde. Divné.

Zlá bytová politika v ČR po roce 1989 vyvolala těžkou bytovou krizi, která mnoho občanů nutí shánět bydlení na venkově s vysokým dojížděním. Bytová politika ČR po roce 1989 je přímá a zjevná sabotáž zdravého rozumu i úsilí o udržitelnost, konaná v režii státu i samosprávy. Slabou útěchou je, že podobná situace je i v jiných vyspělých kapitalistických státech.

Také svoboda výběru základní školy se ve městech projevuje citelným nárůstem dopravy, protože rodiče v přesvědčení, že jiná škola je lepší, ji volí, byť často je skutečnost jiná. Často tam navíc své děti vozí auty.

Nákladní dopravu zásadně zvýšila ještě nedávno tak vychvalovaná globalizace, včetně praxe „just in time“, „dodej právě teď“, aktuálně postižená nejprve pandemií koronaviru a posléze západním embargováním Ruska. Je nutné se vrátit k principu zachování určité míry soběstačnosti jednotlivých států a regionů a vytváření územně výrobních komplexů, a ne kdeco převážet pětkrát přes půlku světa, protože někde je levnější pracovní síla. Konečně, zranitelnost ekonomiky ve stylu „just in time“ (právě teď) i ve smyslu fatální závislosti na dovozu léků a jiných zdravotních potřeb ukázala v letech 2020-21 pandemie nového druhu koronaviru CoV 19. Na místo dálkových přeprav součástek, nejednou z kontinentu na kontinent a letadly, je nutné prosazovat relativně komplexní výrobu kombinátního typu.

Velkým problémem je, že v ČR bylo po roce 1989 rozbito relativně komplexní územní plánování (největším problémem byla nedostatečná ochrana životního prostředí, daná jeho nedostatečnou legislativou) ve prospěch živelné výstavby, často s vysokými nároky na přepravní výkony, uskutečňované především silně energeticky náročnou a z hlediska veřejného zdraví a ochrany životního prostředí silně závadnou silniční dopravou.

Zkázou územního plánování v ČR dovršuje nový zákon o územním plánování a stavebním řádu, umožňující stavět prakticky kdekoliiv cokoliiv, v rozporu s jinými veřejnými zájmy (ochranou životního prostředí, veřejného zdraví, památek atd.) a při potlačení možnosti veřejnosti územní plánování ovlivňovat. Územní plány mají navíc pořizovat stavební úřady prakticky nezávisle na potřebách regionů, měst a obcí.

Trvalá udržitelnost? Ochrana veřejného zdraví a životního prostředí? Klimaticky neutrální rozvoj? Zapomeňte!

Nákladnost dopravy – iluze a skutečnost

Ač různí apologeti současných poměrů tvrdí, že doprava je v ČR (podobně v EU i jinde ve světě) levná, není tomu tak. Obsahuje totiž množství nekalkulovaných nákladů, které zásadně zkresluje náklady na ni. Jde zejména o různé druhy dotací z veřejných rozpočtů, o pozitivní a negativní daňové úlevy a o četné externality – ekonomickou část škod ze znehodnocování přírodních složek životního prostředí včetně klimatu, které způsobují jednotlivé obory dopravy velmi rozdílně. Přibližnou, byť neúplnou, a ne vždy přesnou bilanci nekalkulovaných nákladů pěti základních oborů dopravy v ČR v roce 2010 ukazuje tabulka č. 3:

Tabulka č. 3 - Hrubé a čisté nekalkulované náklady v dopravě ČR 2010 v mld. Kč

Tabulka č. 3 – Hrubé a čisté nekalkulované náklady v dopravě ČR 2010 v mld. Kč

Druh nákladů		Silniční	Železniční	Vodní	Letecká	MHD	Celkem
Veřejné výdaje	na dopravní infrastrukturu	60,4359	23,3279	1,5013	0	2,795398	88,0605
	na obnovu vozidel	0,079	0,1	0	0	1,894	2,073
	na osobní dopravu	5,193	12,528	0	0	14,675	32,396
	na dopravní policii ČR	3,613779	0,039429	0	0	0,026366	3,679574
	Na podporu automobilek	0	0	0	0	0	0
	Veřejné výdaje celkem	69,32168	35,99533	1,5013	0	19,39076	126,2091
Daňové úlevy pozitivní	od daně z nemovitosti	0,015837	0	0	0	0,015837	0,031673
	od daně silniční	1,790697	0	0	0	0,042667	1,833364
	od daně spotřební	1,499745	0	0	0	0,012456	1,512201
	Daňové úlevy pozitivní celkem	3,306278	0	0	0	0,070959	3,377238
Daňové úlevy negativní	spotřební daň + daň z elektřiny	0,096219	0,033168	0,052143	5,227352	0,011942	5,420823
	škodlivé DPH mezinárodní veřejná doprava	28,95039	1,652261	0,150881	1,744313	0	32,49784
	škodlivé DPH mezinárodní paliva a energie	7,053331	0,143541	0,022242	1,130305	0	8,349419
	DPH na lehké užitkové automobily	6,65	0	0	0	0	6,65
	Daňové úlevy negativní celkem	42,65372	1,828969	0,225265	8,10197	0,011942	52,82187
	Externí škody	na zdraví vlivem nehod	22,22329	0,096219	0,010886	0	0,009995
na zdraví vlivem hluku		12,78279	0,7829	0	0,009796	1,740321	15,3158
na zdraví vlivem emisí CO, NOx, VOC, SO2, PM		12,62025	0,216214	0,003385	0,088415	1,004818	13,93308
oběti přízemního ozónu		1,860586	0,144554	0,006285	0,175165	0,141907	2,328498
vlivem emisí CO2 celkem		10,78322	0,648333	0,008411	0,671934	0,67948	12,79138
vlivem poškozování veřejné dopravy zácpami na silnicích		2,240494	0	0	0	0	2,240494
vlivem otylosti		8,888197	0	0	0	0	8,888197
vlivem solení silnic proti sněhu		2,974071	0	0	0	0,267423	3,241494
vlivem zabíjení zvířat auty a vlaky		0,322017	0,002245	0	0	0,004904	0,329165
vlivem vraků z aut		0	0	0	0	0	0
Externality celkem		74,69492	1,890465	0,028967	0,945311	3,848848	81,40851
Hrubé nekalkulované náklady		189,9766	39,71476	1,755532	9,04728	23,32251	263,8167
	Spotřební daň za pohonné hmoty	-71,8104	-1,19929	0	0	-3,56071	-76,5704
	Platby za silnice	10,619	0	0	0	0	10,619
Čisté nekalkulované náklady		105,5071	38,51548	1,754642	9,04728	19,76181	174,5863
Účetní přidaná hodnota		49,44029	5,606274	0,139655	3,43721	-0,95964	57,66379
Čistá ekonomická ztráta		-56,0668	-32,9092	-1,61499	-5,61007	-20,7214	-116,923

Zdroj: sestavil JZ na základě dat MD, MF, ČD, DI ČR, Policie ČR a vlastních výpočtů.

V tabulce chybí údaje za potrubní dopravu – ropovody, a za cyklostezky. Z hlediska zde analyzovaných problémů jejich absence nečiní problém. Výdaje na stezky pro pěší a pěší zóny se nesledují. Stezky pro pěší obvykle splývají s cyklostezkami a cyklotrasami. (?)

Metodologických a metodických problémů výpočtů, zejména určení výše externalit, je řada. MHD u infrastruktury má údaje jen za Dopravní podnik hlavního města Prahy a DP města Liberec a Jablonce n. N. Z významných položek chybí škody na urbanismu způsobené potřebami intenzivní silniční dopravy a škody způsobené dělicím efektem komunikací. Čím širší komunikace, tím vytváří větší a závažnější dělicí efekt, nepřekvapivě.

Metodologicky prakticky neřešitelný je problém vyčíslit ekonomické škody ze záborů půd pro potřeby dopravní infrastruktury. Dopravní infrastruktura zvyšuje ekonomickou cenu pozemků pro účely podnikání, ale současně je nejčastěji totálně znehodnocuje a většinou i vážně narušuje životní prostředí pro potřeby bydlení v okolí komunikace. Zvláště ničivé jsou zde kanály větších vodních cest a dálnice. Proto ji zde neuvádím. Dělicí efekt mizí jen v tunelech. Podstatně menší je i na estakádách. Problém je i ve skutečnosti, že z nadřazené dopravní infrastruktury obvykle získávají velká města, zatímco zejména venkov nese jen škody touto infrastrukturou přinášené. Máme ale od 1. ledna 1992 absurdní ustanovení obchodního a občanského zákoníku, že tzv. „objektivní škody“, tj. škody způsobené řádným (nikoliv havarijním) provozem povolených technologií, nese poškozený, nikoliv jejich původce.

Srovnatelné tabulky mám i za roky 1993–2009. Nevykazují zásadní odchylky, byť problémem je několik metodických změn výpočtu účetní přidané hodnoty (čistě) v základních oborech dopravy a v absenci údajů o ní před rokem 1997, hrubá přidaná hodnota chybí i před rokem 1995. Několikrát se měnila i metodika vykazování emisí z motorových oborů dopravy.

Z významných položek mohou být výrazně podhodnoceny škody způsobované otylostí vlivem silniční dopravy, tuhými emisemi z motorových oborů dopravy a s přihlédnutím ke skandálu s měřením emisí nejen automobilky Volkswagen také škody způsobené emisemi NO_x. Citelné nejistoty jsou u externalit zvaných sílicí klimatická změna.

Národohospodářsky je podstatné, že hrubé nekalkulované náklady pěti základních oborů dopravy činí 7-8 % hrubého domácího produktu (HDP). Ekonomický rozvoj tudíž silně zatěžují, byť také stimulují. Platí i pro roky 1993-2009 a zřejmě i pro další, již nesledované roky.

Národohospodářsky je podstatné, že čisté nekalkulované náklady pěti základních oborů dopravy, tj. hrubé minus jednotlivými dopravními obory zaplacená spotřební daň za pohonné hmoty a u silniční dopravy též výnos zpoplatnění silnic a dálnic, činí 5-6 % vytvořeného HDP.

Národohospodářsky nejpodstatnější je, že všech pět základních oborů dopravy produkuje čistou ekonomickou ztrátu, byť to česká statistika nezachycuje, podobně statistiky jiných států. Tabulka č. 3 ukazuje **především absolutní národohospodářskou ekonomickou ztrátovost všech pěti základních oborů dopravy v ČR v roce 2010 v národohospodářské účetní bilanci**. Týká se i všech předchozích let, resp. záporné hodnoty (kladná rentabilita) se vyskytly jen u železniční dopravy v roce 1995 a u letecké dopravy v roce 1998. Obvyklé tvrzení ministerstva dopravy a různých dopravních lobbistů, že doprava, a zvláště pak výstavba dálnic, je základem blíže nespécifikované prosperity, není pravdivé, leč je neustále vnucované široké veřejnosti, a zvláště pak poslancům, schvalujícím rozpočty a účty Státního fondu dopravní infrastruktury ČR. Spíš je pravda, že doprava svou enormní národohospodářskou nákladností brzdí sociálně ekonomický rozvoj státu, nejen ČR.

Zjištění absolutní národohospodářské ztrátovosti základních oborů dopravy neznamená jejich absolutní neefektivnost, ale jejich nadměrnou (uživatelé platí málo a jsou tak stimulováni k nadměrné přepravě) a málo efektivní podporu ze strany společnosti. Podobné problémy sužují i jiné vyspělé i rozvojové státy. Uvedená zjištění dávají mnoho námětů k zamyšlení a ke zlepšení dopravní politiky ČR. Od takových drobností, že na údržbě a opravách věčně rozbitých silnic by se mohlo nemálo ušetřit, kdyby se nákladní auta důsledně vážila a majitelé přetížených vozidel byli tvrdě pokutováni, až po strategické změny řízení dopravy, nejen ČR.

Národohospodářsky je zajímavé i srovnání rozdílů „čisté nekalkulované náklady a mimořádné výnosy silniční minus stejné železniční dopravy v ČR“. Vodní, letecká a městská hromadná doprava mají totiž zásadní omezení své působnosti, resp. nejsou s to plošné obsluhy území. Uvedený rozdíl v ČR v roce 2010 vychází na 65,837 mld. Kč v neprospěch železniční dopravy. Kdo je reálně preferovaný a kdo ne, je zřejmé.

Zajímavý je i vývoj rozdílů čistých nekalkulovaných nákladů a výnosů silniční a železniční dopravy v ČR v čase. Při srovnatelné metodice výpočtu byl následující: v roce 1993 = 28,945 mld. Kč, v roce 1994 = 42,693 mld. Kč, v roce 1995 = 51,043 mld. Kč, v roce 1996 = 53,105 mld. Kč, v roce 1997 = 64,034 mld. Kč, v roce 1998 = 61,665 mld. Kč, v roce 1999 = 60,241 mld. Kč, v roce 2000 = 63,847 mld. Kč, v roce 2001 = 61,218 mld. Kč, v roce 2002 = 70,632 mld. Kč, v roce 2003 = 76,791 mld. Kč, v roce 2004 = 78,253 mld. Kč, v roce 2005 = 71,986 mld. Kč, v roce 2006 = 76,465 mld. Kč, v roce 2007 = 76,328 mld. Kč, v roce 2008 = 80,112 mld. Kč a v roce 2009 = 72,365 mld. Kč. Ve všech letech brala silniční doprava mnohem víc než doprava železniční. Při hodnocení nárůstu rozdílů je třeba brát v úvahu inflaci. Tvzení kapitánů české dopravy, že provádí šetrnou proželezniční dopravní politiku, se po roce 1989 nikdy nezakládalo na pravdě.

Chybná je i metodika EU, která posuzuje efektivnost vynakládání investičních nákladů na rozvoj infrastruktury vodní, železniční a silniční dopravy. Poměrně objektivní je metodika hodnocení efektivnosti staveb železniční a vodní dopravní infrastruktury. Tedy, ignoruje nebo zcela nedostatečně hodnotí negativní externality takto způsobené. U staveb infrastruktury vodní dopravy se argumentuje vymyšleným možným obřím nárůstem přepravních výkonů, ač jde často o stavby dopravně neodůvodněné. Metodika hodnocení efektivnosti staveb železniční dopravní infrastruktury se respektuje obvykle bez větších problémů. Při srovnávání efektivnosti rekonstrukce ústředního osobního železničního nádraží v Brně ve variantě stávající dopravně optimální polohy nádraží v centru Brna na hlavním uzlu MHD a polohy odlehle „u řeky Svratky“ v záplavovém území ale brněnští a jihomoravští zastupitelé, a nakonec i vláda ČR, výsledky studie proveditelnosti ignorovali, což ale není chyba metodiky. Za asi 40–45 mld. Kč investic si Brno citelně zhorší nejen veřejnou dopravu s negativním vlivem na životní prostředí, veřejné zdraví a na Jihomoravský kraj. Výstavbu dálnic významně usnadňuje neobjektivní metodika v tom smyslu, že škody na životním prostředí, veřejném zdraví atd. se neuvažují, a ještě se tvrdí, že se výstavbou dálnic snižují, ač opak je pravdou. Celkové emise se v důsledku zprovoznění ucelené dálnice zhruba zdvojnásobují. Také dálničáři oblíbené lámání odporu hrubou silou železničáři prakticky nepoužívají. I když vyjednávání je sem tam náročné, ve výsledku bývá lepší se dohodnout než válčit.

Jen na přípravu a brutální prosazování staveb vodních děl Děčín a Přelouč již ČR vynaložila více než jednu miliardu korun, přitom stavby po 20 letech příprav nemají uznatelné dopravní zdůvodnění, žádné povolení a jsou zjevně v rozporu s platnými zákony. Ale jede se dál, jako by základním cílem byl společenský konflikt.

Na stavbě ne vždy dopravně zdůvodněných dálnic, prosazovaných bezohledně nejednou v silně konfliktních trasách na úkor veřejného zdraví a životního prostředí, se promrhalo, pro-

mrhává nebo se má promrhat asi 300 mld. Kč (plus u dosud nerealizovaných inflace cen stavebních prací za rok 2022 ve výši 15 % a za rok 2023 asi 3,5 %). Nejznámější skandál při stavbě dálnice je nezákonná stavba dálnice D8 přes velká sesuvná území v Chráněné krajinné oblasti České středohoří bez jakéhokoliv zajištění, až do vyvolání obřího sesuvu půl milionu kubiků hornin na rozestavěné těleso dálnice a zničení souběžné železniční tratě v délce 200 m v červnu 2013. Dodnes trať opravena není, došlo k pokusům o její zrušení z úsporných důvodů, zatímco velmi drahá dálnice D8 je již ve zkušebním provozu. Z projektovaných tří miliard Kč investičních nákladů překročila 16 miliard Kč, zpoždění do zahájení zkušebního provozu má asi 15 let. Podivná je stavba „zvlněné“ dálnice D47 na Ostravu, neboť projekt „vylepšili“ použitím strusky v rozporu s předpisy. Investiční náklady na tunelový komplex Blanka v Praze se zvýšily ze 7 mld. Kč v roce 1997 na asi 46,5 mld. Kč. V této úděsné části chybí její dosavadní provozní náklady, protože dosud není zkolaudována, takže její provozní náklady se musí kalkulovat jako investice. Zásadní jsou zdražování výstavby údajně levných dálnic, které lze jen z části vysvětlit inflací cen stavebních prací. Častá jsou obří zpoždění jejich výstavby. Středních a menších afér při přípravě a výstavbě našich dálnic je bezpočet včetně apologetické teorie, že bez porušování platných zákonů nelze dálnice stavět, podobně zlepšovat plavební podmínky. Jede se ale dál, efektivnost je poslední, co rejdaře a dálničáře zajímá.

Západní dopravní experti před lety nepřekvapivě zjistili, že se na mohutné preferenci silniční dopravy a masovém rušení „nerentabilních“ železničních, tramvajových a trolejbusových tratí a omezování městské hromadné dopravy osob v USA v 50. letech, v Evropě v letech 60. a 70. (vliv velmi levné a po říjnu 1973 jen levné ropy) ve velkém podílela tzv. automobilová lobby, tj. představitelé automobilek, ropných společností, stavitelé silnic a dálnic, kteří tím získávali velké veřejné zakázky, vysoké zisky a „táhli“ tak hospodářskou prosperitu, měřenou HDP. Zejména intenzivní výstavba dálnic byla příčinou vysokých státních dluhů, neustále ucpaných silnic a dálnic, rozsáhlých záborů půdy, vážné destrukce struktury krajiny i osídlení, významného znečišťování ovzduší emisemi toxických i skleníkových plynů a nadměrným dopravním hlukem, množstvím dopravních nehod a jejich obětí, byť převážně realizovaných mimo dálnice, vysoké energetické a dovozní náročnosti, a také podstatně nižšího využívání veřejné dopravy, zejména té šetrné kolejové. Pohonné hmoty se v rozhodující míře vyrábějí z dovážené a nejednou i značně krvavé ropy.

Obrat k udržitelnosti dopravy si kromě minimalizace dopravních potřeb žádá především nestavět kanál Dunaj – Odra – Labe (v ČR k 1. prosinci 2023 je již zrušena jeho územní ochrana) ani jeho části, protože nemá dopravní zdůvodnění, je enormně nákladný (asi 600 mld. Kč investic) a garantuje jednu z největších ekologických katastrof na našem území; zřeknout se velkých investic na zlepšování plavebních podmínek; zastavit výstavbu dálnic. Rozhodující peníze je nutné investovat do modernizace železnic včetně druhé či další koleje, nezbytné dostavby chybějících železničních, tramvajových a trolejbusových tratí a tratí metra v Praze, chybějících zastávek, konverze jednosměrné proudové soustavy 3 kV na 25 kV střídavých, výstavby vysokorychlostních tratí, zavádění evropského zabezpečovacího zařízení na hlavních tratích, další elektrizace tratí. Podrobněji viz ⁴⁾. I trať elektrických trakcí MHD je nutné stavět podle dopravní potřeby a efektivnosti, což se ne vždy děje, například v Praze, viz ⁵⁾.

Nutné je převzít švýcarský model rozvoje dopravní infrastruktury, tj. rozvíjet železniční dopravní infrastrukturu a nestavět dálnice.

Podivné daňové úlevy v dopravě

Doprava je ekonomicky regulována zejména poplatky za užívání veřejné dopravní infrastruktury a spotřební daní za pohonné hmoty. Pouze letecká doprava si náklady na leteckou dopravní infrastrukturu hradí, byť i zde lze nalézt dotace z veřejných rozpočtů, a vodní doprava užívá dopravní infrastrukturu bezplatně.

Problém je, že tyto poplatky jsou u silniční dopravy velmi nízké (silniční daň, dálniční kupony a elektronické výkonové zpoplatnění), navíc reálně podstatně snižované pro vozidla s nižšími emisemi, a sazby spotřební daně za pohonné hmoty před Fialovou inflací byly nízké u motorové nafty. V úhrnu byly nižší než odhadovaná neúplná výše ekonomických škod způsobovaných silniční dopravou v ČR v letech 1993-2010. Aby se uhradily ekonomické škody na životním prostředí a veřejném zdraví silniční dopravou produkované, musela by se v roce 2020 tato sazba zvýšit o 2 až 3 Kč/l (emise s dieslových motorů jsou závažnější než emise z benzínových motorů a nafta je výhřevnější než automobilový benzín, takže je špatné, pokud je 1 l nafty zatížen nižší sazbou spotřební daně než 1 l benzínu), leč poslanci ve skandálním daňovém balíčku z ledna 2020 sazbu spotřební daně za motorovou naftu ještě o 1 Kč/l dočasně snížili. K 1. prosinci 2023 je vzhledem k inflaci aktuální zvýšit sazbu spotřební daně za motorovou naftu o 3 až 4 Kč/l přinejmenším v celé EU. Nebude to možné dnes za současné krize, ale až po konsolidaci podnikatelské sféry a veřejných financí.

Ministerstvo dopravy společnosti vnutilo podivnou představu, že technický rozvoj vyřeší ekologické problémy přinášené dopravou. Reálně něco řeší (současné motory aut produkují podstatně méně exhalací, než produkovaly motory podobných aut před 20 či 30 lety), leč při zásadním nárůstu přepravních výkonů silniční dopravy se situace příliš nelepší, o těžké devastaci přírody a osídlení potřebami intenzivní silniční dopravy nemluvě.

Zpoplatnění silnic a dálnic jejich uživatelům je zjevně nízké, vizi tabulka č. 4:

Tabulka č. 4 - Základní parametry zpoplatnění silnic v ČR v l. 1993-2022 v mil. Kč

Rok	Výnos silniční daně	Výnos dálničních známek			Výnos výkonového zpoplatnění			Výnos zpoplatnění silnic a dálnic		Náklady na silnice	Rozdíl
		Hrubý	Náklady	Čistý	Hrubý	Náklady	Čistý	Hrubý	Čistý		
1993	4 330	0			X			4 330		9 223	-4 893
1994	4 100	0			X			4 100		12 534	-8 434
1995	4 150	900			X			4 832		15 803	-10 971
1996	4 300	920			X			5 240		18 833	-13 593
1997	4 600	990			X			5 590		21 967	-16 377
1998	4 400	1 640			X			6 040		21 597	-15 557
1999	5 200	1 950			X			7 150		20 089	-12 939
2000	5 600	1 710			X			7 296		20 095	-12 799
2001	5 270	1 730			X			7 000		19 552	-12 552
2002	5 510	1 900			X			7 410		24 602	-17 192
2003	5 740	2 060			X			7 800		28 336	-20 536
2004	5 510	2 680			X			8 190		42 024	-33 834
2005	5 180	3 052			X			8 230		52 573	-44 343
2006	5 430	3 291			X			8 720		57 691	-48 971

2007	5 912	2 426	152	2 274	5 121	1 792	3 329	13 459	11 515	57 830	-46 315
2008	5 999	2 764	212	2 552	6 009	3 242	2 767	14 772	11 318	66 219	-54 901
2009	4 803	2 900	219	2 681	5 440	4 743	697	13 143	8 181	67 820	-59 639
2010	4 689	3 107	234	2 872	6 245	3 598	2 647	14 040	10 208	60 436	-50 228
2011	5 074	3 171	223	2 948	8 483	3 198	5 285	16 728	13 307	45 809	-32 502
2012	5 249	3 907	251	3 656	8 665	3 483	5 181	17 820	14 086	36 387	-22 301
2013	5 234	4 312	259	4 052	8 561	3 330	5 232	18 107	14 518	30 162	-15 643
2014	5 775	3 951	262	3 689	8 421	2 810	5 611	18 147	15 075	32 798	-17 723
2015	5 801	4 518	278	4 240	9 677	3 359	6 318	19 995	16 358	42 831	-26 473
2016	6 055	4 668	298	4 370	9 630	1 959	7 671	20 353	18 097	43 701	-25 604
2017	6 115	5 366	317	5 049	10 784	3 579	7 205	22 265	18 369	44 900	-26 531
2018	6 139	5 305	328	4 977	10 729	2 590	8 139	22 173	19 255	49 139	-29 884
2019	6 625	5 422	327	5 095	10 833	3 007	7 827	22 881	19 547	60 722	-41 176
2020	5 862	4 243	293	3 951	9 968	2 579	7 389	20 074	17 202	51 872	-34 670
2021	5 556	5 307	135	5 171	13 591	2 092	11 499	24 454	22 227	74 078	-51 851
2022	1 646	5 839	155	5 684	14 521	2 334	12 187	22 006	19 517	71 338	-51 821

Zdroj: MF, MD, SFDI, vlastní výpočty

Poslední mnou dopočítaný sloupec říká, že uživatelé silnic a dálnic platí ve srovnání s náklady na silniční a dálniční síť velmi málo. Podílí se na tom jak velmi nízké sazby, zejména silniční daně, tak rozsáhlé úlevy ze zpoplatnění, poskytované novějším, emisně šetrnějším vozidlům.

Je divné, že většina ekologů přistoupila na nesolidní hru resortu dopravy na ekologizaci silniční dopravy a její mohutnou daňovou podporu v úlevách na poplatcích za užívání silnic a dálnic pro ekologicky (rozuměj emisně) šetrnější vozidla na úkor železniční dopravy a MHD, přestože po uzákonění normy euro 3 nemohly zavádění vozidel s nižšími emisemi ovlivnit, viz tabulka č. 5.

Tab. č. 2 – Daňová zvýhodnění, oficiálně z důvodů OŽP u silniční daně v I. 1995 - 2016 (v mil. Kč)

Rok	Předmět osvobození											
	§ 3, písm. c)	§ 12.	§ 6, odst. 7)	§ 6, odst. 6)	1-36 měs.	37-72 měs.	73-108 měs.	§ 3, písm. f)	Celkem	Přírůstek na starší auta	Ekologické důvody	Neekologické důvody
1995	42,667	69,021	0	379,976	X	X	X	1,063	492,727	0	114,531	378,196
1996	181,942	70,247	0	614,207	X	X	X	0,692	867,088	0	219,177	647,911
1997	210,580	69,317	0	963,611	X	X	X	0,456	1 243,964	0	285,485	958,479
1998	206,005	123,868	0	1 314,719	X	X	X	0,598	1 645,190	0	346,915	1 298,275
1999	205,171	25	0	0	X	X	X	0	230,171	0	128,919	101,252
2000	213,826	25	26,800	308,000	X	X	X	0	573,626	0	141,287	432,340
2001	215,960	25	175,082	1 306,967	X	X	X	0	1 723,009	0	186,838	1 536,171
2002	214,078	25	386,486	720,845	X	X	X	0	1 346,409	-193,835	365,264	981,145
2003	148,807	15,586	491,338	693,459	X	X	X	0	1 349,190	-161,296	99,634	1 249,557
2004	166,777	17,219	568,809	567,254	X	X	X	0,117	1 320,176	-18,48	109,144	1 211,032
2005	175,877	18,457	838,564	568,263	X	X	X	2,123	1 603,284	-127,169	116,009	1 487,275
2006	181,135	25,836	891,496	378,374	X	X	X	2,193	1 479,034	-126,736	120,553	1 358,481
2007	188,591	25,845	1 021,046	308,833	X	X	X	2,099	1 546,414	-94,627	124,189	1 422,225
2008	195,964	37,542	X	X	975,941	797,625	723,522	1,849	2 732,443	-7,396	455,831	2 276,612
2009	191,495	29,880	X	X	1 129,243	1 129,6	925,597	7,839	3 413,610	-6,483	508,767	2 904,843
2010	145,925	19	X	X	618	737	302	11,439	1 833,364	-117	316,464	1 516,900
2011	191	29	X	X	560	799	338	17	1 934,000	-105	327,732	1 606,269
2012	174	28	X	X	592	678	359	22	1 853,000	-90	334,647	1 518,353
2013	180	33	X	X	663	606	427	42	1 951,000	-82	382,561	1 568,439
2014	187	41	X	X	689	557	460	61	1 995,000	-76	415,727	1 579,273
2015	192	46	X	X	763	601	404	80	2 086,000	-72	463,144	1 622,857
2016	191	47	X	X	875	604					310	112

Zdroj, MF, dopočty JZ. Pro další roky nemám solidní podklady. V letech 2017-19 nelze předpokládat větší změnu, na rozdíl od následujícího koronavirového chaosu.

Enormní ekonomické zvýhodňování silniční dopravy dále prohlubují ekonomické nástroje zpoplatňující užívání silnic a dálnic. Důvody daňových úlev pro tzv. ekologická vozidla se v čase měnily, leč byly vesměs podivné.

Osvobození vozidel veřejné dopravy (§ 3, písm. c) nemá odůvodnění zvláště u linkových autobusů (veřejná silniční doprava), které nejednou konkurují šetrnější železniční dopravě. Navíc objednatelé autobusové dopravy nejsou povinni kalkulovat zvýšené opotřebení sinic jejich užíváním autobusy. Mělo by být omezeno na trolejbusy + autobusy na plyn či elektřinu.

Zvýhodnění tzv. kombinované dopravy (§ 12) bylo nesmyslné u silniční dopravy k letecké (environmentálně nejzávadnější druhy dopravy), šlo proti ochraně životního prostředí. Kontroverzní jsou i úlevy pro kombinovanou dopravu silniční k dopravě železniční či vodní.

Významné úlevy pro tehdy emisně šetrnější vozidla, splňující emisní normu euro 2 a 3, dále zvýhodnily ekologicky nejzávadnější silniční dopravu, viz § 6, odst. 6 a 7 zákona o silniční dani. Zkázou dokonali poslanci na návrh zelené poslankyně Kateřiny Jacques v roce 2007, když sice zavedli vázání daňových úlev na první registraci vozidla, ale současně dobu úlev prodloužili až na 9 let od první registrace vozidla a tím zvýhodnění zásadně zvýšily. V zásadě vozidla osvobodili od placení většiny silniční daně. Podobně bylo následně učiněno i u dálničních kuponů a elektronického výkonového zpoplatnění. Inu, kozel zahradníkem.

Silniční daň má stále sazby z roku 1992. Jen dorovnání inflace žádá je zvýšit na více než trojnásobek. Rozumná délka zvýhodnění aut od první registrace nemůže překročit tři roky a nemůže být vyšší než 10 %. Jinak se zvrhává v další stimulaci zdaleka nejzávadnější silniční do-

pravy na úkor šetrné dopravy železniční, o obřích emisních podvodech à la Volkswagen nemluvě. Je třeba dodat, že vzhledem k nízkým sazbám silniční daně jsou tyto daňové úlevy málo účinné.

Tzv. přírážka na silniční dani za stará vozidla je ale na místě včetně jejího pozdějšího zvýšení z 15 na 25 %.

Není důvod daňově stimulovat rozvoj kombinované dopravy. Tzv. doprovázená kombinovaná doprava (kamiony se převáží na vagonech) není efektivní. Efektivní je převážet přímo kontejnery na vagonech. Tu lze podpořit kromě zásadního zdražení užívání silnic a dálnic v ČR zejména přiměřenou výší poplatků za užívání železniční dopravní cesty. Je špatné, když si šetrná železnice platí podstatně větší díl nákladů na infrastrukturu než nešetrná a nebezpečná silnice.

Doprava v klidu

Na rozdíl od běžné dopravy by u dopravy v klidu nemělo jít o rychlost. Typická doprava v klidu zahrnuje místní silnice na sídlištích mimo hlavní příjezdové silnice. Rychlost tam bývá limitována na 30 km/hod., silnější pozici tam mají cyklisté a pěší, byť proti pirátům silnic jsou bezbranní tak jako kdekoli jinde. V důsledku zlé prosilniční dopravy tam bývá nouze o parkovací místa. S vlastnictvím dvou či dokonce tří aut jednou domácností se za sociálnímu nepočítalo. Ježdění autem bylo tehdy mnohem dražší, než je dnes.

S dopravou v klidu úzce souvisí nemotorová doprava – cyklistická a pěší. Můžeme přidat koloběžky, pozemní bruslení ad. aktivity rekreačního charakteru, oblíbené zvláště u dětí a mladistvých. Problém je, že se objevily elektrokola, elektrokoloběžky, segwaye a další vozítka na elektrický pohon, které se chovají více jako auto a jsou nebezpečná nemotorizovaným účastníkům provozu, zejména chodcům. V zásadě by mělo platit, že nesmí na chodníky pro pěší ani na pěší zóny ve městech.

Pro cyklisty se staví cyklostezky a cyklotrasy. Cyklostezky mají často smíšený provoz – pro cyklisty i pro pěší. Na „čistou“ cyklostezku mohou pouze cyklisté, leč se tam běžně vyskytují i pěší, lidé na koloběžkách, pozemních bruslích apod. To by při troše ohleduplnosti nemělo vadit. Mělo by ale platit, že tam dopravní prostředky na elektrický pohon nesmí, což se ale obvykle neděje. Legislativa zaostává a nemístně preferuje dopravu.

Je třeba vidět, že pěší chůze je z hlediska lidského zdraví a pohody nejefektivnější druh dopravy. Bohužel pěší je auty a cyklisty šikanován na každém kroku, včetně turisticky značených cest, nacházejících se na pro cyklisty zjevně nevhodných trasách.

Základní problém cyklotras spočívá ve skutečnosti, že z nich nejsou vyloučeny auta a motorky, takže tam je poněkud nebezpečno a nezdruvo. Odhaduje se, že 60 % často chaoticky vyznačených cyklotras vede po silnicích s běžným silničním provozem. Většinou jde o silnice třetí, někdy i druhé třídy. Koncept rozvoje pěší dopravy bohužel dodnes chybí.

Literatura

- 1) Zeman, J.: Sociální pilíř udržitelného rozvoje, Alternativy č. 4/2018, s. 161-212, [alternativy_casopis_csts_4.pdf \(kscm.cz\)](#).
- 2) Zeman, J.: Ekonomický pilíř udržitelného rozvoje, Alternativy č. 5/2019, s. 72-135, [alternativy_casopis_csts_5.pdf \(kscm.cz\)](#).
- 3) Zeman, J. : Velká energetická krize, Alternativy 12 / 2022, [Alternativy CSTS 12-2022.pdf \(kscm.cz\)](#).

4) Robeš, M., Zeman, J.: Strategie rozvoje železniční a s ní související cyklistické dopravy v ČR, studie pro Ministerstvo životního prostředí (svého času byla na internetu www.env.cz), listopad 2003.

5) Zeman, J.: Jak hodnotit efektivitu výstavby tramvajových tratí v Praze? 16.3.2023 [Jak hodnotit efektivitu výstavby tramvajových tratí v Praze? – !Argument \(casopisargument.cz\)](https://casopisargument.cz/).

O autorovi:

Ing. Jan Zeman, CSc.

**1956. Ekonom, environmentalista, expert na trvale udržitelný rozvoj a život, dopravu, energetiku, lesnictví, povodně. Básník.*

Pavel Sirůček

Sociální keynesiánství J. Macka¹⁰

Ekonom, právník, filozof, pedagog, popularizátor ekonomie, publicista, politický teoretik, meziválečný poslanec, poúnorový emigrant, antimarxista JUDr. et PhDr. Josef Macek (1887-1972) se stal v 30. letech 20. století hlavním propagátorem a pokračovatelem díla J. M. Keynese u nás. Může být v jistých ohledech považován i za předchůdce ekonomie postkeynesiánské. Dnešní díl rubriky Ekonomické osobnosti shrnuje život a dílo J. Macka, jehož pojetí socialismu se nalézá blízko idejím družstevního socialismu. Důraz je kladen na kritické představení jeho stěžejní práce Sociální ekonomika a zhodnocení další z klíčových Mackových knih Cesta z krise. Inspirativní zůstávají postřehy o charakteru Velké krize i keynesiánsky (resp. sociálně demokraticky) laděné recepty řešení. Text dokladuje tradiční polovičitost sociálně-demokratického reformismu, teoretickou bezradnost sociální demokracie nejenom meziválečné a již tehdejší značnou problematičnost tzv. třetích cest.

¹⁰ Text je rozšířenou a doplněnou verzí materiálu (Sirůček, 2010).

Josef Macek¹¹ Ekonom, pedagog, emigrant

Josef Macek se narodil 13. 9. 1887 v Krumpachu u Zábřehu na Moravě, umírá v kanadském Vancouveru 19. 2. 1972. Pocházel ze skromných poměrů rodiny textilních dělníků, což se odrazilo na jeho sociálním cítění. Maturoval s vyznamenáním na českém gymnáziu v Zábřehu roku 1906, kde mu byl vštěpován cit pro poctivost a morální dokonalost. V roce 1911 se stává doktorem práv na právnické fakultě Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze. Dále studoval filozofii na české i německé univerzitě v Praze a v Berlíně (1913-14). Náležel k žákům národohospodářů A. Bráfa a J. Grubera,¹² ovšem jeho orientace byla silně ovlivněna různorodými reformními idejemi. Sdílel mnohé z názorů A. Bráfa,¹³ avšak rozcházel se s ním v nazírání na povahu stávajícího řádu, na charakter reformy i ohledně směru transformace hospodářského zřízení.¹⁴

Neúspěšně se ucházel o práci v Zemské bance¹⁵ a musel přijmout místo kandidáta advokacie – krátce vykonává soudní a advokátní praxi (1911-12). Začíná vyučovat jako suplující profesor na Československé obchodní akademii v Praze (1912-18). Po I. světové válce kariéra činorodého J. Macka stoupá. Působí jako odborný rada, resp. přednosta oddělení pro pozemkovou reformu při ministerstvu zemědělství (1918) a na Státním pozemkovém úřadě (1919).¹⁶ V roce 1921 je jmenován mimořádným profesorem (docentem) a roku 1926 řádným profesorem národního hospodářství Vysoké školy obchodní (VŠO) při Vysokém učení technickém v Praze. S VŠO je spojena podstatná část jeho kariéry. Této instituci zůstává Macek věrný, s nucenou přestávkou za okupace. až do roku 1949. VŠO byla založena v roce 1919, jako součást

¹¹ Pramen: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Josef_Macek_foto_Karel_%C4%8Capek.jpg.

¹² Josef Gruber (1865-1925) byl český ekonom, politik (ministr sociální péče, činovník Obchodní a živnostenské komory pražské atp.), profesor národohospodářství na právnické fakultě Univerzity Karlovy. Navazoval na A. Bráfa, věnoval se hospodářské politice. Srov. (Kramář, 2005), (Macek, Štern, Žalud, 1925).

¹³ Albín Bráf (1851-1912) byl český právník, národohospodář, obrozenec, politik, novinář. (Doležalová, 2013b) Bráfa – poněkud nadneseně – označuje za zakladatele českého ekonomického myšlení. Macek je interpretován jako „jeden z jeho nejnadanějších studentů a také završitel jedné fáze ve vývoji českého ekonomického myšlení – té, kterou ukončily politické změny po roce 1948“ (tamtéž, s. 428). Srov. (Doležalová, 2013a, 2018), (Džbáňková, 2011, (Horáček, Gruber, 1922-24), (Sirůček, Džbáňková, 2019).

¹⁴ Srov. (Džbáňková, 2011 aj.), (Makovský, Džbáňková, 2019).

¹⁵ Odmítl závazek, že nebude usilovat o habilitaci. Macek se souběžně věnoval vědecké a pedagogické práci.

¹⁶ „Vědecký zájem ho však odváděl k teorii národního hospodářství, politický zájem se soustředoval k aktuálním otázkám sociální politiky“ (Vencovský, 1997, s. 254).

polytechniky,¹⁷ a zanikla v roce 1949.¹⁸ Macek náležel k vůdčím osobnostem VŠO, na které byl dvakrát děkanem.

Macek byl populárním pedagogem. Prezentoval názory různých ekonomických škol či autorů na základní otázky ekonomické teorie a politiky a vychovával posluchače soustavně k samostatnému a kritickému přemýšlení o hospodářských problémech.¹⁹ Jako A. Bráf i J. Macek si „udržoval odstup od „planého teoretizování“ a abstraktně deduktivních teoretických úvah. Obdobně jako Bráf a většina československých ekonomů, kteří na něho navazovali, upíral ... zájem na hospodářsko-politické problémy a ... teoretické úvahy ... spojoval s jejich řešením“ (Sojka, 2006, s. 356). Teoretické poznání Macek důsledně usiloval spojit s hospodářsko-politickou praxí – „*Teorie nezaložená na zkušenosti je planá, praxe je slepá, nebezpečné jsou obě stejné*“ (Macek, 1925b, s. 28).

Mackovy přednášky nebyly čtené a vždy kladl veliký důraz na diskuze i mimo přednáškové sály. Byl autorem didakticky dodnes příkladných učebních textů, včetně ústředního díla (Macek, 1945-48).²⁰ Jeho knihy vynikají krásným literárním jazykem.²¹ Proslul jako brilantní řečník a stal se uznávaným popularizátorem ekonomie.²² Patřil k významným propagátorům ekonomické vědy a znalosti hospodářských otázek (především hospodářské politiky nejenom

¹⁷ VŠO prošla reorganizací roku 1929 a byla včleněna do dnešního Českého vysokého učení technického v Praze. V roce 1939 byla s ostatními vysokými školami uzavřena a její činnost obnovena roku 1945.

¹⁸ Je považována za předchůdkyni Vysoké školy ekonomické v Praze, která na podzim 2023 oslavila 70 let. „Vládním nařízením je s účinností od 1. září 1953 zrušena VŠPHV, podstatným rozšířením její Hospodářské fakulty se vytvoří nová Vysoká škola ekonomická, jejíž vznik se připravuje po celý akademický rok 1952/53“ (<https://www.vse.cz/historie-vysoke-skoly-ekonomicke-v-praze/>). V letech 1949-53 fungovala Vysoká škola politických a hospodářských věd (VŠPHV) coby nástupnická instituce tří vysokých škol, které byly zrušeny. Jednalo se o Vysokou školu politickou a sociální v Praze, Vysokou školu věd hospodářských (vysoká škola obchodní) v Praze a o Vysokou školu sociální v Brně. Srov. (Doležalová a kol., 2011).

¹⁹ „Snažil se ukazovat nejen na složitost sociálních jevů hospodářských, ale také na jejich ... závislost s názory mravními, náboženskými, právními a politickými“ (Šmejkal, 1993, s. 115). Srov. (Habr, Jankovský, 1990).

²⁰ „Charakter ... ekonomických prací je z větší části podřízen pedagogicko-didaktickým a praktickým účelům, které jsou často nadřazeny jeho vlastnímu teoretickému přístupu ... Macek adresoval ... práce širší, nikoli jen odborné veřejnosti ... teorii nejen učil, ale snažil se o její převedení do praxe“ (Sekanina, 2002, s. 92).

²¹ J. Havel in (Sojka a kol., 1999) u Macka (a jeho doby) píše: „Vůbec jazyková kultura této generace by nám měla být trvalým vzorem“ (tamtéž, s. 288). Naléhavost slov umocňuje tragédie spočívající v tom, že dnes již přestává být klíčovým problémem pouhá jazyková kultura a stává se jím samotné přežití českého jazyka. Naši předkové – národní obrozenci vyvinuli obrovské úsilí i ohledně vzniku vědeckých a odborných časopisů v češtině... My tyto dnes (mnozí s neskrývanou radostí) likvidujeme v honbě za tzv. světovostí a scientometrickým šílenstvím. Autor těchto řádků se pokoušel (marně) bojovat za udržení časopisu *Acta Oeconomica Pragensia* (který přechodem na anglickou mutaci zanikl úplně) i proti neomluvitelné likvidaci tradičního časopisu *Politická ekonomie* v tištěné podobě, a i s českými texty. Srov. (Sirůček, Šetek, 2023).

²² „... Macek už v průběhu studií začal psát do lokálních časopisů a deníků (např. *Selské listy* v Olomouci); později začal redigovat *Právnícké rozhledy* a v roce 1923 byl jmenován vedoucím redaktorem měsíčníku *Naše doba*“ (Doležalová, 2013b, s. 436).

Československa), přičemž se zasazoval o zařazení výuky národního hospodářství do učebních programů různých stupňů škol.²³

Základní princip své pedagogické činnosti vyjádřil v úvodní poznámce k učebnici *Sociální ekonomika*, kterou považoval za „návod k samostatnému pozorování a přemýšlení o hospodářské stránce života lidí ve společnosti, o hospodářském řádě, jeho institucích a o jejich souvislostech s mravními a politickými názory různých dob“ (Macek, 1945, s. 7).

V Bráfově duchu Macek usiloval publikační i přednáškovou aktivitou o růst ekonomické vzdělanosti českého národa coby základu hospodářské prosperity. Macek prosazoval, aby již středoškolským studentům byly vysvětlovány základy národohospodářské vědy, neboť má jít o otázky zásadním způsobem ovlivňující lidský život. K ekonomické osvětě přispívá taktéž učební knihou *První uvedení do národního hospodářství* (Macek, 1929), shrnující minimum znalostí, která by si měl osvojit každý občan. Macek „ve své době patřil k těm, kdo nejvíce ovlivnili podobu ekonomických studií před rokem 1948. Nejen svou rolí profesora Vysoké školy obchodní ..., ale také snahou o její reformu, kterou prosazoval i na parlamentní půdě...“ (Doležalová, 2013b, s. 436).

„... volal po změnách, které by uzpůsobily ekonomické vzdělávání v Československu potřebám doby – tzn. potřebám soukromého i rozšiřujícího se státního sektoru. Důvody, proč tomu tak není, hledal v úrovni ekonomického vzdělání na všech stupních škol... Domníval se ..., že právě učitelé nižších stupňů škol by mohli být přirozenými rádci nejen svým žákům, ale i jejich rodičům. Patřičné výchovy a vzdělání se mělo podle Macka dostávat i dospělým, po skončení formálního školního vzdělání a to právě s důrazem na praktické vědomosti rázu hospodářského a sociálního“ (Doležalová, 2013b, s. 436 s odkazy na Macek, 1931, 1940a, b). „V ekonomii viděl Macek také nejvhodnější úvod do různých oblastí sebevzdělávání, neboť téma je podle něj blízke každodenní zkušenosti každého čtenáře, dotýká se jeho životních zájmů a později se čtenář s pomocí ekonomie dostane i k obecnějším otázkám a osvojí si vědecké myšlení“ (Polášek, 2011a, s. 213).

„J. Macek patřil k té části sociální demokracie, která odmítla spojení s komunisty“ (Doležalová, 2013b, s. 428). Po skončení II. světové války²⁴ a poté po Únoru 1948 čelil obvinění z

²³ Srov. (Doležalová a kol., 2011), (Krameš, 2016), (Makovský, Džbáňková, 2019).

²⁴ (Bažantová, 2015) v souvislosti s českými keynesiánci píše: „Zatímco co Nebesář, Maiwald, Kadlec, Fierlinger a někteří další uvítali v letech 1945-1948 právní, politické a hospodářské změny systému, které šly za hranice keynesiánské teorie, využili svého členství v sociální demokracii a vstoupili do vysokých veřejných

kolaborace, množily se útoky na jeho politické přesvědčení i vědecké názory. Macek byl kritizován coby odpůrce marxismu a jako politický i vědecký oportunista.²⁵ O vánočních svátcích roku 1949 odchází pod hrozbou zatčení do emigrace.²⁶ Přechází s manželkou přes Šumavu dramaticky na lyžích a dostává se z Německa přes Francii a Kanadu do USA. V emigraci se dále věnuje pedagogické činnosti a pracuje též i politicky.

Přednášel ekonomii na School of Business Administration na University of Pittsburgh,²⁷ kde byl roku 1953 jmenován profesorem ekonomie.²⁸ Dále Macek působil jako profesor na dívčí koleji Chathan College (1957-61). Angažoval se v krajanských spolcích atp., spolupracoval s krajanským a exilovým tiskem.²⁹ Od roku 1952 Macek pracoval ve výboru Rady svobodného Československa, která byla plná vnitřních konfliktů. Roku 1961 se přestěhoval za rodinou syna do Vancouveru.

funkcí, aby utvářeli nový systém, Josef Macek zůstal na pozici své dosavadní politické linie a politického demokratismu. V období 30. let nerozpracovával plánování jako jednu z metod řízení ekonomiky a později po druhé světové válce přistupoval na rozdíl od Mainwalda a Nebesáře k plánování jako jedné z hlavních metod nové ekonomické reality opatrně“ (tamtéž, s. 129-130). I Mackova učebnice (Macek, 1945-48) zůstává z hlediska fundamentu Mackových myšlenek, utvářených pod vlivem Velké krize 30. let stejná.

²⁵ (Malínský, 2020) volí označení „revizionista“, resp. čelný představitel „revizionistického“ proudu sociální demokracie. Ukazuje jeho důslednou zaujatost vůči marxismu: „... většinu revizionistických výhrad i dílčích ocenění vůči Marxovu systému v sobě soustřeďoval Josef Macek, pro kterého byl historický materialismus „vulgárním hmotařstvím“. Podobně jako Modráček i Macek hájil důležitost mravnosti a morální logiky sociálních konfliktů: „Co dělníky tak mocně rozjitřilo a v miliónových zástupech přivedlo k programům socialistickým, je vědomí křivdy, vědomí, že jsou vykořisťováni. Ale to není fakt hospodářský, nýbrž mravní.“ (1929) Socialismus není jen alternativní hospodářskou a sociální strukturou, ale jde tu také o „vyvolání jistého mravního smýšlení a chování, o vzbuzení jiných pohnutek ve většině občanů v daných společenských svazcích.“ (1937) Marxistická konstrukce je pro Macka amorální pro absenci morálního postoje. Nevystačí se také s pouhým vztahem vykořisťování-vykořisťující-vykořisťovaný; vykořisťování je především problémem spravedlivé ceny. Chybou je také vykládat socialismus jako zájmový boj dělnické třídy. Macek je ve svém odsudku „červeně natřeného agrarismu“ kategorický: „Marxistická konstrukce socialismu na pouhém dělnickém zájmu a prospěchu, na třídní nenávisti dělnictva, na boji a pomstě místo na spravedlnosti, právu a povinnosti, je v základech pochybená. Je to dnes už ne omyl, ale vědomá lež, udržovaná demagogy.“ (1937) Socialismus není pro Macka kolektivním egoismem, ale pro prokázanou existenci vykořisťování naopak věci celé společnosti...“ (tamtéž, s. 560 – léta 1919-37). Srov. (Macek, 1921, 1937 aj.), (Polášek, 2011b, 2013).

²⁶ V listopadu 1949 kampaň vrcholí článkem (Šik, 1949). Tehdy ještě tzv. dogmatický komunista O. Šik označuje Macka za propagátora kosmopolitních myšlenek amerických imperialistů, který teoretickými koncepty, pod rouškou socialistických frází, podlamuje revoluční boj dělnické třídy. Macek byl kritizován, za subjektivní přístup v ekonomii, za propagaci socialismu bez třídní nenávisti i za propagaci fašismu.

²⁷ „Po emigraci byl Macek atakován Janem Novotným. Podle něj byl Macek „... nejen sezonním marxistou, měl také praktické zkušenosti se znárodněním soukromých podniků, a infiltrací a převzetím univerzity marxisty všeho druhu““ (Doležalová a kol., 2011, s. 50-51 s odkazem na dopis od Novotného, adresovaný akademickému prezidentovi G. H. Clappovi, University of Pittsburgh, 2. 8. 1950).

²⁸ Zpracoval učebnici *Basic Economics* (Macek, 1955b), anotovanou slovy: „Velmi stručné zpracování hlavních principů ekonomie bez použití tabulek, diagramů či grafů“ (Sharfmann, 1956, s. 503 – překlad PS).

²⁹ Byl spolupracovníkem revue *Demokracie a socialismus* či spoluautorem sborníku *Osmadesát let Československé sociální demokracie* (Mokry, 1958).

Mackovo dílo, včetně dimenze morální a přínosu metodologického

„Mackovo akademické dílo je velice široké; zajímala ho historie, etika, národní hospodářství, podnikání, struktura společnosti, vzdělávání, školství, náboženství a humanistické uvažování všeobecně. Centrem jeho bádání byla ale sociální problematika: od příčin chudoby, nerovnosti rozdělení bohatství a selhání politiků a monopolů až k tak konkrétním lokálním otázkám, jako stanovení nájemného, cen ve zdravotnictví, daní, školného, veřejného dluhu, výše inflace a možnosti socializace ekonomiky“ (https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Macek_Josef).

Z bohaté publikační činnosti bývá vyzdvihováno dílo *Sociální ekonomika* (Macek, 1945-48) přibližně podrobněji níže anebo (post)moderně Mackův vklad do českého ekonomického myšlení v podobě metodologické problematiky a otázek souvisejících se zasazením ekonomie do kontextu sociálních věd (Macek, 1925a, b, 1955a, 2006 aj.).

(Sekanina, 2002) odlišuje dvě etapy vývoje ekonomických názorů Macka.³⁰ První tvoří práce z období po I. světové válce a z hospodářské konjunktury. Macek kritizuje kapitalistickou společnost a oceňuje význam Marxova učení pro dělnické hnutí. Varuje ale, že závěry vyvozené Marxem z kritiky kapitalismu nemohou tvořit program budování nové společnosti, neboť odpovídají jiným historickým podmínkám.³¹ Radil dělníkům orientovat se např. na teoretiky anglického labourismu, včetně předchůdců v podobě fabiánského socialismu. *„Na Mackově myšlení, resp. na jeho pracech z období 20. let, je pozoruhodné i to, že jsou poznamenány silným sociálním cítěním i sklonem k moralismu. Právě sociální politika a její cíle byly pro J. Macka socialismem“* (tamtéž, s. 92).³²

Druhé období Mackovy tvorby má být podmíněno tematikou Velké krize. Macek se zabývá penězi, resp. měnovou a úvěrovou problematikou, přičemž se špatnými politikami ve zmíněných sférách spojoval i příčiny krize.³³ Nejenom ohledně krizové terapie vedl dlouholeté

³⁰ (Sitárová, Kliment, 1981) označují Macka v prvním teoretickém období vývoje ekonomických názorů za stoupence státního protekcionismu. Po I. světové válce přechází na pozici liberalistické a je ovlivněn fabiánským socialismem. Ve druhé polovině 30. let se stává horlivým propagátorem Keynesa. Obdobně sociálně demokratického reformistu Macka představuje heslo in (*Ekonomická encyklopedie*, 1984, s. 508).

³¹ Srov. (Macek, 1925a).

³² Srov. (Macek, 1925b).

³³ Srov. (Macek, 1930, 1932a, 1933a, 1935d aj.). Upřesnit nutno, že: *„V duchu Keynesovy teorie efektivní poptávky sice nepovažoval peněžní faktory za rozhodující příčinu recese, uznával však negativní vliv nesprávné peněžní a úvěrové a rozpočtové politiky na průběh hospodářského cyklu“* (Sojka, 2006, s. 358).

spory s K. Englišem.³⁴ Inspirace J. Macek hledal, a našel, u J. M. Keynesa, švédské ekonomické školy anebo v praktikách amerického New Dealu. Dodejme, že tímto ovšem Mackovo dílo vyčerpáno není. Opomenuty nemohou zůstat Mackovy učební texty³⁵ ani působení po II. světové válce, včetně úvah metodologických.

První Mackův rozsáhlejší odborný příspěvek reprezentuje práce *Mravní názory Adama Smitha, zakladatele vědy národohospodářské* (Macek, 1915). „*Kniha pojednává o díle „Teorie mravních citů“³⁶... Jsou ... předloženy a diskutovány Smithovy názory na etiku. Obrovský vliv „Bohatství národů“³⁷ způsobil, že Adam Smith je znám především jako „otec ekonomie“, kdežto jako morální filosof je již znám méně; přesto ho Macek ... neváhá označit za nejslavnějšího mravouka anglického 18. století – nepřímě tedy klade Smithovo dílo z oblasti etiky např. před díla Johna Locke a či Davida Humea. Macek ... interpretuje ... „Teorii mravních citů“ jako doplněk k „Bohatství národů“ – obě díla ... tvoří nerozlučný celek a nejsou v protikladu, jak se někteří ... domnívají“.*³⁸

(Džbáňková, 2006, 2011 aj.) zdůrazňuje, že pro Macka vždy byla typická korekce ekonomických přístupů mravními hledisky.³⁹ In (Macek, 1915) se zprvu věnuje podstatě a příčinám mravnosti (psychologie mravů), především na základě objasnění Smithovy teorie vzájemného vcitování, jak je předloženo in (Smith, 1759).⁴⁰ Macek podle Smitha uvádí, že ačkoli je člověk pokládán za egoistickou bytost, náleží k jeho substanti lidskosti solidární zájem o druhé, obdobně jako zájem o vlastní dobro.⁴¹ Člověk má poznávat sebe sama pozorováním druhých.

³⁴ Srov. (Macek, 1935b aj.).

³⁵ Srov. (Macek, 1929, 1945-48), resp. drobnější práce z doby II. světové války (Macek, 1940a, 1943a), kdy se musel odmlčet jako ekonom i pedagog a snažil se zúročit zkušenosti ze školské politiky a prostředí.

³⁶ Srov. (Smith, 1759) (pozn. PS).

³⁷ Srov. (Smith, 1776, 1928), resp. (Macek, 1928) (pozn. PS).

³⁸ S využitím anotace na <https://www.bibliothecaeconomica.cz/library/record/detail/74>. Vztah prací (Smith, 1759, 1776) zůstává předmětem různých (dez)interpretací, obdobně jako tato díla samotná.

³⁹ Ostatně etiku J. Macek považoval, obdobně jako A. Bráf, za neoddělitelnou součást ekonomie.

⁴⁰ „Všichni členové společnosti se navzájem potřebují, i jsou vysazeni vzájemným křivdám. Společnost však nemůže trvat tam, kde není spravedlnosti ... lidský smysl pro spravedlnost je založen na přesvědčení, že jest nezbytná pro společnost“ (Macek, 1915, s. 24).

⁴¹ „Naše sebevláda je založena na sympatii k citům našich bližních... Příroda poskytla však člověku náhradu za nedostatek sebepoznání: Naše ustavičné pozorování cizího chování vede nás k vytváření určitých obecných pravidel o tom, co je správné konat i opomíjet. Učíme se dobývat pochvaly podobným skutkem a vyhýbat se haně podobným zločinem... Všeobecná mravní pravidla tvoří se tedy na základě zkušenosti, co náš přirozený cit pro zásluhu a správnost v jednotlivých případech schvaluje anebo neschvaluje“ (Macek, 1915, s. 31-35).

Obecně platná pravidla společnosti, co je dobré a co špatné, mají být tvořena zkušeností.⁴² Druhá část materiálu (Macek, 1915), která pojednává o použití mravních pravidel k řízení lidské součinnosti uvnitř občanských organizací a mezi nimi, vychází z pojednání (Smith, 1776). Macek dospívá k závěru, že smyslem tohoto klasického ekonomického díla je obhájit zákonitosti uspokojování potřeb především z hlediska hospodárnosti.⁴³ Smithovy mravní zásady zde již nejsou na povrchu, nicméně lze je identifikovat „... jak z myšlenek o skutečnostech hospodářských, tak o směru, v němž by bylo záhodno je reformovat“ (Macek, 1915, s. 58).⁴⁴

Macek se zpočátku soustřeďuje na vlastnictví půdy a jeho negativní vliv na české zemědělství (Macek, 1917, 1918).⁴⁵ Spravedlivé rozdělení půdy považoval za podmínku dalších sociálních reforem. Analyzoval nerovnosti i vykořisťování a dokazoval, že klíč ke změně poměrů spočívá v odstranění pozemkového monopolu, jehož postupné odstranění (sám tuto dobu odhadoval na více než 200 let) se mělo uskutečňovat cestami „ekonomického přinucení“ (progresivním zdaněním a striktním omezováním dědického práva), a dále pomocí dobrovolné změny člověka skrze výchovu a etické působení. Kořeny veškerého společenského zla Macek přitom nespojoval se soukromým vlastnictvím, ani s procesy přerozdělování, nýbrž ji spojoval jen s institucí velkostatku.

Po jistém zklamání z pozemkové reformy⁴⁶ cílí pozornost na chudobu, její zdroje a cesty řešení. Zájem rozšiřuje na široké spektrum sociálních otázek (Macek, 1921, 1923a, 1925b aj.). Za nezbytnou součást reformy považoval změny pracovního zřízení, důchodů a jejich rozdělování, sociálního pojištění, politiku plné zaměstnanosti a uvědomoval si důležitost stálé kupní síly peněz i dopadů cyklických výkyvů ekonomiky.

⁴² „Zkušenost naučí člověka také účt k těm všeobecným pravidlům, a on se chvěje a váhá, i když nával vášně jej prudce pohání k nesprávnému činu“ (Macek, 1915, s. 36).

⁴³ Aby Smith „objasnil zákonitosti a obhájil zásady úkoje potřeb ne tak z hlediska mravní správnosti, nýbrž v první řadě hospodárnosti...“ (Macek, 1915, s. 58).

⁴⁴ Předmětem textu (Smith, 1759) má být skutečnost mravní závislosti člověka na společnosti především účasti, dílo (Smith, 1776) má pak řešit otázky hmotné závislosti člověka na společnosti. Morálka individuálního sobectví přitom však nemá být v rozporu s morálkou vzájemné pomoci, která má podobu dělby práce a směny a je (předem nezamýšleným) důsledkem sledování vlastních zájmů. Srov. (Dušková, Džbáňková, 2005), (Džbáňková, 2006, 2011 aj.), (Makovský, Džbáňková, 2019).

⁴⁵ „Ještě během studií se stal pražským dopisovatelem deníku Selské listy, který vycházel v Olomouci, a na tomto základě vznikl jeho zájem o pozemkovou reformu a socialismus“ (Sojka, 2006, s. 353).

⁴⁶ Navrhoval vyvlastnění pozemků šlechty, církve a velkostatkářů bez náhrady a to, aby vlastnictví této půdy přešlo do majetku obcí a státu, které by ji pak pronajímaly soukromým zemědělcům. Mackova verze pozemkové reformy uskutečněna nebyla a Macek o tuto problematiku ztrácí zájem. Srov. (Štěrbá, 2019).

Publikace *Jak se dělá nezaměstnanost, bytová tíseň a proč se prohrávají stávky* (Macek, 1923a) „popisuje zásadní nedostatky ... hospodářství po ... roku 1918. Hlavními tématy, které ... rozebírá je otázka mezinárodního obchodu a s tím spojené problémy vysoké cenové hladiny, bytové politiky a myšlenky stávky. Jako hlavní příčinou vysoké cenové hladiny uvádí špatně nastolenou zahraniční politiku, která se přiklání k protekcionismu, zavádění ochranných cel, povolovacího řízení a k tzv. „národní soběstačnosti“. Deregulace/regulace nájemného se stala nejožehavějším bodem bytové tísně ... jediné ... východisko vidí v požadavku na zvýšení počtu bytů, tudíž že se musí více stavět. Dále ... rozebere problematiku stávek, jak je můžeme dělit a proč se prohrávají“.⁴⁷

Knížka *Svépomoc na poli hospodářském* (Macek, 1923b) je zaměřena na fenomén svépomoci. „Svépomocí se ... rozumí takové společenské útvary, v nichž se lidé trpící určitým sociálním zlem sdružují, aby si vlastní silou svoje postavení zlepšili, ale přitom nepoškodili zájem celku ... jsou ... srozumitelně popsány ... druhy svépomoci, ... pojišťování, odborové sdružování a družstevnictví“.⁴⁸ Svépomoc je „rozebrána ve čtyřech kapitolách – předpoklady svépomoci, svépomoc pojišťování, odborové hnutí a družstevní hnutí“.⁴⁹

Macek nevystupoval proti soukromému vlastnictví, odmítal však klasické podoby principu „laissez faire“ a takové soukromé podnikání, které bezohledně narušuje celospolečenské zájmy (v honbě za maximalizací zisku za každou cenu), zneužívá přitom monopolního či oligarchického postavení a nemá ambice uspokojovat potřeby obyvatelstva a akceptovat sociální kritéria.⁵⁰ „Odsuzoval soukromý přepych, snobství bohatých, korupci, protekci, úplatkářství“ (Sekanina, 2002, s. 93).⁵¹ Řešení J. Macek hledal ve vyvážené sociální politice.⁵² Obsáhlá práce

⁴⁷ S využitím anotace na <https://www.bibliothecaeconomica.cz/library/record/detail/34>. J. Macek ... „používá starší češtinu ... umí výstižně popsat tehdejší hospodářské nedostatky, jejich příčiny i důsledky. Špatně nastolená zahraniční politika je příčinou všech tehdejších ekonomických problémů. Jako východisko uvádí liberalizaci trhu bez státních zásahů a regulací, jako např.: ochranná cla, zavádění povolovacích řízení, deregulace nájemného atd. Dílo je psané srozumitelným jazykem. Občas se setkáme s některými ekonomickými pojmy, které nám jsou posléze vysvětleny“ (hodnocení tamtéž).

⁴⁸ S využitím anotace na <https://www.bibliothecaeconomica.cz/library/record/detail/37>.

⁴⁹ S využitím hodnocení na <https://www.bibliothecaeconomica.cz/library/record/detail/37>.

⁵⁰ Srov. (Macek, 1945-48).

⁵¹ Srov. (Macek, 1921, 1923a), kde jsou protekce, příživnictví a korupce dávány do souvislosti s ochrannářskou politikou pomocí cel a povolovacích řízení. Macek zmiňuje též dopady uzavření trhu zahraniční konkurencí na vysoké ceny základních životních potřeb, kterými má trpět nejvíce dělnictvo.

⁵² Srov. (Doležalová, 2013b).

Základy sociální politiky (Macek, 1925b) vysvětluje a analyzuje zásady sociální politiky „dle autorova pohledu z meziválečných let. Osvětluje proč je vláda bez sociální politiky stejně špatná jako vláda se špatnou sociální politikou“.⁵³

Jedná se o první podrobnou studii o sociální politice⁵⁴ v nové republice. Macek se věnuje definici sociální politiky⁵⁵ a přináší i náhled na politiku nesociální.⁵⁶ Pozornost upírá na politiku, která má napomáhat zlepšení podmínek dělnictva. Otázka sociální politiky, totiž podle Macka znamenající, že se de facto zabýváme a zkoumáme otázku dělnickou. Její největší problém spojuje s námezdním (i pachtovním) poměrem, který není ekvivalentní k jednotlivým stranám. Snahou sociální politiky má být rozdělování důchodů podle ideálu spravedlnosti. Dalším cílem, ke kterému má směřovat, je zlepšení výroby. Při změně způsobu výroby se má společnost přibližovat k ideálu, a díky tomu má každý dostat zasloužený podíl.⁵⁷

Sociální politiku Macek nevnímá izolovaně, nýbrž ve smyslu souboru jednotlivých, a přitom provázaných problémů, které jsou důsledkem nespokojenosti. Řešení není triviální, neboť má být nutno hledat příčiny vad a prostředky k nápravě nespokojenosti, plynoucí ze společenského zřízení. Ústředním pojmem sociální politiky má být spravedlnost. Tuto se Macek snaží vysvětlit pomocí tří zásad spravedlnosti: 1. každému stejně, 2. každému podle jeho potřeb, 3. každému podle jeho zásluh. Zásady osvětluje příklady a upozorňuje na úskalí s nimi spojená. Dospívá k závěru, že člověk by měl spravedlivě jednat vždy a užitečně pouze když může. Užitečné jednání má být na jeho volbě, spravedlivě musí jedinec ale jednat vždy. Jestliže

⁵³ S využitím anotace na <https://www.bibliothecaeconomica.cz/library/record/detail/39>.

⁵⁴ Sociální politikou se zabýval již v 19. století např. vědec a utopický reformátor B. Bolzano, kterého J. Vozka nadneseně tituluje: „První náš moderní sociální politik“ (Vozka, 1937a, s. 13). Srov. (Sirůček, 2022c).

⁵⁵ Sociální politiku chápe Macek jako „... politiku, při níž by členské (funkční) zájmy lidí ve společnosti byly uspokojovány způsobem trvale prospěšným celku“ (Macek, 1925b, s. 22).

⁵⁶ Politiku nesociální vymezuje jako „... politiku, která by určitým činitelům přinášela víc prospěchu, než by si oni jako členové společnosti za svou společenskou funkci zasluhovali“ (Macek, 1925b, s. 22). Funkci společenskou spojuje s činností, která představuje myšlenku sociálního účelu. Podstata funkce má spočívat v tom, že ji jednající nevykonává pouze pro osobní zisk či sebeuspokojení, nýbrž uznává, že její plnění podléhá nějaké vyšší autoritě. Jediným způsobem, jak člověk může pochopit svou společenskou funkci je, že uzná určitý společenský účel. Nesociální politika se ovšem odmítá podříditi společenskému účelu. Tento účel buď považuje za nezávazný, nebo se ho nesnaží pochopit vůbec. Tuto politiku aplikují jednotlivci anebo skupiny jednotlivců, které považují své vlastní zájmy za důležitější než zájmy ostatních.

⁵⁷ In (Macek, 1925b) *Díl I. Úkoly a zásady* je obsaženo vysvětlení a analýza úkolů a zásad sociální politiky z hlediska řešení sociální otázky. Rozebírány jsou základní pojmy ekonomické teorie (výroba a spotřeba, práce a kapitál, bohatství a chudoba, ženská otázka, populační otázka), i základní zásady sociální politiky, resp. přirozená práva (právo na život, na práci, na plody práce), spravedlnost, rovnost, bratrství, svoboda.

spravedlivě jednat nebude, dopustí se činu, který bude odsouzen, ať již autoritou mravní či právní. Podle toho, zda došlo k porušení hodnot chráněných právem či závazků plynoucích z hlediska mravního. K základním principům sociálních povinností řadí ideu rovnosti. Rovnost interpretuje jako nerozlučnou složku sociální spravedlnosti. Termín rovnost Macek chápe tak, že lidé jsou si rovni, a to především ve smyslu mravním.

Ve sféře politiky sociální (a nejenom této) Macek zdůrazňoval nezastupitelnou posilující roli státu, která „byla více či méně nutným pokračováním sociálních aktivit soukromých a dobrovolných“ (Doležalová, 2013b, s. 434). Přínosem Macka je v těchto souvislostech „zdůrazňování klíčové skutečnosti – stát může začít v hospodářské politice intervenovat teprve ve chvíli, kdy pro tyto aktivity získá dostatečné finanční krytí“ (dtto).

„Macek rozšířil ve své době nejužívanější tezi o rozdílech mezi hospodařením veřejných a soukromých subjektů – že totiž soukromé hospodářství se řídí příjmy a veřejné se řídí podle výdajů. Podstata rozdílu ... spočívala víc v tom, že veřejné korporace mají možnost získávat prostředky na krytí ... výdajů tím, že donutí soukromé subjekty odvést část svých příjmů státu nebo obci. Nejsou odkázány pouze na zisk. Tato mince má však i svůj rub, a tím by měla být odpovědnost za prospěch celé společnosti – stát musí své prostředky vydávat ve smyslu ekonomické racionality“ (Doležalová, 2013b, s. 434).⁵⁸

Publikace *Zlatá měna a „státovkový dluh“: Výklad o názorech a zájmech, které ovládají naši měnovou politiku* (Macek, 1930) popisuje podstatu zlaté měny a význam státovek v měnové soustavě. Macek vysvětluje, že státovky nejsou státním dluhem. Uvádí, co se stalo s měnou „opatřením“ Stálého výboru z roku 1929. Jmenuje zákony z tohoto období, které se týkají měnové politiky a reakce Národní banky na zmíněné zákony. Součástí práce jsou názory na činnost a postavení centrální banky.⁵⁹ „Kniha je rozdělena do dvou částí. V první části se čtenář seznámí se základní pojmy bankovníctví a problémy, které vznikly ve 30. letech 19. století. Druhá část popisuje pokusy o úrokování státního dluhu a jeho umořování, Rašínův plán a řadu zákonů a opatření. Celé dílo je napsáno velmi čtivě, autor zde uvádí velké množství komentářů k dobovému dění“.⁶⁰

⁵⁸ J. Macek (i A. Bráf) „... pokud uvažují o řešení sociálních otázek v rozdělení na státní a soukromé zdroje, vždy zdůrazňují, že všechny prostředky, které stát přerozděluje, jsou konec konců soukromé“ (dtto).

⁵⁹ Macek razí tezi, že „cedulová banka je ve skutečnosti orgán veřejné správy“ (Macek, 1930, s. 44).

⁶⁰ S využitím anotace a hodnocení na <https://www.bibliothecaeconomica.cz/library/record/detail/40>.

Macek odmítal Rašínovu⁶¹ deflační politiku z počátku 20. let, a ostře kritizoval její dopady sociální i ekonomické.⁶² Podle Macka se československá měnová politika neřídila potřebami lidu, nýbrž zájmy finančního kapitálu⁶³ (což mělo později zesílit v období krize). Macek zásadně odmítal návrat ke zlatému standardu⁶⁴ i úsilí o spojení československé koruny se zlatem.⁶⁵ Argumenty proti deflační politice i proti politice Národní banky Československé⁶⁶ shrnuje sborník *Práce, peníze a politika* (Macek, 1932a).⁶⁷ Tento se „zabývá stavem československé ekonomiky ve 20. a 30. letech... Analyzuje řešení důsledků hospodářské krize... Vyvrací mnoho teorií a akcí provedených tehdejšími politiky. Radí a navrhuje dokonalejší léčbu. Zpočátku se zabývá teorií obchodní bilance, již samotnou odmítá. Poté se věnuje měnové politice, kde hodnotí hlavně pokusy o ozdravení měny. Zabývá se i tím, co vlastně peníze pro společnost znamenají a co jsou ve své podstatě. Peníze se pak prolínají do sociální části, kde řeší vykořisťování pracovníků“.⁶⁸

Současná světová krise hospodářská, politická a sociální, její příčiny, účinky a řešení (Macek, Winter, Sedmík, 1932) je „souborem tří článků, které se zaměřují na přiblížení tématu ekonomické krize čtenáři. Každý z příspěvků se zaměřuje na různé téma týkající se krize: první z nich vysvětluje příčiny, které ji způsobily, druhý – důsledky a třetí se věnuje možným řešením a zamezení podobným jevům v budoucnosti... Macek... popisuje vznik a průběh největší krize v

⁶¹ Alois Rašín (1867 – 1923) byl český politik a ekonom. Zastával post ministra financí a podlehl atentátu.

⁶² Srov. (Macek, 1923a).

⁶³ U tuzemské centrální (cedulové) banky se podle Macka – díky mechanismu jmenování členů bankovní rady a kontroly – „snoubí politické stranictví a hospodářské zájmy mocných skupin“ (Macek, 1930, s. 44).

⁶⁴ Srov. (Macek, 1935a).

⁶⁵ In (Macek, 1935a, s. 73) píše o „tyranii zlata“. Čímž míní to, že množství peněz v oběhu muselo být odvislé od zásob zlata v zemi, nikoliv od reálných hospodářských potřeb. Zlatu v ekonomice přisuzoval dvě role, které označoval za spíše vedlejší. Zlato by mělo sloužit jako měřítko hospodářských zásluh při nabývání peněz a též jako vyrovnatel dočasných výkyvů v platební bilanci. Československá republika zavedla směnitelnost za zlato v roce 1929 a během krize tuto směnitelnost po boku Francie udržovala. Právě v tom Macek spatřoval chybu a příčinu deflace, která negativně ovlivňovala rozhodování subjektů.

⁶⁶ Vedené V. Pospíšilem. Vilém Pospíšil (1873 – 1942) byl český národohospodář, právník a publicista. Byl spolupracovníkem A. Rašína. V období 1926-34 zastával post guvernéra Národní banky Československé.

⁶⁷ Obsahuje články z *Naší doby* 1925-32. Tedy i texty z předkrizových let, které upozorňují na hybné kroky československé vlády, které později podle Macka znamenaly překážky při překonávání Velké krize.

⁶⁸ S využitím anotace na <https://www.bibliothecaeconomica.cz/library/record/detail/35>. Macek hodnotí a převážně kritizuje různé teorie či pokusy o léčení ekonomiky. Vyvrací konstrukty typu „*blahobyt jsou peníze*“, „*cílem hospodaření je zisk*“, „*aktivní obchodní bilance*“ (a bilance státu jako taková vůbec) anebo „*zlaté krytí měny*“. Odmítá např. měření obchodní bilance státu. „*Macek říká, že navíc ani nejde o bilanci státu, ale je to práce soukromníků, kteří ji tvoří tím, že vyvážejí do ciziny a kupují z ciziny, nejde o stát. Dále, že vývoz není znamením úspěchu a rozkvětu, stejně tak dovoz není ochuzování státu, a pokud politici mluví o soběstačnosti země, je to opět nesmysl – vyvážíme-li, pak kupujeme z ciziny a nejsme soběstační*“ (hodnocení tamtéž). Macek vše podává velmi čtivě a přesvědčivě. V doslovu radí „*jak z krize*“. Za příčinu hospodářské krize považuje smýšlení lidí, příčina se má tedy nalézat uvnitř člověka. Poněkud utopické řešení vidí v tom, že všichni lidé změni své mínění. K čemuž doporučuje další opatření socialistického typu jako sociální reformu, jednotnou měnovou politiku v rukách vlády, větší investiční činnost veřejných korporací atd.

historii lidstva, a už tehdy, v roce 1932, ukazuje na nutnost státního intervencionismu...,⁶⁹ což potvrdil následující vývoj. Winter pak zkoumá důsledky ekonomické krize, zejména v mezinárodním obchodě, a poukazuje na celosvětovou provázanost ekonomické krize, pro vyřešení které je nezbytná mezinárodní spolupráce. Sedmík... poukazuje na možná řešení a opatření k zamezení výskytu obdobných krizí v budoucnosti, a za nejlepší považuje ekonomická opatření v sociální oblasti, která jsou prosazována tehdy jedinou politickou stranou – sociálně demokratickou stranou“.⁷⁰

Předmluva k práci *Zápas s omylem a chudobou: Úvahy o hospodářství, socialismu a demokracii* (Macek, 1933c) konstatuje, že výsledky přírodních věd a techniky dokazují, že lidstvo postupně mění názory na přírodu mimo člověka. Přičemž vyjadřuje naději, že dojde taktéž ke změně v myšlení o sociálních jevech.⁷¹ Podle Macka má svět potřebovat novou hospodářskou filozofii, s nutností ujasnění podstaty blahobytu a jeho podmínek hmotných, technických, ale i morálních a politických. Zdar úsilí boje s chudobou spojoval s překonáním chaosu ve světě způsobeného omyly v hlavách prostých lidí i politiků.⁷²

Macek věřil, že svět měl bezprecedentně pokročit na technologické úrovni, zatímco sociální chování a myšlení se stejnou rychlostí vyvíjet neměly. Jeho vizí bylo postupné budování sociálně spravedlivé společnosti cestou sociálních reforem. Nastolení spravedlivých institucí, vedoucích i k odstranění vykořisťování, podmiňoval rozumovým a mravním zdokonalováním lidstva. Podle Macka totiž většinu lidských katastrof nezpůsobily „slepé přírodní síly“, nýbrž byla způsobena člověkem samotným. Což platí taktéž ohledně Mackových náhledů na hospodářské krize, s vyústěním v podobě fundamentu jejich řešení spočívajícím v proměně samotného smýšlení lidí.⁷³

⁶⁹ Srov. (Macek, 1932b) (pozn. PS).

⁷⁰ S využitím anotace a hodnocení na <https://www.bibliothecaeconomica.cz/library/record/detail/36>.

⁷¹ „Evropské lidstvo se přece jen poněkud vymaňuje z mystického způsobu myšlení, pokud jde o názor na přírodu mimo člověka. Dokazují to pokroky věd přírodních a techniky. Musíme doufat, že vybredne z mystiky také v myšlení o jevech sociálních. Pak technika sociální čili politika dohoní techniku fyzikální a udrží s ní krok“ (Macek, 1933c, s. 11).

⁷² „Dnešní krize, to jest světová bída uprostřed nadbytku zemědělských plodin, úžasně výkonných strojů... poháněných silami přírodními – toť důkaz nejen omylu v hlavách řešitelů hospodářského a politického života civilizovaných národů, ale také důkaz hromadného omylu lidu v těchto národech, omylu, který ochromuje stamiliony nešťastných k trpělivosti...“ (Macek, 1933c, s. 7).

⁷³ Srov. (Macek, 1932a, 1933c aj.).

Titul *Cesta z krize* (Macek, 1935a) – rozebíraný dále – uceleně zachycuje krizi československého hospodářství způsobenou krachem na Newyorské burze roku 1929. Macek hodnotí postoje a kroky tehdejší vlády, kterými reagovala na tuto vzniklou situaci, a sám navrhuje různé modely řešení. „Hlavními ekonomickými důsledky krize byla deflace, problém s odbytem a vysoké úrokové míry. Předními tématy kritiky se stala politická rozhodnutí ve věcech nedostatečných vládních investic, neopuštění pevného poměru koruny ke zlatu, nastavení protekcionalistické politiky, která nedokázala zabránit prohloubení krize a nastolení příznivého prostředí pro „ozdravu“ a „znovunastartování“ naší ekonomiky. Dalšími otázkami, kterými se zabývá je reforma veřejné správy a s tím spojená problematika „dvojího platu“ a zamyšlení se nad pojmem autorita v demokracii“.⁷⁴

Účel hospodářské výchovy na střední škole (Macek, 1940b)⁷⁵ „kritizuje dobový stav výuky na středních školách, nepraktičnost... vyučované látky a považuje za nutné, zavést na středních školách nauku o hospodářství. Dále poukazuje na stavby financované z veřejných zdrojů, kde technice a estetice je dána přednost před hospodárností“.⁷⁶

Cesty sebevzdělání: Něco ze zkušenosti žáka a učitele (Macek, 1943a) seznamují „se způsobem vzdělávání především na vysokých školách před 1. světovou válkou. V jednotlivých kapitolách upozorňuje na nedostatky tehdejšího vzdělávacího systému, které vycházely jak ze zažitých stereotypů dob minulých, tak i profesorů, kteří odmítali nové myšlenky a metody vzdělávání. Vše dokládá na příkladech ze svých vlastních studií práv a filozofie. Autor se přiklání k popularizaci vědy jako způsobu vzdělávání obyčejného lidu a klade důraz na ověřování si teoretických znalostí v praxi místo prostého memorování“.⁷⁷

⁷⁴ S využitím anotace na <https://www.bibliothecaeconomica.cz/library/record/detail/32>.

⁷⁵ (Macek, 1940b) je přetisk přednášky cílící na potřebu, smysl a základní rysy hospodářského vzdělávání.

⁷⁶ S využitím anotace na <https://www.bibliothecaeconomica.cz/library/record/detail/38>. „... Macek... kritizuje teoretický výcvik, namísto praktické výchovy na středních školách. Výchovou myslí vštěpování správných zvyků, jejichž nedostatek se... projevil zejména za velké hospodářské krize. Podle autora je důležité učit občany zejména hospodárnosti, která je sice jednou stránkou racionálnosti, ale pouze v souvislosti se soukromými výdaji. Pokud se jedná o výdaje veřejné v podobě honosných staveb, jde zásada hospodárnosti stranou na úkor zásady etičnosti, vkusu či techničnosti. Na druhou stranu... Macek upozorňuje na to, že se v lidech nesmí probouzet názor, že veřejné zdravotnictví je neúčelné a sociální pojištění zbytečným břemenem. Autor naopak poukazuje na to, jak je důležité občany seznamovat se systémem vyměřování daní a poučit je, na co jsou tyto prostředky vynakládány. I tyto činnosti by měly být zajištěny prostřednictvím nauky o hospodárnosti vyučované na středních školách“ (hodnocení tamtéž).

⁷⁷ S využitím anotace na <https://www.bibliothecaeconomica.cz/library/record/detail/449>. „Přehled kapitol: Kap. 1. Škola není konec ani vrchol vzdělání, Kap. 2. Vzdělávat se značí učit se myslet, Kap. 3. Tvrdá škola vlastních omylů, Kap. 4. Ve škole „starého Bráfa“, Kap. 5. Sebevzdělávání posloucháním a děláním, Kap. 6. O filosofech a pouhých doktorech filosofie, Kap. 7. O studiu v cizině, Kap. 8. O studiu rodné řeči a jiných jazyků, Kap. 9. O shromažďování knihoven“ (dtto). Obsaženo je „Mackovo rozhořčení nad používáním nových slov

Vztah Macka k socialismu řeší útlá kniha *Socialismus* (Macek, 1925a) se stručným přehledem socialistických škol. Macek se sám socialistou cítí a zřetelně vnímá bariéry mezi jednotlivými proudy. Provádí analýzu socialistických hnutí, přičemž si nevyřizuje účty se svými oponenty jako v pozdější ostře kritické práci *Dědictví marxismu* (Macek, 1955a). In (Macek, 1925a) se autor snaží na „nalézt na každém proudu něco pozitivního, čím může přispět k dosažení dlouhodobého cíle lidí práce“.⁷⁸ Obsah je tvořen Úvodem a následujícími pasážemi: I. Socialism – slib či hrozba?, II. Co rozumíme socialismem?, III. Roztřídění socialismu, IV. Utopie čili vymyšlená skutečnost, V. Předchůdci socialismu (s paragrafy 1. Proroci Starého zákona, 2. Ježíš Kristus, 3. Platonův ideální stát), VI. Utopie, VII. Od utopie k reformě (se subkapitolami 1. Saint Simon, 2. Fourier a Owen, 3. Proudhon), VIII. Několik slov o anarchosocialistech, IX. Karel Marx,⁷⁹ X. Syndikalismus, XI. Bolševismus, XII. Pozemkoví reformátoři, XIII. Socialism svépomocný, XIV. Závěr,⁸⁰ Literatura.

Materiál *An Essay on the Impact of Marxism* (Macek, 1955a) shrnuje Mackovy zkušenosti s marxisticko-leninskou ekonomickou a politickou doktrínou i praxí jejího fungování.⁸¹

„obhospodařování“ a „ovlivňování“. Nazývá je nestvůrami. Podle něj by bylo vhodnější používat spojení „vykonávat vliv na...“ nebo „působiti na...“ (hodnocení tamtéž).

⁷⁸ S využitím http://www.sds.cz/docs/prectete/eknihy/jm_soc.htm.

⁷⁹ Za pozornost stojí např. postřeh: „Marxův systém je důsledný – omezuje se na rozbor dosavadního vývoje a ne předvídání, kam nás vývoj zanesl nebo jistě lépe: zatlačí. Marx se vědomě zdržuje jakéhokoli líčení budoucího stavu, ba on ho ani nechválí! To by nemělo smyslu – co přijde, musí přijít, a naše chvála nebo haná to ani neurychlí ani neodvrátí. Proto dobře poznamenal bývalý marxista Tugan Baranovský, že Marx není teoretikem socialismu, nýbrž kapitalismu... Marx se při... svém stanovisku obešel bez hodnocení a bez vynalézání reformních prostředků. Ale to je právě příčinou, proč dnes je uznána jeho nedostatečnost pro společenský život. Když marxisté hlavně učením o třídním boji shromáždili na své straně velké masy a dobyli politické moci – najednou se ocitli na holičkách – nevěděli, co dál, co s mocí!“ (Macek, 1925a, s využitím <http://www.sds.cz/docs/prectete/eknihy/soc/soc13.htm>). Srov. (Sirůček, 2017, 2020).

⁸⁰ Macek se táže: „Kam směřuje socialismus? Směřuje ke komunismu nebo kolektivismu nebo družstevnímu anebo křesťanskému socialismu? Máme si lámat hlavu vymyšlením „definitivního plánu“ na přestavbu společnosti, či máme odvážně skočit do „generální stávky“ se syndikalisty v čele, anebo podle bolševické nauky nastolit diktaturu proletariátu – a „pak uvidíme?““ (Macek, 1925a, s využitím <http://www.sds.cz/docs/prectete/eknihy/soc/soc18.htm>). Práci o socialismu zakončují slova: „To mají všechny nauky a všechna socialistická hnutí společné, že jsou proti vykořisťování člověka člověkem. Hledí práci zbavit křivdy a potupy vykořisťování i za cenu krve. Vzbouření dělníci z lyonských hedvábnických továren razili pro tuto zásadu nezapomenutelné heslo: Vivre en travaillant ou mourir en combattant. Žít v práci anebo zemřít v boji!“ (dtto).

⁸¹ Dle antimarxistické interpretace in (Benáček, 1991) „Macek jasně ukazuje, jak bylo možno již ve 40. letech rozpoznat, že marxismus-leninismus vede společnost do slepé uličky. V tom je jeho poselství skutečně výjimečné a světové. Předběhlo naše další ekonomické myšlení nejméně o jednu generaci“ (tamtéž, s využitím <http://www.sds.cz/docs/prectete/eknihy/dm/dm00.htm>).

How Do We Think? A Survey of the Ways of Reasoning (Macek, 2006) je předtím nepublikovaná rozsáhlá esej z konce Mackovy kariéry,⁸² kde se autor věnuje metodologii společenských věd se zřetelem zejména k výchově ke kritickému myšlení.

Text *Jak přemýšlíme?* (Macek, 2006) originálně cílí na nedokonalosti praktického uvažování. Prostřednictvím tohoto se Macek pokouší osobně vyrovnat s problémy demokracie a politiky, včetně masových deformací, které se měly projevit ve válkách, komunistických revolucích a totalitách 20. století. Snaží se nalézt společné rysy v metodologii ekonomie, sociologie, politiky, práva a historie.⁸³ Usiluje prokázat, kterak se lidstvo ohledně důkazů o skutečnostech, hodnotách či logice ve společenských vědách přibližovalo k přesnějším způsobům uvažování. Přičemž současně se nemělo dokázat vyhnout zneužívání a zkreslování přesnosti tím, že podléhalo nebezpečným pokušením přesvědčovat příjemce idejí, aby přijali ideologická prohlášení v duchu příslušných zájmů. Macek se zamýšlí nad kulturou přesvědčování veřejnosti ze strany ekonomů, sociologů, politiků, historiků i právníků. Pripomíná instituce a nástroje pro zaručení vědecké přesnosti a správnosti (etické výbory v profesních společnostech, vzájemná hodnocení aj.) a varuje před předčasnými úsudky, zevšeobecnováním a paušalizováním. Mackova silná citlivost na manipulace a zneužívání ve společenských vědách je umocněna jeho zkušenostmi a ústí až do přehlížení ideologičnosti těchto disciplín.⁸⁴

⁸² Rukopis má pocházet z roku 1967, zpracováván byl v období 1960-67. V této době na Západě dominuje metodologie neopozitivismu. „Macek pochyboval o oprávněnosti jejich imperiálních aspirací a o jejich objektivitě, zvláště pak při vysvětlování tak složitých systémů jakými jsou ekonomika, právo, politika a společenská organizace. Argumentoval, že důkaz o logické konzistenci tvrzení platí jen v uzavřeném modelu s jasně definovanými předpoklady. Jakmile se pokusíme vztáhnout daný důkaz ke konkrétní realitě, kde jsou předpoklady narušené, dostáváme se do značných rozporů a neurčitostí. Podobně neúplný je důkaz, že nějaký fakt opravdu nastal, a to v podobě jak si jeho existenci představují jeho pozorovatelé. O to větší problémy s objektivitou nastávají, máme-li dokázat existenci nějakých lidských hodnot. Tato omezení vedou k tomu, že v reálném společenském životě se logika a empirická pozorování doplňují za účelem „umocnění důkazů“ o značně vratká tvrzení pomocí analogie, konsensu, tradic nebo autority, které potom ještě dále mohou degenerovat přes „důkazy“ pomocí tautologie, mocenské síly, zázraku, utrpení a mlčení, až ke zcela podvodným sofismatům a účelovým lžím“ (https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Macek_Josef).

⁸³ Podle Macka lidé usilují dosáhnout trojice cílů: bohatství, spravedlnosti a poznání (pravdy). Soustředí se na metodiku dokazování, která má řadu prostředků s různě silnou relevancí. Lidstvo nejprve používalo analogie božských řádů při hledání absolutních pravd. K robustnějším technikám dokazování náleží důkaz faktem či shodou s logikou anebo s lidskými hodnotami. Diskutovány jsou dále příklady role zkušeností, statistik či konsensu, které se v historii vyvíjely. Opomíjen není důkaz autoritou a tradicí (které se příliš nemění), resp. důkazy pochybné hodnoty (důkaz zázrakem, obětí, mučednictvím, smrtí a mlčením). Reálný život přitom nemá být odolný ani proti „důkazům“ přímým lhaním, nevědomostí anebo úmyslnou nedbalostí. Vyústěním je Mackovo doporučení k překračování úzkých hranic jedné vědní disciplíny a přenášení objevů do méně známého terénu disciplín sousedních s cílem jejich relevantního ověření.

⁸⁴ „Věda byla Mackovi přístupem nonnormativním. Věda pro nikoho nic nehodnotí, ... věda nemůže určovat cíle či ideály, ... věda pomáhá odhalovat pravdu, ale neříká, co je dobré a co špatné...“ (Polášek, 2011a, s. 205 s odkazy na Macek, 1943b, 1991). Srov. (Heywood, 1994).

Sociálně demokratický politik a teoretik, družstevní a svépomocný socialista

Macek se aktivně angažoval politicky,⁸⁵ přičemž náležel k socialisticky, přitom však protimarxisticky,⁸⁶ orientovaným ekonomům i politikům. Při úsilí o odstranění chudoby a mravních křivd ve stávajícím hospodářském řádu se Macek dostává na půdu socialismu. Považuje se přitom za „efektuála“, který se neutápí v marxistických diskuzích o nastávající agonii kapitalismu, o sociální revoluci, o podobě budoucího řádu, nýbrž hledá řešení nezaměstnanosti, krize financí, problémů veřejné správy atp.⁸⁷

- Macek měl vždy úzký vztah k sociální demokracii. Do strany vstupuje roku 1917, avšak na protest proti její bolševizaci po I. světové válce z této vystupuje. Do sociální demokracie se navrácí roku 1924 a později se stává členem jejího vedení a dlouholetým poslancem Národního shromáždění. Důležité bylo i jeho členství v národohospodářské komisi. „Politicky činný byl... od roku 1912, nejprve jako člen České strany pokrokové (realistické), od roku 1917 byl členem Československé sociálně demokratické strany, jejího liberálního křídla. Na čas tuto stranu v roce 1919 opustil, a spolu s Františkem Modráčkem založil Socialistickou stranu pracujícího lidu. Od roku 1928 byl potom až do roku 1939 poslancem za sociální demokracii. V roce 1918 byl jmenován přednostou oddělení pro pozemkovou reformu při ministerstvu zemědělství, odkud v roce 1919 přešel do nového Státního pozemkového úřadu jako přednost jeho prezidia. Od ledna do března 1919 byl členem československé mírové delegace v Paříži. V roce 1922 se stal členem vládního Poradního sboru pro otázky hospodářské...“ (Doležalová, 2013b, s. 430-431).⁸⁸

⁸⁵ (Doležalová, 2013b) uzavírá článek o A. Bráfovi a J. Mackovi slovy: „... pro Bráfa i pro Macka byla společenská angažovanost morálním imperativem“ (tamtéž, s. 437).

⁸⁶ (Malínský, 2020) cituje „revizionistu“ Macka ohledně rozpačité dobové reakce na vydání druhého dílu Marxova *Kapitálu*. Macek v roce 1925 píše: „Jest to velká oběť z každé strany: jak se strany vydavatelstva, tak i se strany překladatele a největší se strany čtenářstva – tenhle druhý díl *Kapitálu* Marxova. Ani německý originál nemůže získat dost čtenářů, kteří by mohli upřímně říci, že mu rozumějí. Natož český překlad. Ani první díl *Kapitálu* se nestal majetkem dělnictva sebevzdělanějšího...“ (tamtéž, s. 217).

⁸⁷ Srov. (Džbánková, 2003, 2006 aj.).

⁸⁸ S odkazem na (Doležalová, 2007).

Macek byl činný v orgánech sociální demokracie, včetně Dělnické akademie, psal do tisku, působil v Sociálním ústavu Československé republiky, Masarykově sociologické společnosti a řadě dalších institucí. Od roku 1925 náležel k prvním účastníkům schůzek tzv. Pátečníků kolem K. Čapka a T. G. Masaryka. V období 1923-49 Macek pracoval jako vedoucí redaktor revue *Naše doba: Revue pro vědu, umění a život sociální*. Tuto založil a od roku 1894 dvacet let redigoval Masaryk. Macek náležel i ke kmenovým autorům.

Přes své levicové zaměření J. Macek ostře kritizoval marxismus⁸⁹ a nesoúhlasil s koncepcí třídního boje.⁹⁰ Jeho ideálem nebyl socialismus třídní, nýbrž socialismus humanitní.⁹¹ Odmítal sovětské experimenty i koncepcie socialismu coby státního monopolu. Monopol by měl být – podle Macka – odstraněn a nastolena svobodná konkurence. Prosazoval „*socialistickou soutěž*“ na družstevních principech, přičemž ceny neměly být stanovovány centrální autoritou, ale tržními konkurenčními silami. Macek byl stoupence tzv. hospodářské demokracie, zdůrazňující význam mravních předpokladů socialismu, výchovy lidu, svépomoci i respektu k individualitě jednotlivců.

Macek je považován za teoretika Československé sociálně demokratické strany dělnické, resp. za hlavní postavu „*opozičního*“ směru nazývaného umírněnou (demokratickou) levicí.⁹² Byl za sociální demokracii poslancem Národního shromáždění v letech 1928-39.⁹³ Veřejně se angažoval i po Mnichovu skrze novou Národní stranu práce (1938-39), kde byl spolunioátorem jejího založení a vedoucím ideologem.⁹⁴

⁸⁹ (Polášek, 2011a) píše: „... *když Macek kritizoval marxismus, byla jeho kritika nejen kritikou etickou, ale mířila též proti nároku marxismu na vlastní vědeckost... též ve smyslu Mackova opakovaného upozorňování na chybné předpoklady, na nichž byl podle něj marxismus založen, či na chybný způsob, jakým jsou podle něj v marxismu vyvozovány závěry. V řadě Mackových textů se proto setkáme s formulacemi typu „Myšlenka, že materiální podmínky života mají rozhodující důležitost, byla pro Marxe jakýmsi druhem zjevení. Nevycházel z pečlivého posuzování faktů a nenapadlo ho, že celá hypotéza by měla být ověřena a přezkoušena dalším bádáním...*“ (tamtéž, s. 206 s odkazem na Macek, 1991, s. 51).

⁹⁰ „... *zavrhne třídní boj a na jeho místo klade šíření ideálu abstraktní humanity, spravedlnosti, svobody apod. Třídní boj je... škodlivý, protože může zapříčinit zhroucení celé organizace společnosti. A proto kapitalismus... nelze svrhnout náraz, nýbrž postupně přeměnit... propaguje myšlenku třídní spolupráce, která by... měla vyústit ve spolupodnikatelství a ve svépomocná družstva*“ (Sitárová, Kliment, 1981, s. 518).

⁹¹ In (Macek, 1937) jsou hledány „*příčiny defenzivního postavení socialistických stran... „v tak zvaném třídním pojetí socialismu neboli v doktríně o třídním boji a v tom, co z ní časem vyrostlo jak ve stranách „marxistických“, tak i v jiných. Tato doktrína o smýšlení i citění jí vypěstované ukázala se smrtelnou nákazou socialistického hnutí*“ (Malinský, 2020, s. 644).

⁹² Která se ovšem nacházela na pravém křídle sociální demokracie – srov. (Sekanina, 2002).

⁹³ Modráčkovu Socialistickou stranu československého pracujícího lidu zastupoval Macek v období 1920-24 v městské radě pražské.

⁹⁴ V roce 1939 byl J. Macek člen výboru Národního souručenství.

Coby poslanec Macek zprvu proslul jako bojovník za ještě radikálnější pozemkovou reformu.⁹⁵ Navrhoval vyvlastnění půdy bez náhrady a preferoval státní vlastnictví půdy, která měla být pronajímána za rovných podmínek. Později kritizuje monetární politiku či (ne)řešení⁹⁶ Velké krize, jak je níže precizováno. Macek působil v rozpočtovém výboru parlamentu či v národohospodářské komisi sociální demokracie. Sociální demokracie např. přijala Mackovy protikrizové návrhy do *Programu hospodářského oživení* z roku 1933.⁹⁷ Ani během 20. let ani v průběhu Velké krize se však Mackovy návrhy významněji neprojevaly v oficiální vládní politice.⁹⁸

K Mackovým ostrým kritikám československých vlád nutno dodat, že sociální demokracie byla od roku 1929 do roku 1937 součástí všech vlád tzv. široké koalice. Mackovy kritiky vládních politik zároveň tak byly i útoky na vlastní stranické vedení a vlastní ministry.⁹⁹ Také proto vůči němu panovala v sociální demokracii jistá ostrážitost.

Po II. světové válce J. Macek pokračuje v práci pro Sociálně demokratickou stranu a je zván „*prvním národohospodářem strany*“.¹⁰⁰ Po fúzi s komunistickou stranou ve straně odmítá zůstat.¹⁰¹ V emigraci byl členem Ústředního výkonného výboru exilové Československé sociální demokracie. Přičemž prosazoval návaznost na někdejší Národní stranu práce z doby druhé

⁹⁵ Srov. (Macek, 1918 aj.), (Štěrbá, 2019).

⁹⁶ „Macek zásadně odmítal „politiku nic neděláním““ (Bažantová, 2015, s. 119).

⁹⁷ Program vypracovala skupina kolem F. Veselého (J. Macek, K. Komenda, J. Nečas, T. Pistorius, V. Vorel, J. Koudelka) – srov. (Veselý, 1935).

⁹⁸ (Širárová, Kliment, 1981) poznamenávají, že v polovině 30. let dochází k dílčí realizaci Mackových návrhů zřízení Československého eskontního a lombardního ústavu. Další prosazení některých jeho dílčích návrhů se uskutečňuje roku 1936. Dochází zejména ke zvýšení veřejných výdajů, které bylo vyvoláno mezinárodně politickou situací, přičemž bylo posilováno zbrojení – srov. (Šmejkal, 1993).

⁹⁹ Což vyjádřil Macek v parlamentním vystoupení 7. 11. 1934 slovy: „My, členové majoroty, jsme si vědomi, že nemůžeme konstruktivní kritiku v této sněmovně očekávat od opozice. Je to smutný fakt. Poctivou kritiku vlastní práce si musíme obstarat sami“ (Bažantová, 2015, s. 112, s využitím <https://www.psp.cz/e-knih/1929ns/ps/stenprot/346schuz/s346001.htm>).

¹⁰⁰ Srov. (Malínský, 2020, s. 848). Jde o postavení Macka ve straně po roce 1945. Předtím „i v sociálně demokratické straně panovala vůči jeho osobě až do počátku 30. let určitá nedůvěra, která se projevovala např. i tím, že Právo lidu v té době nepublikovalo Mackovy příspěvky. Až v letech 1931-33 se zde občas objevují přetisky... článků z jiných periodik. Jeho názory nacházely větší odezvu v sociálně demokratické straně až od roku 1934“ (Sojka, 2006, s. 354). Což (Sekanina, 2002) interpretuje i coby důkaz teoretické bezradnosti sociální demokracie. (Malínský, 2020) zmiňuje spory s „progresivisty“ a neopomíjí ani, že ne všichni sociální demokraté souhlasili s jeho ostrým odsuzováním marxismu. Srov. (Polášek, 2011b, 2013).

¹⁰¹ (Benáček, 1991) ze sociálně demokratických, resp. antimarxistických pozic varuje: „Nelze opomenout, že Macek byl významným československým politikem a funkcionářem Sociálně demokratické strany. Strany, která po válce totálně selhala. Nicméně byl to právě on, kdo přesně chápal, že největší nebezpečí nejen pro ni, ale i pro celou společnost znamenal po válce ideologický kolaps levého středu politické linie a jeho propad na cestu „vědeckého komunismu“ a „viditelné ruky“, nahrazení demokracie příkazy, záměna logické analýzy me-siášskou vizí a etiky pseudonáboženskou doktrínou“ (tamtéž, s využitím <http://www.sds.cz/docs/prectete/eknihy/dm/dm00.htm>).

republiky, anticipující široký rámec budoucí jednotné levicové strany podle vzoru britské Labour Party.¹⁰²

Po několik let Macek zastával post starosty pražské pobočky Dělnické akademie. Vrcholem aktivit akademie byla „Vyšší škola socialistické práce (Vyšší škola socialistická...) s posláním „připraviti posluchače k samostatné teoretické práci socialistické“ ... Mezi první vyučující patřili Josef Macek (ekonomie)...“ (Malínský, 2020, s. 534 – rok 1926).¹⁰³

V roce 1927 se Macek stává členem ústředního výkonného výboru strany. „Jako vůdčí osobnost nemarxistického (revizionistického) proudu v ČSSD úzce spolupracoval s Františkem Modráčkem“ (Malínský, 2020, s. 202). Úzké kontakty udržoval právě se skupinou F. Modráčka.¹⁰⁴ Modráček¹⁰⁵ byl Mackovým jistým předchůdcem a pozdějším spolupracovníkem teoretickým i politickým. Od Modráčka Macek přebírá ideu dělnického družstevnictví jako alternativu proti revoluční teorii. Modráček proslul kritikou marxismu¹⁰⁶ a klíčovým důrazem právě na družstevnictví.¹⁰⁷ Modráčkův koncept „družstevního řádu socialistického“ byl ostře namířen proti státnímu socialismu.

K idejím družstevního, ale i samosprávného socialismu má reformista Macek značně blízko. Sám klade důraz na souvislosti mezi družstevnictvím a socialismem i na cestu postupných reforem. Oproti Modráčkovi podstatu sociální nerovnosti vnímá šířeji. Podle Macka se vykořisťování neprojevuje pouze v námezdním poměru mezi dělníkem a jeho zaměstnavatelem, nýbrž i v jiných situacích, kdy jde o stanovení spravedlivé ceny. Při koupi zboží má být

¹⁰² Srov. (Malínský, 2020).

¹⁰³ K pedagogické činnosti Macka srov. (Polášek, 2011a).

¹⁰⁴ Srov. (Polášek, 2011b, 2013).

¹⁰⁵ František Modráček (1871-1960) byl český politik sociální demokracie, novinář a družstevní teoretik. Družstevnictví úzce spojoval se socialismem a považoval za základ socialistické společnosti. Odmítal kapitalismus a pomocí družstev chtěl nahradit jeho největší zlo – námezdní systém. Nový družstevní systém měl být založen na úplném družstevním spoluvlastnictví a samosprávě práce. Základní hospodářskou jednotku v průmyslu i zemědělství měla představovat družstva. Doly, hutě a doprava měly patřit zemím a obcím, nikoliv státu. Koncentraci hospodářských funkcí v rukou státu nepokládal za vhodnou, neboť v kombinaci s politickou a správní mocí měla vytvářet nebezpečí pro svobodu individuí a vést k růstu administrativy. Srov. (Bažantová, 2002), (Gide, Rist, 1928), (Modráček, 1930, 1947).

¹⁰⁶ In (Sitárová, Kliment, 1981) je Modráček uváděn coby ideolog „maloburžoazního oportunismu v českém dělnickém hnutí“ (tamtéž, s. 484). Modráček odmítal marxismus, zvláště materialistické pojetí dějin, a vystupoval proti přezírání národnostní otázky v dělnickém hnutí. J. Macek je v kontextu Modráčkovy skupiny, resp. dobové sociální demokracie, nazýván předním teoretikem reformistické ekonomické teorie.

¹⁰⁷ K družstevnímu socialismu v rámci maloburžoazního socialismu srov. (Sirůček, 2022a).

vykořisťován dělník nikoli jako pracovník, ale jako spotřebitel zboží. K vykořisťování má docházet taktéž v jiných vztazích jako při nájmu, vypůjčování peněz, při uzavírání smluv dopravních, pojišťovacích, při placení daní apod.¹⁰⁸

Řešení vykořisťování měla přinést sociální reforma, kterou Macek navrhoval. Spočívat měla nejen v rozvoji družstevnictví,¹⁰⁹ ale i v postupné reformní přeměně celé hospodářské soustavy. Součástí mělo být odstranění pozemkového monopolu, neboť vlastnictví půdy mělo představovat významný zdroj důchodů z cizí práce. Předpokladem Mackovy sociální reformy byla nutnost změny morálních předpokladů pracujícího člověka, který by se měl více zajímat o hospodářskou součinnost lidstva a nenechávat tuto starost na jiných. Další podstatnou změnu společnosti spojoval s rozšiřováním svépomocného podnikání. A to tak, aby vznikaly nové instituce, ve kterých by lidé více spolupracovali a spravedlivěji využívali plody spolupráce – v duchu „*samosprávy práce*“.

Macek uznával existenci mnoha forem svépomoci a neupínal se na jednu podobu družstev. Projevem svépomocných snah mají být vedle družstev konzumních, výrobních, úvěrních, prodejních aj. i vzájemné pojišťovny, odborové dělnické organizace, sebevzdělávací a vzájemné podpůrné spolky, ligy kupujících, ovšem taktéž kartely a podnikatelské a zaměstnavatelské ochranné svazy.¹¹⁰ Koncept svépomocného socialismu Macek neomezuje na zakládání družstev, nýbrž vztahuje i k principu samosprávy práce v kapitalistických podnicích formou dělnického spolupodnikatelství, udělováním práv akcionářských dělníkům a podílu na zisku apod. Čímž má poukazovat na zastaralou orientaci odborářů a stoupenců třídního boje. Odboráři sice měli požadovat zlepšení pracovních podmínek dělníků, ovšem odmítali na sebe převzít podnikatelské riziko. Marxisté pak spoluúčasti dělníků na podnikání považovali mnohdy přímo za zradu.¹¹¹

¹⁰⁸ Teorie ceny má být jednou z hlavních ekonomických kategorií, která ovlivňuje hospodářsko-politické procesy. Podle Macka bylo vykořisťování člověka člověkem mravní myšlenkou, která potřebovala zavést změnu hospodářské organizace zavedením spravedlivé ceny. Macek neviděl důvod sociální nerovnosti v rozdělení majetku, nýbrž v tom, že jeden subjekt potřebuje více jednoho zboží nežli jiný, což by se podle něj mělo vyřešit zavedením spravedlnosti do rozdělování. Srov. (Bažantová, 2002), (Macek, 1921 aj.).

¹⁰⁹ „... Macek, píše o pronikání družstevních prvků do kapitalistických výrobních a distributivních struktur, zdůraznil: „Nemůžeme vytrhnout třídní monopol rázem, nemá-li se shroutit organizace společnosti, založená na něm, tak jako životospráva jednotlivců bývá založena na určitých jedech. Ale můžeme pracovat k tomu, aby vliv třídního monopolu odumíral tím, že jej plánovitým postupem zatlačíme z rozhodujících posic do bezvýznamnosti. Tímto postupem se nám také rozřeší bez těžkých otázek otázka, co se zbytky staré soustavy. Ty budou vstřebány soustavou novou“ (Malinský, 2020, s. 544, s odkazem na Macek, 1921).

¹¹⁰ Srov. (Macek, 1923b), resp. (Bažantová, 2002).

¹¹¹ Srov. (Heller, Neužil, 2011), (Švihlíková, 2021).

J. Macek byl odpůrcem státního kolektivismu ve smyslu soustavy, kde je stát vlastním klíčovým výrobním prostředkem a také podnikatelem v důležitých oblastech výroby, obchodu anebo dopravy. Hlavní úlohou státu mělo být podle Macka zaručení rovnosti a svobody pro všechny. Stát měl zabraňovat v libovůli, a to jak libovůli silného vůči slabým, která byla uplatňována v kapitalistické společnosti,¹¹² tak libovůli mnoha slabých vůči silnému, což spatřoval jako problém v komunistických vizích společnosti.¹¹³

Pragmatický eklektik, (post)keynesiánec a liberál

Ve 20.-30. letech 20. století J. Macek proslul polemikami s názory K. Engliše¹¹⁴ na peněžní, úvěrovou a rozpočtovou politiku.¹¹⁵ Na rozdíl od Engliše však nikdy nezískal postavení, které by mu umožnilo praktickou politiku ovlivňovat. „*Jeho hlavní pole působnosti... leželo v pedagogické činnosti. Zůstával tak uznávanou autoritou, a to především v očích svých žáků, z nichž mnozí se aktivně účastnili jak tvorby hospodářské politiky, tak i formování poválečné ekonomické vědy (například Jaroslav Halbhuber, Jan Janáček)*“ (Chalupecký, Johnsonová, 2014).¹¹⁶ Jako poslanec sociální demokracie náležel Macek k hlavním opozičním kritikům vládní hospodářské a finanční politiky Engliše a jeho následovníků. Engliš vystupoval z pozice sociálně cítícího liberála a byl spolutvůrcem vládní hospodářské politiky. Macek ze sociálně demokratických pozic kritizoval oficiální hospodářskou politiku, včetně samotného Engliše, který zůstával např. konzervativnější, pokud šlo o aktivní úlohu centrální banky v ekonomice.

¹¹² Macek uznával pokrokovou dějinnou úlohu kapitalismu, založeného na zájmu a iniciativě soukromých podnikatelů, mělo být však nutné omezení jeho společensky škodlivých projevů – srov. (Macek, 1945-48).

¹¹³ Srov. (Bažantová, 2002).

¹¹⁴ Karel Engliš (1880-1961) byl český ekonom a filozof, tvůrce teleologické národohospodářské teorie, politik, vůdčí osobnost finanční a měnové teorie 20.-30. let u nás. Srov. (Engliš, 1930), (Vencovský, 2000).

¹¹⁵ „*Názorové polemiky... Macka a... Engliše, jež spolu vedli více než 15 let, se staly osou českého ekonomického myšlení v období první republiky. V odborné literatuře se píše o dvou pólech české meziválečné ekonomické vědy. Oba však patřili k rozhodným stoupencům Masarykovy humanitní demokracie a ke kritikům neduhů společnosti založené na tržní ekonomice. Ale v hodnocení podstaty a příčin těchto neduhů, v pojetí úlohy státu a sociální politiky při vymezování cest a prostředků k překonávání krizových jevů a chudoby, se rozcházel...*“ (Makovský, Džbáňková, 2019, s. 45).

¹¹⁶ Jaroslav Halbhuber (1911-1998) je např. autorem knihy (Halbhuber, 1947) cílící na převedení válečného hospodářství na mírové, včetně požadavku spojení ekonomické dokonalosti a sociální spravedlnosti. Jan Janáček (1903-1972) se zabýval též politikou sociální anebo obchodem.

Proti Englišovým liberálním koncepcím stavěl Macek pojetí aktivní úlohy státu v ekonomice, který by měl hospodářskou politiku uskutečňovat v zájmu celé společnosti. Odmítal monetární vysvětlení krize (Engliš hlavní příčinu krize spojoval se zhroucením cen spojeným se zhodnocením zlata) a krizi zdůvodňoval teorií nedostatečné agregátní poptávky. Rozcházel se též v pohledech na rozpočtovou politiku anebo deficitní financování.¹¹⁷ Ostrou kritiku měnové politiky Národní banky Československé přináší např. příspěvek ve sborníku *Za hospodářskou obnovu státu* (Macek, 1935b).

Na rozdíl od K. Engliše (a jeho originální teleologické ekonomie) neměl Macek ambice vytvořit vlastní ekonomickou teorii a ze světových koncepcí si pragmaticky vybíral přístupy, které mu pro dané účely nejvíce vyhovovaly. Ty, které považoval za **správné a** které vyhovovaly Mackovým etickým, morálním a sociálním kritériím, resp. jeho sociálnímu přesvědčení o hospodářském pokroku společnosti. Přitom upřednostňoval celospolečenské sociální hledisko nad hledisky ryze ekonomickými.

Macek nevytvářel žádnou vlastní ekonomickou školu. V raných pracích spojoval ideje fabiánského i družstevního socialismu¹¹⁸ (v pojetí F. Oppenheimera či Fabiánské společnosti¹¹⁹), německé historické školy a tradičního institucionalismu¹²⁰ s koncepcemi klasické politické ekonomie a ekonomie neoklasické. Mackův raný radikalismus však později střídá přístup mnohem více pragmatický. Cca do konce 20. let kritizuje kapitalismus z radikálních pozic, a to s využitím i Marxe.¹²¹ Macek propaguje svépomocná družstva nejdříve v zemědělství, posléze v celém hospodářství, která mají vytvořit základ pro nový nevykořisťovatelský systém v

Okomentoval(a): [PS1]: O.K.

¹¹⁷ In (Macek, 1934) obhajuje veřejné investice, mající nahradit nedostatečné investice soukromé a stát se základem překonání recese. Srov. (Macek, 1935a, b aj.), (Půlpán, 2000).

¹¹⁸ „Významný vliv na Mackovy názory o uspořádání společnosti měli sociální reformátoři a jejich představy o socialismu, především Fabiánská společnost, ale neodmítal ani snahy křesťanských sociálních směrů. Sdílel názory sociálního družstevnictví. Jeho cílem bylo potlačení a eliminace bezohledného soukromého podnikání, odstranění rozsáhlého pozemkového vlastnictví šlechty a církevní hierarchie. Řešení viděl ve vyvážené sociální politice“ (Makovský, Džbáňková, 2019, s. 45).

¹¹⁹ Socialismu chtěla dosáhnout osvětou, estetickými apod. nástroji či postupnou socializací kapitalismu s odmítáním revoluční cesty – srov. (Johanisová, 2008 aj.), (Sirůček, 2012). „Macek proto vykládá imperia-listické stadium kapitalismu jako „demokratický kapitalismus“, který je již téměř socialismem“ (Sitárová, Kliment, 1981, s. 517).

¹²⁰ Vystopovat lze vlivy amerických institucionalistů T. B. Veblena anebo W. C. Mitchella. Namátkou na Veblena odkazuje Macek v kapitole III. *Potřeby* in (Macek, 1945) – srov. (Veblen, 1899).

¹²¹ Srov. (Macek, 1925a).

podobě samosprávného družstevního socialismu.¹²² Ve 30. letech Macek již kapitalismus nechce nahrazovat, nýbrž pouze podstatně reformně vylepšovat při zachování demokracie.¹²³

Během studií v Berlíně se Macek seznamuje s ekonomickou sociologií M. Webera, která jej oslovuje metodologicky i obsahem.¹²⁴ Skrze A. Bráfa byl názorově ovlivněn německou historickou a rakouskou subjektivní školou, ale též i H. H. Gossenem.¹²⁵ V oblasti teorie hodnoty a ceny Macek respektuje subjektivní přístup rakouské a neoklasické školy, standardně operuje s mezním užitekem a zavrhne teorii pracovní hodnoty.¹²⁶ V teorii peněz odmítá metalistické koncepty a je přesvědčeným nominalistou.¹²⁷ Kritizuje kvantitativní teorii peněz i směřitelnost neplnohodnotných peněz za zlato. V politice rozpočtové – v duchu pozdějšího keynesiánsství – zavrhne dogmata o vždy vyrovnaném rozpočtu, zejména za časů krize.¹²⁸ Případné rozpočtové schodky odůvodňuje požadavky ohledně zaměstnanosti a nutností oživení ekonomiky.

Do prací integruje dílo Keynesa, kterým se v mnohém inspiruje. „*Sdílel Keynesovu myšlenku, že se teoretické závěry liberální školy rozcházejí s hospodářskou skutečností. Velká hospodářská krize byla pro něho dokladem toho, že automatické působení zákonů volné soutěže nemůže zamezit vzniku všeobecných krizí z nadvýroby, rozsáhlé a vleklé nezaměstnanosti či nespravedlivému rozdělování. Selhání systému volné soutěže neguje požadavek vyloučení státních zásahů*“ (Makovský, Džbáňková, 2019, s. 45).

¹²² Srov. (Macek, 1918, 1921, 1923b, 1925a aj.).

¹²³ Srov. (Macek, 1935a aj.).

¹²⁴ Benáček píše: „Z hlediska metodologie je u Macka patrný vliv Maxe Webera s jeho přístupem k ekonomické sociologii z pozice popření pozitivismu. Empirie je pro Macka důležitá, ale zůstává na pozadí. Dominantním předmětem zkoumání je u něho zkoumání podmíněnosti lidských společenských akcí. Mackovi šlo o porozumění významu a účelu chování lidí v institucionálních podmínkách kapitalismu hromadné podnikové výroby. Je zajímavé, že Macek už v dobách svých akademických začátků pracoval s hypotézou, že společenská racionalita rozhodování lidí je často omezená, i když člověk jako jednotlivec se zdánlivě rozhoduje logicky. Možnost, že rozhodování jednotlivce může být v konfliktu se zájmy jiných lidí, a to až do té míry, že to poškodí celou společnost, jej vedla k závěrům o nutnosti aktivní politiky vlády (pozemková reforma, regulace některých cen, dluhové financování, veřejné školství, podpora nezaměstnaných a sociálně slabých atd.). Kapitalistický individualismus Macek považoval jak za osvobození od jha kolektivismu tradiční hierarchizované společnosti (představované často církví), tak současně za zdroj nové společenské nestability. Přitom nikdy nepochyboval o tom, že fašismus, marxismus a stalinismus s jejich cílem přivést společnost zpátky ke kolektivismu představují obrovské nebezpečí“ (https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Macek_Josef).

¹²⁵ Srov. (Sirůček, 2015b).

¹²⁶ Již in (Macek, 1925a) tvrdí: „Dnes je vcelku opuštěna nauka o hodnotě, která jest dána prací potřebnou na výkon hodnocené věci...“ (tamtéž, s. 130).

¹²⁷ (Krameš, 2015) ovšem na základě (Macek, 1943a) připomíná, že mladý absolvent práv J. Macek byl přesvědčeným metalistou. Názor mění při stáži na berlínské univerzitě, kde připravoval svou habilitační práci. V této minil prokázat, že „zlatá měna je soustavou, která je velmi dobře zabezpečenou proti poklesu či vzestupu kupní síly peněz“ (Macek, 1943a, s. 43). V Berlíně názory mění a konvertuje k nominalismu.

¹²⁸ Srov. (Macek, 1932a aj.).

K Mackově skupině bývá přiřazován – vedle výše představeného družstevního socialisty F. Modráčka – statistik K. Maiwald.¹²⁹ K českým keynesiáncům patřil J. Nebesář (který s Mackem razil aktivní politiku centrální banky v protikrizovém programu),¹³⁰ později i rané práce V. Kadlece¹³¹ aj. (Sojka, 2006) rekapituluje recepci díla Keynesa u nás a ohledně českých keynesiánců doplňuje, že vedle hlavního představitele Macka se k tomuto proudu „hlásili Jaroslav Nebesář, Karel Maiwald, Vladimír Kadlec, Jaroslav Krejčí,¹³² František Veselý,¹³³ Theodor Pistorius,¹³⁴ Zdeněk Fierlinger¹³⁵ a další čeští národohospodáři, mezi nimi zejména Mackovi žáci jako Jaroslav Habr a Jan Jankovský,¹³⁶ kteří byli jeho asistenty na Vysoké škole obchodní“ (tamtéž, s. 353). Mezi českými keynesiánci bývají uváděni i M. Stádník¹³⁷ či J. Hejda.¹³⁸ Dodatek je na místě, že k předním znalcům díla J. M. Keynesa a pozdějším československým keynesiánsky, přesněji postkeynesiánsky, orientovaným ekonomům náležel výše (a níže) citovaný M. Sojka.¹³⁹

Macek je tradičně jmenován na čelném místě mezi keynesiánsky orientovanými českými ekonomy. S Keynesem se osobně seznamuje ve 20. letech při studijní cestě do Británie.¹⁴⁰

¹²⁹ Karel Maiwald (1902-1979) byl český národohospodář, statistik, pedagog a politik (činný v sociální demokracii), který v roce 1949 odešel z republiky. Knihu *Hospodářský život a úvér* (Mainwald, 1937) hodnotí (Bažantová, 2015) jako „naši nejlepší teoretickou keynesiánskou knihu tehdejší doby...“ (tamtéž, s. 126). Později se k této zařazuje Mackova *Sociální ekonomika* (Macek, 1945-48).

¹³⁰ Jaroslav Nebesář (1882-1958) byl český právník a národohospodář. Mezi válkami na „stránkách Práva lidu hájil názory J. M. Keynesa a požadoval účinnější rozpočtovou a emisní koncepci. Následně se stal i předsedou nakladatelství Družstevní práce, které vydávalo národohospodářské spisy reagující na ožehavé sociální otázky“ (https://www.historie.cnb.cz/cs/statutarni_organy/nebesar_jaroslav.html). Působil i jako guvernér Národní banky Československé, později byl souzen, vězněn i rehabilitován. Srov. (Půlpán, 2000).

¹³¹ Vladimír Kadlec (1912-1998) byl český reformně orientovaný ekonom, publicista, veřejný činitel, rektor Vysoké školy ekonomické v Praze.

¹³² Jaroslav Krejčí ml. (1916-2014) byl český politik, právník, pedagog, ekonom a sociolog. Působil ve Státním úřadu plánovacím či Státní bance československé. V 50. letech zatčen a vězněn. V roce 1968 emigroval do Británie, kde zkoumal makrosociologický výklad dějin a komparace civilizací (pozn. PS).

¹³³ František Veselý (1883-1941) byl český hospodářský a politický činovník, advokát, odbojář. Srov. (Veselý, 1935) (pozn. PS).

¹³⁴ Theodor Pistorius (1894-1969) byl národohospodářským redaktorem *Práva lidu*. Byl též úředník či ministerský tajemník. Zabýval se sociálními problémy, včetně postavení člověka ve výrobě (pozn. PS).

¹³⁵ Zdeněk Fierlinger (1891-1976) byl sociálně demokratický činovník a politik, později komunistický (pozn. PS).

¹³⁶ Jaroslav Habr (1911-1998) byl český ekonom a pedagog. Jan Jankovský se narodil roku 1915. Srov. (Habr, Jankovský, 1990) (pozn. PS).

¹³⁷ Miloš Stádník (1907-1977) byl český národohospodář a statistik, v roce 1968 emigroval do USA.

¹³⁸ Jiří Hejda (1895-1985) byl český publicista, spisovatel, politik a národohospodář.

¹³⁹ Milan Sojka (1951-2009) byl český ekonom, po roce 1989 sociálně demokratického smýšlení i jednání. Srov. (Sojka, 1999, 2010 aj.). Náležel k „Velkým učitelům“ autora textu – spolu s M. Machem, V. Novákem, A. Tlustým, J. Vojtíškem a dalšími neopakovatelnými & nezapomenutelnými osobnostmi.

¹⁴⁰ Po jeho smrti Macek píše, že odešel „největší současný národohospodář světa“ (Macek, 1946c, s. 334). Srov. představení (Keynes, 1936) in (Macek, 1936b).

Již ve 20. letech Macek analyzuje makroekonomické vztahy a nedostatečnou poptávku.¹⁴¹ Ve 30. letech se stává naším klíčovým propagátorem a pokračovatelem idejí J. M. Keynesa.¹⁴² Macek bývá prezentován jako vůdčí postava neradikální levicové ekonomie První republiky. „V Mackově interpretaci se měla stát keynesovská teorie teoretickým základem ekonomického programu sociální demokracie a byla zasazena do jeho nemarxistické socialistické světónázorové orientace“ (Sojka, 2006, s. 355). K čemuž je na místě dodat, že v řadě aspektů však Macek Keynesa přesahuje.¹⁴³ I to, že samotné keynesiánství vzniká až po II. světové válce a je od počátku vnitřně diferencováno.¹⁴⁴

V celém díle Macek prosazoval sociálně reformní přístup a obdobně jako Keynes spojoval ekonomickou teorii s řešením praktických hospodářsko-politických problémů. Macek věřil, že stát může svými zásahy do ekonomiky pozitivně ovlivňovat ekonomický vývoj a významně přispět k řešení palčivých sociálních problémů. „Stejně jako u Keynesa i Macek ve své makroekonomické teorii zdůrazňuje význam agregátní poptávky, především poptávky po investicích, jako faktoru, který determinuje makroekonomickou výkonnost ekonomiky (rozsah produkce, zaměstnanost, nezaměstnanost). Za zásadní problém považuje otázku přeměny úspor v investice, která je v úzké vazbě na vývoj poptávky po investičních statcích“ (Sojka, 2006, s. 358 s odkazem na Macek 1935d, s. 174).

Hospodářskou politiku Macek neoddělitelně spojoval s etickými principy, kterých by měla v jeho pojetí důsledně dbát.¹⁴⁵ Zaměřoval se především na monetární a fiskální politiku, zkoumal i vývoj cen a nezaměstnanosti a další palčivé dobové problémy. Macek přitom nikdy neopomíjel hledisko sociální, což je patrné i v jeho návrzích ohledně daní a rozpočtu apod.¹⁴⁶ (Bažantová, 2015) při srovnání českých keynesiánců s J. M. Keynesem rekapituluje: „Na rozdíl od Keynesa, a je to patrné především u Josefa Macka, je v českých podmínkách kladen daleko

¹⁴¹ In (Macek, 1923b) při výkladu příčin nezaměstnanosti píše: „Zde jsme u nejhorší otázky dnešního společenského řádu – u problému rovnováhy ve výrobě a spotřebě za soustavy soukromokapitalistické“ (tamtéž, s. 17).

¹⁴² Vlastní interpretace Keynesa se u Macka objevuje ve 30. letech (včetně kritiky emisní politiky Národní banky československé za Velké krize, s Mackovými doporučeními politiky levných peněz pro podněcování investic a zvyšování zaměstnanosti pomocí operací na volném trhu, obdobně měl působit schodkový rozpočet a veřejný dluh). Systematicky se stává předmětem výkladu in (Macek, 1945-48). A to v podobě např. typických keynesiánských zdůvodnění měnové a rozpočtové politiky – „... vliv Keynesových názorů je zcela zřejmý a je doložen častými citacemi děl... Keynesa zejména ve 3., 4. a 5. dílu...“ (Sojka, 2006, s. 355).

¹⁴³ Srov. (Bažantová, 2015 aj.), (Polášek, 2010 aj.), (Štěrba, 2019)

¹⁴⁴ Srov. (Sojka, 1999, 2010 aj.), (Širůček a kol., 2007).

¹⁴⁵ Srov. (Džbáňková, 2003, 2006, 2011), (Makovský, Džbáňková, 2019).

¹⁴⁶ Srov. (Macek, 1930, 1933a, c, 1935b, 1945-48 aj.).

větší důraz na sociální a etickou problematiku,¹⁴⁷ na ekonomický (a nikoli politický) státní intervencionismus spočívající ve státních investicích do veřejného sektoru a evoluční demokratické reformy“ (tamtéž, s. 129).¹⁴⁸

Velkou krizi 1929-32¹⁴⁹ považoval J. Macek za potvrzení svého přesvědčení, že tržní ekonomika je vnitřně nestabilní a plodí hospodářskou nerovnováhu, kterou tržní síly nejsou samy schopny automaticky korigovat. Řešení mnohde spojoval s americkou politikou New Dealu, kterou ve svých článcích vysvětluje a propaguje.¹⁵⁰ Inspirace hledá taktéž v zemích skandinávských.¹⁵¹ Vedle keynesiánských přístupů se tak stává propagátorem i koncepcí specifické švédské (stockholmské) školy.¹⁵²

Např. v projevu J. Macka v Národním shromáždění dne 25. 6. 1935 o švédském řešení krize zaznělo i toto: „*Krásný doklad této politiky poskytuje nám Švédsko, které mohu tím spíše voliti za příklad, poněvadž když jsem uvedl Anglii nebo Ameriku, tak se mně řeklo: Pane, tak velké národy, to je něco jiného, ale my jsme národ malý a chudý! Švédský národ nečítá však ani polovičku duší co náš stát! A troufl si samostatnou politikou vyjít z krise, ve které se jiné státy, i větší, jako je Francie, topí. Najdete o tom krásné pojednání v článku prof. Ohlina, který si dobyl značného jména jako skladatel hospodářského přehledu, před několika lety publikovaného v Ženevě, a který studii o hospodářském vzkříšení Švédska otiskl v Mezinárodní revui práce, International Labour Review, v dubnu a květnu letošního roku.*¹⁵³ V této studii ukazuje, že švédská banka už od podzimu r. 1931 kupovala zlato i cizí devisy a také státní dluhopisy domácí i cizí, a tím vehnala do oběhu hotové peníze. Tím zvedla likviditu švédských bank, takže bez velkých škod přežily tu těžkou krisi, kterou jim způsobil pád sirkového krále Kreugera na jaře 1932...“.¹⁵⁴

¹⁴⁷ Např. „... „krize z nadbytku“ je podle něho morálně neospravedlnitelná“ (Bažantová, 2015, s. 129).

¹⁴⁸ (Bažantová, 2015) neopomijí ani, že: „Čeští... stoupenci Keynesových myšlenek a doporučení, nemají ve 30. letech takové společenské uznání, resp. postavení, jako měl Keynes v Británii a ve světě“ (tamtéž, s. 129).

¹⁴⁹ Objevují se i jiná datování, např. 1929-33. V západní literatuře bývá jako Great Depression označováno i celé období 1929-39. Srov. (Průcha a kol., 2004), (Sirůček a kol., 2007).

¹⁵⁰ Srov. (Macek, 1933a aj.).

¹⁵¹ Srov. (Macek, 1935a aj.).

¹⁵² „Ve 30. letech např. pozval Macek do Prahy B. Ohlina, jednoho z předních představitelů švédské školy a pozdějšího nositele Nobelovy ceny za ekonomii za rok 1977“ (Sojka, 2006, s. 354). Ekonom (a politik) B. G. Ohlin byl (spolu)oceněn za přínos k teorii mezinárodního obchodu a mezinárodních pohybů kapitálu.

¹⁵³ Míněny texty (Ohlin, 1935) (pozn. PS).

¹⁵⁴ S využitím <https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/005schuz/s005001.htm>.

Ve výše zmiňovaných teoretických koncepcích J. Macek „hledal oporu pro své vlastní názory na měnovou politiku centrální banky, kritiku deflační politiky i odmítání zlatého krytí československé koruny. Keynesovy teoretické úvahy v mnohém odpovídaly přesvědčení Josefa Macka, že je hospodářský řád podřízen řádu sociálnímu a jeho důrazu na sociální problematiku...“ (Sojka, 2006, s. 354-355).

Macek doporučoval, aby stát prováděl aktivní antikrizovou politiku založenou na deficitním financování veřejných výdajů (veřejné práce, investiční činnost) a úvěrové expanzi (s vytvořením nadbytku úvěrových prostředků, vedoucí k poklesu úrokové míry a oživení výroby). Deficit rozpočtu měl pak být dlouhodobě kompenzován za časů konjunktury. Centrální banka přitom nemá být nezávislá na vládě a adekvátní emisní politikou by měla zajišťovat dostatečné množství „dlouhodobých peněz“ v ekonomice. Propagoval aktivní politiku centrální banky v podobě operací na volném trhu.¹⁵⁵ Po vzoru USA doporučoval státní intervence mající zajistit růst cenové hladiny, a tím podpořit ekonomickou aktivitu. Růst cen nenazývá inflací, nýbrž tzv. reflací, neboť pouze odstraňuje důsledky deflačního poklesu. Řešení krize 1929-32 Macek považoval za komplexní problém, kdy vedle zlevňování úvěru, uvolnění zahraničního obchodu anebo veřejných investic apeloval taktéž na hlubší sociální proměny např. směrem k družstevnictví, redistribuci důchodů, a tím zvýšení „kupní způsobilosti“, vytváření pracovních příležitostí apod. Což precizuje i kniha *Cesta z krise* (Macek, 1935a).

Ohledně fundamentální keynesiánské orientace J. Macka lze doplnit dva pohledy. Za prvé, že Macek značně přesahuje pojetí standardní ekonomie, a za druhé, že může být interpretován i coby jistý předchůdce monetárních teorií postkeynesiánské ekonomie.

V. Benáček v *Sociologické encyklopedii* uvádí: „Přestože byl Macek považován za fundamentálního keynesovce, nebyl ve skutečnosti standardním ekonomem, pohyboval se na pomezí mezi (sociální) filosofií, právní vědou, religionistikou (sám se přitom v náboženských otázkách považoval za skeptika) a politickou ekonomii, což jej jak metodologicky, tak obsahově

¹⁵⁵ Mezi důležité nástroje osvěžení ekonomiky „by mohly být „operace na volném trhu... Tyto operace by přivedly na trh jisté množství „dlouhodobých peněz“ a zvedly by likviditu solidních peněžních ústavů a usnadnily by zejména stavební ruch“ (Macek, 1933a, s. 55). Macek operace na volném trhu hájí i proti K. Englišovi a dalším, přičemž např. vyvrací námitku, že operace na volném trhu vytvářejí nadbytečné peníze a vyvolávají zvýšení cen. Operace na volném trhu přitom ovšem J. Macek nepovažoval za všeřešící a v keynesiánském duchu si uvědomoval omezení monetární politiky. Srov. (Macek, 1935a), (Sojka, 2006).

nejvíce přiblížilo ke klasické ekonomické sociologii“ ([https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Macek Josef](https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Macek_Josef)).

Dokladem mohou být např. názory ohledně příčiny Velké krize spočívající ve smýšlení lidí¹⁵⁶ atp. i samotné Mackovo vymezení ekonomie jakožto sociální vědy a její společenské funkce, precizované níže v kontextu učebnice (Macek, 1945-48). S přesahy Macka souvisí, nejenom, že – výše naznačené keynesiánské inspirace jsou zasazeny do Mackovy představy o socialismu – ale i zřetelné prvky institucionalismu.¹⁵⁷ Které lze dokladovat Mackovými úvahami o hospodářském řádu (který má podléhat řádu sociálnímu, přičemž má být podrobován neustálé změně)¹⁵⁸ i jeho reformismem.¹⁵⁹

(Sojka, 2006) dále nalézá u Macka zárodky měnových teorií postkeynesiánců.¹⁶⁰ Samotného Macka Sojka – i přes připomínání teoretického eklektismu a problematické zařaditelnosti – řadí k předním českým „levým keynesiáncům“. ¹⁶¹ Nejuceleněji Mackovo pojetí peněz u monetární politiky zpracovává *Sociální ekonomika* (Macek, 1945-48).¹⁶² V části III. (Macek, 1946b) jsou definovány peníze na základě jejich funkcí v ekonomice,¹⁶³ kritickému hodnocení jsou zde podrobeny též některé peněžní teorie.¹⁶⁴

¹⁵⁶ Srov. (Macek, 1932a, 1935a aj.).

¹⁵⁷ „V tom to směru nabývá jeho reformní teorie mnohem komplexnější podobu“ (Sojka, 2006, s. 355).

¹⁵⁸ Srov. (Sojka, 2006, s odkazy na Macek, 1945, resp. 1946d, s. 146).

¹⁵⁹ „Mackovo reformní pojetí v duchu nejlepších tradic J. S. Milla a jeho důraz na sociální otázku dokládá následující citát z prvního dílu *Sociální ekonomiky*. „Na každý sociální, a tedy i hospodářský řád byly a jsou kladeny dva hlavní požadavky: výkonnost a spravedlnost. Výkonnost ve výrobě a v dopravě, spravedlnost v rozdělování úkolů a podílů na výsledku společné práce““ (Sojka, 2006, cit. Macek, 1945, resp. 1946d, s. 68). K reformismu Milla (resp. manželů Millových) i jeho oddělení výroby a rozdělování srov. (Sirůček, 2022b).

¹⁶⁰ Srov. (Chytil, 2003, 2015).

¹⁶¹ Srov. (Sitárová, Kliment, 1981), kde je Macek jmenován jako „pravicový socialista“ (tamtéž, s. 479).

¹⁶² Přičemž (Sojka, 2006) konstatuje, že Macek „své pojetí peněz a monetární politiky v základních východiscích podstatně od počátku 30. let 20. století nemění, pouze je rozpracovává a doplňuje o nové teoretické argumenty“ (tamtéž, s. 359).

¹⁶³ Srov. (Macek, 1930)

¹⁶⁴ Např. státní teorie peněz příslušníka mladší německé historické školy G. F. Knappa. In (Knapp, 1905) je kladen důraz na úlohu státu při udržování kupní síly peněz. Podle tzv. státní teorie peněz Knappa je pouze záležitost práva, co bude penězi, jaké funkce budou plnit i jaká bude jejich kupní síla. Macek však zdůrazňoval, že skutečné fungování peněz není dáno tím, jak peníze vymezuje zákon.

Mackova teorie peněz byla nominální a obdobně jako Keynes (a G. K. Cassel¹⁶⁵) vypracoval koncept spravovaných tzv. fiat peněz. „Velmi kriticky se stavěl ke kvantitativní teorii peněz a k požadavku směnitelnosti neplnohodnotných peněz za zlato“ (Sojka, 2006, s. 357).¹⁶⁶ K důvodům odmítání kvantitativní teorie peněz patří názor, že kvantitativní teorii nelze kvantitativně dokázat.¹⁶⁷ „Kvantitativní teorii peněz považoval Macek za výsledek abstraktně-deduktivního uvažování, které je odtrženo od reálných hospodářských procesů, které nemá nic společného s pozorováním skutečností společenského života, a za výraz statického způsobu myšlení“ (tamtéž, s. 359). „V Mackově vlastním pojetí je kupní síla peněz utvářena mnoha faktory sociální i ekonomické, vnitřní i vnější povahy. Sám její výklad zakládá na příjmově výdajovém přístupu, kterým se proslavil J. M. Keynes“ (dtto).¹⁶⁸

Macek odmítal „metalistickou teorii peněz a obdobně jako J. M. Keynes, pro něhož byla zlatá měna „barbarskou relikvií“, ostře kritizoval důsledky zlatého krytí měny a stavěl se za demonetizaci zlata a vytvoření řízené měny či v Mackově terminologii volné měny“ (Sojka, 2006, s. 359). Logickým důsledkem přijetí teorie řízené měny je řešení otázek peněžní politiky ve smyslu nástroje řízení měny.¹⁶⁹ Macek nepřehlíží, že stabilní řízená měna vyžaduje prozírání

¹⁶⁵ Srov. (Macek, 1936a).

¹⁶⁶ „Macek přejal Keynesův názor, že směnitelnost peněz s nuceným oběhem za zlato je „barbarský přežitek“ a že je třeba přejít k řízené měně... V těchto názorech se opíral i o názory... Cassela...“ (Sojka, 2006, s. 358 s odkazy na Macek, 1930, s. 30, 42). Srov. (Cassel, 1936).

¹⁶⁷ „Kvantitní teorie peněz je logická konstrukce z určitých praemiss (návěstí), které si myslitel dává, na ostatní praemissy nehledě. Tuto „kvantitní“ teorii nelze dnes – a sotva kdy bude možno – kvantitativně dokázat. Nelze zjistit 1) ani objem peněz, jimiž se kupují na určitém „trhu“ ostatní statky, nebo nekupuje se všemi penězi, existujícími na určitém území, ani se nekupuje pouze penězi; 2) nelze zjistit „rychlost oběhu peněz“ (odhady Irvinga Fishera a jiných ekonomistů jsou spíše dohady), 3) nelze zjistit kvanta různého zboží různých kvalit zrovna za peníze v té které době na tom kterém trhu nabízeného, a ovšem nelze zjistit ani 4) ceny všeho, co penězi je placeno. Kvantitní teorie je tedy výsledek deduktivního uvažování, ale nikoli přesného pozorování společenských jevů“ (Macek, 1946b, s. 328).

¹⁶⁸ „Kupní síla peněz in concreto se tvoří za těch podmínek, za kterých se tvoří důchody. Působí zde podmínky rázu obecného i zvláštního, sociálního i individuálního, přechodného i trvalejšího, hospodářského, mravního, náboženského, politického, estetického, technického aj. – Úkolem ekonomické vědy je poznávat tyto podmínky a následky jejich působení v různých jejich kombinacích, jak nám je ukazuje minulost i přítomnost. Úkolem sociální politiky pak je na podkladě těchto poznatků upravovat ony podmínky a jejich kombinace tak, jak to sociálním ideálům toho kterého společenského celku a té které doby nejlépe vyhovuje“ (Macek, 1946b, s. 327-328). In (Macek, 1930) stojí: „Kupní síla peněz se projevuje každému člověku dvojnásobem: v tom, co on za peníze musí dát, když je „vydělává“, a pak v tom, co za ně dostane, když je utrací či vynakládá“ (tamtéž, s. 13).

¹⁶⁹ „Při volné měně není určen poměr platnosti měnové jednotky k určitému kovu (nebo k jinému statku) zákonem, nýbrž tvoří se na trhu podle pravidel cenových. „Papírová“ koruna platila tolik zlata nebo stříbra, kolik

vou peněžní politiku, přesto věří, že jde o lepší variantu, nežli je měna založená na „zlaté automatické“.¹⁷⁰ Peněžní a úvěrovou politiku považoval Macek za integrální součást hospodářské politiky zaměřené na výkonnost a plnou zaměstnanost. Proto Macek „logicky odmítal, obdobně jako u současné postkeynesovské ekonomické teorie, představu o nezávislosti centrální banky“ (Sojka, 2006, s. 360).¹⁷¹ Včetně představy „neutrální měny“, která je nezávislá na politice vlády.¹⁷² „Měnovou emisní politiku sloužící k překonání krize chápal jako jednu z organických součástí hospodářské politiky“ (dtto).¹⁷³

Peněžní zásoba má být v Mackově monetární teorii vysoce endogenní¹⁷⁴ a Macek vyjadřuje i určité pochybnosti o účinnosti opatření měnové politiky coby proticyklického nástroje. Ohledně peněžní nabídky, resp. emise peněz vycházejí Mackovy úvahy z teorie úvěrové kreace peněz. (Sojka, 2006) píše: „Na rozdíl od Karla Engliše a dalších předních českých národohospodářů usiloval o její spojení s dlouhodobými investičními úvěry, na jejichž poskytování se měla podílet i centrální banka. Jeho argumentace je založena na známém keynesovském paradoxu úspor“ (tamtéž, s. 360).¹⁷⁵ „Macek prosazoval zavedení operací na volném trhu, které se měly

se ho na trhu dostalo. Poněvadž je v zájmu státu s volnou měnou, aby poměr měnové jednotky nejen k drahotkám, ale ani ke „košíku zboží“ a k cizím měnovým jednotkám příliš nekolísala, snaží se vláda tento poměr regulovat různými zásahy. „Volná měna“ není tedy sice „upoutána na zlato“, ale je předmětem státní hospodářské politiky, čili je to měna řízená...“ (Macek, 1946b, s. 289).

¹⁷⁰ „„Zlatá automatika“ je pouze jeden z projevů liberalismu hospodářského, jehož vůdčím principem je soukromý prospěch. A toho se dosahuje často i za cenu obecného dobra“ (Macek, 1946b, s. 290).

¹⁷¹ V Mackově přístupu musí být předním úkolem státní správy „starat se o to, aby se hospodářskému životu dostávalo dosti peněz, dobře způsobilých plnit své funkce“ (Macek, 1946b, s. 291). Přičemž Macek nevěřil, že bez koordinace s vládou může centrální banka své funkce adekvátně plnit.

¹⁷² Podle Macka: „Rostoucí činnost státu jak v oboru podnikání, tak v oblasti veřejné domácnosti vynucuje změnu v poměru cedulové banky ke státu. Cedulová banka se stává důležitým nástrojem v rukou vlády k řízení činnosti jak v hospodářství veřejných svazků, tak v podnikání soukromém. Námitka, že výdeje bankovek může vláda zneužít (k zakrývání špatné politiky)..., může být učiněna také oproti jiným institucím státním“ (Macek, 1946b, s. 298). Macek pokračuje: „V demokraciích lid musí kontrolovat vládu v každém směru, a také ji tam, kde je cedulová banka státní, kontroluje zvláštním orgánem, který ustanovuje parlament“ (tamtéž) a uvádí příklad Švédska.

¹⁷³ „Každá cedulová banka je konec konců bankéřem státu... Činnost cedulové banky je přes všechnu svou důležitost pouze součástí hospodářské politiky státu. Jsou-li ostatní složky této politiky špatné, cedulová banka situaci sotva zachrání“ (Macek, 1946b, s. 315).

¹⁷⁴ Srov. (Chytil, 2003, 2015).

¹⁷⁵ „Dokud ekonomisté měli za to, že investice jsou možné (resp. hospodářsky správné) jen z „úspor“, tj. statků dříve vyrobených nad běžnou spotřebu, hlásali, že úkolem cedulové banky není poskytovat úvěr k účelům investičním. Ten je totiž svou povahou dlouhodobý. Dnes však se uznává, že investování je činnost, která sice jistě úspory (v hořejším smyslu) předpokládá, ale závisí větší mírou na organizaci lidské spolupráce nežli na zásobách statků dříve vyrobených... Robinsonovský způsob myšlení, že investice předpokládají předem vyrobené a naspořené zásoby, trvá dosud v hlavách některých hospodářských politiků a způsobil pohromu za poslední světové hospodářské krize. Tehdy národohospodáři takto smýšlející mluvili o jakési „naší kapitálové chudobě“

stát po vzoru Velké Británie nástrojem regulace peněžního oběhu a v podmínkách recese vytvářet odpovídající tlak na snižování úrokových měr“ (tamtéž, s. 361, s odkazem na Macek, 1935d, s. 61).

Ve zmíněném kontextu Macek podroboval kritice Englišovu teorii i praktickou politiku, kterou od konce 20. let prováděla Národní banka. V keynesiánském duchu nepovažoval příčiny krize za monetární, nýbrž peněžní a úvěrovou politiku, která by „zasytila peněžní trh hotovými penězi“ skrze operaci na volném trhu a dalších nástrojů, viděl jako jeden z nezbytných předpokladů řešení krize. Klíčové bylo že „státní politika se musí postarat, aby se peníze hýbaly“ (Macek, 1935d, s. 68). V souladu s keynesiánstvím spoléhal především na rozpočtovou politiku, veřejné práce a deficitní financování. Kriticky nahlížel na liberální požadavky ohledně vyrovnanosti veřejných rozpočtů. Za zavádějící označoval hledání analogií mezi veřejnými rozpočty a rozpočty domácností.¹⁷⁶

Podle J. Macka musí být účinná antikrizová politika založena na koordinaci peněžním a úvěrové politiky a politiky rozpočtové¹⁷⁷ V keynesiánské stabilizaci ekonomiky hrála rozhodující roli politika rozpočtová, jejímž úkolem bylo nahradit nedostatek soukromých investic veřejnými výdaji. V díle *Cesta z krise* (Macek, 1935a) se autor argumentačně opírá o text *Prostředky k prosperitě* (Keynes, 1933),¹⁷⁸ obdobně později Macek argumentuje i v učebnici *Sociální ekonomika* (Macek, 1945-48).¹⁷⁹ Hospodářská politika v pojetí Macka se má věnovat

(tj. nedostatku dřívě nahromaděných a „uspořených“ zásob, jež by se mohly proměňovat v investice – na př. v obytné domy, silnice, nádraží, nemocnice, školy a p.). Dovedli nevidět zahálějící nástroje, stroje, celé továrny, železniční vagony a nákladní auta, hromady surovin po celém světě, nabízených za babku na úvěr, nezaměstnané lidi, kteří marně hledali práci, výdělek a živobytí. Nechtěli uznat, že chybí pouze organizace, ve které by jedni vyráběli statky investiční pro veřejné korporace (když soukromníci objednávat nemohli nebo nechtěli), druhí by pak pro ně vyráběli spotřební statky všeho druhu. Tuto organizaci spolupráce měla a mohla usnadnit cedulová banka poskytováním hotových peněz za účelem vzájemné směny hmotných statků a pracovních výkonů... mohla operacemi na volném trhu zasytit peněžní trh hotovými penězi tak, že by soukromé peněžní ústavy rády přijímaly k eskontu státní směnky, kupovaly by krátkodobé pokladniční poukázky, nebo by upisovaly i nové státní obligace s delší dobou splatnosti...“ (Macek, 1946b, s. 299-300).

¹⁷⁶ Podle Macka má být požadavek „nezvyšovat státní výdaje“ či „stabilizovat rozpočet“ „tak nesmyslné heslo, jako by byla stabilizace šatů a stravy u mladého, rostoucího člověka“ (Macek 1945, s. 132).

¹⁷⁷ „Zasytění trhu penězi a veřejné investice – to jsou dvě páky, jimiž se musí současně pracovat: pracuje-li se jednou, loďka se točí na místě“ (Macek, 1935a, s. 70).

¹⁷⁸ „V tomto duchu doporučuje veřejné investice a schodkový státní rozpočet, jež chápe jako cestu k překonání deprese“ (Sojka, 2006, s. 361). Macek uvádí: „Veřejné investice se nemohou podnikat jen v rámci současných příjmů... Veřejné investice se musí podnikat na dluh... těmi dluhy si národ pomohl nejen k práci v době nezaměstnanosti, ale k trvalým kusům národního jmění – v dobách bídy“ (Macek, 1935a, s. 80).

¹⁷⁹ „V této krisové situaci soukromého podnikání jedná se o to, zarazit pokles cen (a tím i důchodů). K tomu je nutno, aby se na „trhu“ objevila dosti silná poptávka, ochotná a schopná za daných cen kupovat, kolik je třeba

dvěma zásadním problémům, kterými mají být „organizace výroby a otázka rozdělování výsledků lidské spolupráce ve výrobě. Rozpočtová politika zaměřená na boj s recesí byla v Mackově teorii zakomponována do jeho představ o sociální úloze státu“ (Sojka, 2006, s. 362).¹⁸⁰

Jisté shody Mackových návrhů s poválečným postkeynesiánstvím lze nalézt také v představě vnitřních nestabilit kapitalistického systému, na které je nutné reagovat aktivními hospodářskými politikami. Obdobně ohledně představy na vládě neneutralní centrální banky, která má zajistit dostatečnou nabídku úvěrů. (Sojka, 2006) připomíná i to, že si J. Macek měl uvědomovat nedokonale konkurenční povahu tržních struktur vyspělých ekonomik již v meziválečném období.¹⁸¹

(Polášek, 2010) klade otázku liberálních aspektů Mackova myšlení. Otázka Mackova liberalismu má řadu dimenzí a odpověď na ni jednoznačná, ani jednoduchá není. Opomenout nelze nejednotnost vymezování (včetně ztotožňování liberalismu s kapitalismem) a časté – mnohdy přitom i záměrné – zmatky v pojmech.¹⁸² Liberálem, ve smyslu moderního liberalismu 20. století, byl ostatně i J. M. Keynes.¹⁸³ Macek věřil, že (klasicky) liberální přístup k vymezení společenského blahobytu jako výsledku spontánních tržních sil postrádá altruistické hledisko.¹⁸⁴ Polášek interpretuje Macka na pomezí mezi liberálním socialismem a sociálním libe-

k roztočení zastavených kol. Tento zásah se vyžadoval od veřejných korporací, jejichž úvěruschopnost je zabezpečena poplatní silou jejich obyvatelstva“ (Macek 1948, s. 617).

¹⁸⁰ In (Macek, 1945) stojí, že zdokonalování demokracie je úzce spjato s růstem výdajů na sociální účely, na školství, zdravotnictví, komunikace, vědecký výzkum, kdy postupem času dochází k rozšiřování okruhu spotřeby financované z veřejných prostředků. Macek diskutuje předpoklady „pro rozšiřování veřejné domácnosti“ (tamtéž, s. 131), s odkazy na T. B. Veblena či J. M. Keynese. Dále účast na veřejném blahobytu či správu veřejných domácností. „Mezi vývojovými tendencemi veřejné domácnosti je zřetelný její rozvoj i co do obsahu agendy i co do jejího dosahu (tj. že stále více obyvatel je jí zasahováno)“ (tamtéž, s. 136),

¹⁸¹ „... na rozdíl od představitelů neokeynesovské makroekonomie po druhé světové válce, která přijala jako mikroekonomický základ tzv. neoklasické syntézy modifikovaný dokonale konkurenční model neoklasické ekonomie...“ (Sojka, 2006, s. 364). Srov. (Sojka, 1999, 2010).

¹⁸² Včetně toho, že termíny jako liberalismus (či socialismus) pro samotného J. Macka znamenaly něco jiného, nežli označují mnohdy dnes.

¹⁸³ Srov. (Heywood, 1994), (Širůček a kol., 2007).

¹⁸⁴ (Doležalová, 2013b) píše: „Jak... Bráf, tak... Macek upřednostňovali řešení sociálních otázek založená na přednosti morálky a silného pocitu vzájemné pospolitosti. V intencích doby... šlo o hledání podoby sociálního smíru, který zahrnoval všechny složky společnosti a kladl důraz na řešení soukromá a podnikatelská. Klíčovou kategorií v této souvislosti pro ně byla kategorie blahobytu, při jejímž vymezení sice počítali se splněním určitých materiálních podmínek, podstatu blahobytu však spatřovali v interakci s jinými jedinci. Hmotný blahobyť není sám o sobě cílem, nýbrž prostředkem ke kulturnímu a mravnímu povznesení člověka, psal Bráf. Macek o 30 let později hovořil o tom, že podmínkou všeobecného blahobytu je změna v myšlení o sociálních

ralismem, což je trochu hraní se slůvky. Připomíná však, že Mackův ideový profil nelze redukovat pouze na liberální aspekt: „*Již proto ne, že Macek sám se explicitně hlásil k socialismu*“ (tamtéž, s. 403).

Liberální aspekt Mackova myšlení (Polášek, 2010) odvíjí od základního východiska Mackova přesvědčení v podobě pojmu spravedlnost.¹⁸⁵ Nalézá u Macka snahy o pozitivní vymezení svobody (nikoli svoboda „od něčeho“, nýbrž svoboda „k něčemu“) a mapuje Mackovy přímé i nepřímé zmínky o vztazích mezi socialismem a liberalismem. Přičemž Macek, dle M. Poláška, neměl do protikladu stavět liberální individualismus a socialistický komunitarismus (resp. kolektivismus).¹⁸⁶ Polášek shrnuje liberální aspekty Mackova myšlení takto: „*klíčový význam pojmu spravedlnost, živel svobodné soutěže jako jeden z nástrojů spravedlnosti, představa spříznění liberalismu a socialismu či přímo představa socialismu jako rozvinutého nebo dovršeného liberalismu, pojem pozitivní svobody a rozšíření pojmu rovných příležitostí, komunitární přístup či jistá forma organicismu jako střední cesta mezi individualismem a kolektivismem (jinak řečeno, ohled na jednotlivce, ale důraz na ukotvení tohoto jednotlivce ve společnosti), sociální práva, sociálně liberální interpretace Adama Smitha*“ (Polášek, 2010, s. 408).¹⁸⁷

U Mackova liberalismu je diskutován vliv F. Oppenheimera (který razil pojem „*liberální socialismus*“)¹⁸⁸ a J. M. Keynesa.¹⁸⁹ S připomenutím, že „*kdykoli hovoříme o Mackovi jako o keynesovci, měli bychom mít na zřeteli, že jakkoli některé Keynesovy a Mackovy konkrétní přístupy byly podobné či zcela shodné, byly vedeny odlišnými záměry. Krátce řečeno: zatímco Keynes chtěl kapitalismus v upravené podobě zachovat, Macek chtěl kapitalismus postupně odstranit a nahradit jej socialismem*“ (Polášek, 2010, s. 413).

jevech: svět potřebuje novou hospodářskou filozofii, potřebuje si ujasnit podstatu blahobytu a jeho podmínky jak hmotné a technické, tak morální a politické“ (tamtéž, s. 433, s odkazem na Macek, 1933c).

¹⁸⁵ In (Macek, 1919) vymezenou jako „*poměr ekvivalence mezi zásluhou a odplatou*“ (tamtéž, s. 417, s využitím Polášek, 2010, s. 404).

¹⁸⁶ Uváděn je např. politický boj Macka za liberální práva či interpretace A. Smitha – srov. (Macek, 1915).

¹⁸⁷ „*Soubor názorů, které byly výše reprodukovány, si Macek osvojil v období od konce prvního desetiletí 20. století do konce 20. let 20. století. Všechny základní prvky tohoto přesvědčení přitom vyjádřil ve svých textech do roku 1925*“ (Polášek, 2010, s. 408).

¹⁸⁸ Franz Oppenheimer (1864-1943) byl německý sociolog a politický ekonom. Zkoumal teorii státu, usiloval o demokratizační reformy, věřil družstevnictví, podporoval kibucové hnutí. Srov. (Vozka, 1937b).

¹⁸⁹ (Polášek, 2010) shrnuje: „*Macek byl ovlivněn Oppenheimerem i Keynesem, ale každým z nich jiným způsobem, na jiné úrovni obecnosti a v jinou dobu. Liberální aspekt Mackova myšlení... však vyrůstal daleko spíše z poznání Oppenheimera a některých anglosaských autorů, kteří dosud nebyli do souvislosti s Mackem dáváni vůbec nebo jen velmi zřídka, než poznání Keynesa*“ (tamtéž, s. 416).

(Polášek, 2010) rekapituluje: „Macek byl uvědomělým socialistou a vymezoval se vůči hlavnímu proudu soudobého liberalismu – řečeno dnešními slovy, vůči libertariánské interpretaci klasického liberalismu 19. století –, to by však nemělo zakrýt skutečnost, že byl ve svém přístupu liberalismem nemálo ovlivněn a že se trvale pohyboval na hranici mezi socialismem a liberalismem. Z hlediska ideového proto Macka nazývám nejen etickým a konstruktivním socialistou, jak je obvyklé, ale též socialistou liberálním...“ (tamtéž, s. 415).

Taktéž (Doležalová, 2013b) si všímá, že: „Macek byl – a je – označován za liberála i socialistu“ (tamtéž, s. 432).¹⁹⁰ V přehledové knize *A History of Czech Economic Thought* (Doležalová, 2018) píše o Mackově liberálním¹⁹¹ socialistickém konceptu ekonomie jako společenské vědy (mající objevovat pravidelné souvislosti mezi ekonomickými jevy a pomoci reformovat společnost) s tím, že etika má být nedílnou součástí ekonomie při volbě prostředků k dosažení sociálních cílů a s propagací obratu ekonomie směrem k aktivní hospodářské politice).¹⁹² Současně řadí J. Macka k socialismu kooperativnímu.

Sociální ekonomika jako (makro)ekonomie, řád hospodářský

Macek „chápal a vykládal sociální a hospodářské problémy ve vzájemných vztazích a mravních, náboženských, právních a politických souvislostech. Ačkoliv nikdy nezastával vládní či hospodářskou funkci, v níž by mohl účinně ovlivňovat konkrétní hospodářskou politiku, šlo mu vždy o sociální ekonomiku“ (Makovský, Džbáňková, 2019, s. 45).¹⁹³

¹⁹⁰ „Také jako Bráfhledal... střední cestu mezi kolektivismem a individualismem“ (Doležalová, 2013, s. 432).

¹⁹¹ (Bažantová, 2015) uvádí, že ekonomické názory J. Macka „nevznikaly popřením liberální teorie jako u Keynesa, naopak vycházely z vize sociálně spravedlivé společnosti a metodologicky z principů kolektivismu“ (tamtéž, s. 111). Opět je na místě připomenutí, že záleží na interpretaci liberalismu, resp. liberální teorie.

¹⁹² K Mackovu (ne)liberalismu srov. (Aulehla, Filip, 1994), (Bažantová, 2002) či (Kuklík, 1998).

¹⁹³ Termín sociální ekonomika bývá dnes používán v jiných významech nežli v pojetí J. Macka. Např. „Sociální ekonomika není založena na kapitálu, ale na participativní demokracii; cílem sociální ekonomiky je nejen zisk, ale vzájemná solidarita... Sociální ekonomika je ve své podstatě synonymním označením pro třetí sektor, občanský sektor nebo neziskový sektor a koexistuje spolu se sektorem veřejným a tržním v tzv. smíšené nebo pluralitní ekonomice...“ (<https://ksos.fhs.cuni.cz/KOS-222.html>). Srov. (Dohnalová, Průša a kol., 2011), (Švihlíková, 2021).

Z období 1945-48 pochází téměř 700stránková pětisvazková učebnice *Sociální ekonomika: Kurs národního hospodářství* (Macek, 1945-48), přinášející souhrnný přehled Mackových národohospodářských názorů. Tímto autor hodlal přispět do národní diskuse o podobě poválečné rekonstrukce. Což ovšem vyvolalo značnou politickou opozici a útoky na osobu i práce Macka,¹⁹⁴ které významně přispěly k jeho emigraci.

Text (Macek, 1945-48) je Mackovým nejucelenějším dílem, se systematickým výkladem jeho pohledů na národního hospodářství. Je příkladně didakticky zpracován, sepsán krásnou (a nejenom ekonomicky výstižnou) češtinou a i dnes je radostí i poučením v něm zalistovat. Jednotlivé části (svazky) jsou tvořeny sedmnácti kapitolami, které jsou dále členěny. Obsaženy jsou místy též odkazy na doporučenou literaturu a závěrečný díl zakončují – vedle doslovu – rejstříky (osobní a věcný) a opravy.

„Název díla prozrazuje inspiraci učebnicí G. K. Cassela *Sociální ekonomie*.¹⁹⁵ Tímto názvem se Macek snažil zdůraznit, že ekonomii chápe jako skutečnou společenskovední disciplínu zasazenou do širšího společenského kontextu. Ekonomie se v jeho pojetí měla soustředit na řešení rozhodujících dobových ekonomických problémů. Proto také i ve třicátých letech... rozvíjel teoretické otázky obdobně jako ve svých předchozích pracích v kontextu dobových ekonomických a hospodářskopolitických problémů a hledání adekvátních odpovědí. Ve své době patřila... učebnice i v mezinárodním srovnání k nesporně velice zdařilým dílům syntetizujícím hlavní teoretické koncepce a seznamujícím české studenty i širší ekonomickou obec s tehdejší úrovní ekonomické vědy ve světě. Přinášela promyšlenou syntézu keynesovských, institucionálních i neoklasických teoretických koncepcí. Není možné než litovat, že učebnice přestala být po únoru 1948 používána¹⁹⁶ a že Josef Macek již nedostal další šanci k jejímu dopracování a dokončení v následných vydáních, jak tomu bylo například u slavné učebnice *Ekonomie* P. A. Samuelsona¹⁹⁷“ (Sojka, 2006, s. 357-358).

V textu (Macek, 1945-48) čtenář nenalézá standardní (mikroekonomický) výklad o jednotlivých trzích. Obsahem Mackovy učebnice jsou části *Hospodářský řád, Cena, Peníze, Úvěr* –

¹⁹⁴ Srov. (Šik, 1949).

¹⁹⁵ Srov. (Cassel, 1923). Srov. též (Cassel, 1936), resp. (Macek, 1936a) (pozn. PS).

¹⁹⁶ K učebním textům pro výuku politické ekonomie srov. (Širůček, 2020).

¹⁹⁷ Srov. (Samuelson, 1948) (pozn. PS).

pojišťování a Důchody – konjunktura a krise. Macek přitom odmítá obraz statické hospodářské rovnováhy, včetně konstrukce rovnovážných cen.¹⁹⁸

První díl *Hospodářský řád* (Macek, 1945) tvoří jedenáctka kratších kapitol: I. *Hospodaření*, II. *Věda hospodářská čili ekonomika*, III. *Potřeby*, IV. *Statky*, V. *Hospodářský proces*, VI. *Hospodářský řád*, VII. *Soukromá domácnost*, VIII. *Soukromé podnikání*, IX. *Veřejné podnikání*, X. *Domácnosti veřejných svazků* a XI. *Závěr o hospodářském řádě*.¹⁹⁹

Obsažen je Mackův výklad problematiky hospodářského řádu a jeho fungování. Hospodářský řád Macek chápe jako určitý aspekt řádu sociálního, jakožto systém institucí, který byl vyvinut k usnadnění vědomého uspokojování lidských potřeb. Macek přitom nevnímá pouze vzájemné vazby sociální a hospodářské problematiky, nýbrž všímá si i dalších souvislostí (mravních, náboženských, právních i politických). Za nejvýstižnější označení ekonomické vědy²⁰⁰ označuje Macek adjektivum sociální.

„*Ekonomika patří mezi vědy sociální. Jejím předmětem je život člověka ve společnosti, pojatý s hlediska hospodářského...*“²⁰¹ Účelem ekonomiky jest objevovat pravidelné souvislosti mezi hospodářskými jevy, vyjadřovat je obecnými větami („zákony“) a umožňovat lidem, aby na základě poznatků takto získaných organisovali svoji součinnost při ovládnutí přírodních sil k cílům, jež si vytknou“ (Macek, 1945, s. 18).

¹⁹⁸ „Vysvětlovat určitý stav cen a sociální poměry z něho plynoucí zákonem nabídky a poptávky je slabým výkonem vědy“ (Macek, 1946a, s. 158).

¹⁹⁹ V první části je „podán úvod do vědy hospodářské a probírán současný hospodářský řád ve svých složkách, jimiž jsou: soukromá domácnost, soukromé podnikání a hospodářství veřejných svazků (jejich podnikání a jejich domácnost)“ (Macek, 1946a, anotace na přebalu titulní strany).

²⁰⁰ J. Macek přiliš nepoužíval termín ekonomie, pro ekonomii jakožto vědu volil většinou označení ekonomika, národohospodářství anebo věda národohospodářská.

²⁰¹ „t. j. s toho, s něhož se jeví vědomé lidské činy, instituce a jiné skutečnosti sociálního života jakožto uspokojování lidských potřeb podle zásady hospodárnosti. Takto pojaté skutečnosti se nazývají jevy hospodářskými“ (Macek, 1945, s. 18). Z důvodu autentičnosti jsou formulace ponechány v původní podobě, včetně dobového pravopisu, který se v některých ohledech od vzniku citované práce změnil (pozn. PS).

Opomenout nelze, že J. Macek nepřehlíží „společenskost“ ekonomické vědy.²⁰² Nicméně prizmatem marxistické polit ekonomie mu bývá vytýkáno, že předmětem jeho sociální ekonomiky nejsou objektivně existující výrobní vztahy. Macek zkoumá hospodářské jevy jako chtěné, na lidské vůli závislé vztahy mezi účely a prostředky.²⁰³

Vymezení ekonomie zasazuje do širšího kontextu Mackova myšlení, včetně jeho chápání vědy (Polášek, 2011a). „Mackovo pojetí vědy obecně a spolu s tím vědy ekonomické odpovídalo době, v níž žil. Můžeme jej označit za pojetí pozitivistické, v užším slova smyslu... bych doporučoval hovořit o behavioralistické tradici v sociálních vědách. V oblasti ontologické sdílel Macek foundationalistickou perspektivu, podle níž je svět kolem nás nezávislý na našem vědomí, existuje objektivně a skutečnost – jak obecně, tak konkrétně skutečnost sociální – může být za použití správného vědeckého přístupu objevenována a popisována. Této objektivní skutečnosti je dán určitý řád, určitá pravidelnost – Macek byl navíc ještě specificky příznivcem organicistního přístupu –,²⁰⁴ a proto může být vyjadřována ve formě vědeckých zákonů. Tyto pravidelnosti pak v případě sociálních a mezi nimi ekonomických jevů mají spíše podobu korelací/interdependencí, nežli kauzalit.²⁰⁵ Po stránce epistemologické pak byl Macek empirikem,²⁰⁶ jakkoli nelze hovořit o čistém empirismu humeovské tradice. S empirismem se také pojal důraz na trvalou neúplnost a dočasnou platnost vědeckého poznání,²⁰⁷ na potřebu opakovaného přezkušování, nutného s ohledem na stálé změny skutečnosti samé. Věda nebyla pro Macka přístupem hodnotícím, nebo takovým přinejmenším neměla být, ale podkladem k rozhodování o

²⁰² „Je sice pravda, že i Robinson na svém ostrově hospodařil, ale ekonomika se nezabývá chováním člověka takto izolovaného, nýbrž jakožto člena různých společenských vztahů at' trvalých či přechodných“ (Macek, 1945, s. 18). Macek ovšem ihned dodává: „Není ovšem sporu o tom, že jeho chování ve společnosti spočívá na vrozených pudech a nabytých principech jeho života individuálního“ (dtto). Neopomíjí tudíž ani mikroekonomické zakotvení makroekonomické problematiky. A to např. v podobě Gossenových zákonů – srov. kapitolu III. Potřeby, resp. paragraf Zákonů Gossenovy in (Macek, 1945).

²⁰³ „Mackovo pojetí politické ekonomie a její vydávání za neutrální nadtřídní vědu ospravedlňovalo přebírání prvků i ostatních buržoazních ekonomických škol, které se Mackovi hodily k „vylepšování“ jeho reformistické teorie“ (Sitárová, Kliment, 1981, s. 512).

²⁰⁴ „Dalším důležitým prvkem Mackova pojetí vědy byl organicistní přístup ke skutečnosti obecně a k sociální skutečnosti zvláště. Jinak řečeno, představa veškerého dění coby organického celku, v němž jsou všechny složky navzájem propojeny“ (Polášek, 2011a, s. 207).

²⁰⁵ „Macek na Bráffův historický a holistický přístup k ekonomii navázal představou sociální skutečnosti jako vnitřně provázaného celku a odmítáním kauzality“ (Doležalová, 2013b, s. 437).

²⁰⁶ „Znakem vědeckosti mu byla dokazatelnost a vědeckým důkazem pouze důkaz vycházející ze zkušenosti, smyslového uchopení skutečnosti a zpracování takto získaných dat kritickým rozumem“ (Polášek, 2011a, s. 205, s odkazy na Macek, 1943b).

²⁰⁷ „Vědecké poznání chápal... jako trvale neúplné a pouze dočasně platné, protože stále znovu ověřované zkušeností, novým empirickým testováním a podmíněné jak správnými předpoklady, tak správným způsobem vyvozování“ (Polášek, 2011a, s. 206).

volbě prostředků k dosažení explicitně normativních cílů být mohla a měla. V tomto smyslu bylo Mackovo pojetí vědy instrumentální, věda obecně i ekonomická věda konkrétně měly pomáhat přetvářet svět a společnost. Ostatně... samy Mackovy úvahy o povaze vědy neměly jen abstraktní ráz, ale byly úběžníkem nebo přinejmenším teoretickým vyjádřením jeho praktických přístupů²⁰⁸ (tamtéž, s. 216).

In (Polášek, 2011a) je diskutován charakter a společenská role ekonomie, kterou ji Macek přisuzoval. Tato role ekonomie jakožto vědy má být odvozena od významu hospodářských otázek. Podle Macka každá sociální instituce má mít hospodářský aspekt, ekonomický rozměr má mít i každý lidský čin.²⁰⁹ Hospodářský rozměr má spočívat v uspokojování potřeb z hlediska hospodárnosti, tj. přiměřenosti účelů a prostředků.

Macek označoval hospodářské otázky za nejdůležitější společenské otázky, přičemž se však nedomníval, že by se studium sociálních jevů dalo redukovat pouze na ekonomii. Bez studia dalších aspektů sociálního řádu a bez jiných sociálních věd má být pro Macka nemyslitelné i studium samotného hospodářského řádu.²¹⁰ „Svou společenskou roli²¹¹ však měla a mohla v Mackových očích plnit jen ekonomie nová, ekonomie, která měla být výsledkem zásadní revize ekonomie soudobé... ekonomie, kterou dnes souhrnně nazýváme ekonomikou keynesovskou, jakkoli ji v Mackově případě nelze spojovat pouze s Keynesem“ (Polášek, 2011a, s. 208 s odkazem na Macek, 1933c aj.).²¹²

Ekonomie jako věda sociální má, v pojetí Macka, objevovat pravidelné souvislosti mezi hospodářskými jevy – zákony. Macek však nehovoří o ekonomických zákonech v užším slova smyslu, nýbrž o zákonech sociálních. V teoretickém systému dělí ekonomii na teoretickou a

²⁰⁸ „... posledním rysem Mackovy představy vědy... je důraz na praktický význam vědeckého poznání“ (Polášek, 2011a, s. 207).

²⁰⁹ Srov. (Macek, 1943d, 1945).

²¹⁰ Srov. (Macek, 1943a).

²¹¹ Macek v ekonomii „viděl vědu, jež prostupuje celým životem moderní společnosti – jednak proto, že každý lidský čin má hospodářský rozměr a může být z hlediska ekonomie posuzován, jednak proto, že právě ekonomické otázky nabyly ve 20. st. mimořádně na významu a ekonomie proto musí být napříště chápána jako nezbytný doplněk politiky, ne-li přímo jako její náhrada“ (Polášek, 2011a, s. 215).

²¹² Macek rozhodně odmítal pokles důvěry v ekonomickou vědu, který přišel po skončení I. světové války a následně v souvislosti s Velkou krizí 1929-32. Macek vystupoval i „proti dlouhodobé a latentní nedůvěře, zasahující podle jeho názoru nejširší vrstvy, včetně vrstev vzdělaných a spatřující v ekonomické vědě jen jakýsi sofistikovaný návod k hromadění majetku...“ (Polášek, 2011a, s. 210 s odkazem na Macek, 1929).

praktickou.²¹³ Praktická využívá poznatky teorie pro volbu prostředků k dosažení společenských cílů. Praktickou ekonomii chápal jako sociální ekonomii s tím, že využívá poznatků obecné ekonomie k řešení problémů sociální sféry. „*Teoretická věda je prosta hodnotových soudů, pomáhá odhalovat pravdu, nikoli rozhodovat, co je dobré a co špatné. O to větší váhu přikládal významu etických principů pro ekonomické jednání: Macek hovořil o sociální ekonomice*“ (Doležalová, 2013b, s. 432).²¹⁴

Výklad teorie vždy důsledně spojoval s praktickými postupy a řešením problémů. Uvědomuje si, že na každý sociální, resp. hospodářský řád jsou kladeny dva základní požadavky: výkonnost a spravedlnost. „*Na každý sociální, a tedy i hospodářský, řád byly a jsou kladeny dva hlavní požadavky: výkonnost a spravedlnost. Výkonnost ve výrobě a dopravě, spravedlnost v rozdělování úkolů a podílů na výsledku společné práce. Plnění jednoho požadavku je podmínkou druhého, alespoň na trvalo...*“ (Macek, 1945, s. 68).²¹⁵

„*Řád hospodářský je určitý aspekt (vzhled) řádu sociálního: je to řád sociální, pozorovaný z hlediska hospodářského, t. j. jako soustava institucí vyvinutá k usnadnění a zajištění vědomého úkoje lidských potřeb ve společnosti*“ (Macek, 1945, s. 62). Hospodářský řád je podrobován stálým změnám, které nelze předvídat. „*Hospodářský řád jakožto jedna stránka řádu sociálního je podroben stálé změně. „Vše jest v proudu...“ Změny hospodářského řádu společnosti nelze předem přesně určit, protože společnost je cosi živého, co roste...*“ (Macek, 1945, s. 145). Macek tak zpochybňuje možnost, resp. spolehlivost poznání všech ekonomických procesů a vývojových tendencí ekonomiky.

²¹³ Dvě větve národohospodářské teorie – teoretickou a praktickou rozlišoval A. Bráf. A to v kontextu místa etiky v ekonomii, „*přičemž etický zřetel bylo možné podle něj požadovat pouze po vědě praktické, teorii označil za eticky neutrální...*“ (Doležalová, 2013b, s. 432). „*Bráf pevně hájil přesvědčení, že hospodářský růst musí probíhat při respektování etického hlediska ve společenském vývoji*“ (dtto). Čímž ovlivňuje své žáky, včetně J. Macka.

²¹⁴ In (Macek, 1915) poprvé české veřejnosti představuje dílo *Teorie mravních citů* (Smith, 1759).

²¹⁵ „*Člověka možno donutit ať přímým fyzickým nebo politickým násilím, ať využitím jeho neznalosti – tedy podvodem, aby převzal nespravedlivě velký podíl na práci a nespravedlivě malý podíl na jejím výsledku. Ale to nemůže trvat dlouho. Abraham Lincoln to řekl památnou větou: „Můžete šidit všechny lidi nějaký čas, a některé lidi po celý čas, ale nemůžete šidit všechny lidi po celý čas.“ Tato věta platí i o všech formách násilí jako prostředku těžít z práce druhého*“ (Macek, 1945, s. 68).

²¹⁶ „*Na změny hospodářského řádu působí mnoho vlivů, z nichž některé bývají odhaleny až po letech*“ (Macek, 1945, s. 145). Macek kritizuje materialistické i idealistické výklady dějin coby zjednodušující „*pokusy uvést příčiny těchto změn na jednu „prapříčinu“*“ (dtto). Píše, že tyto zjednodušující výklady „*se ukázaly v praxi málo platnými: ziskuchtivost byla druhdy přemožena vlastenectvím, jindy vlastenectví ziskuchtivostí*“ (dtto).

Mackův výklad cen, peněz, úvěru a pojišťování, důchodů, konjunktur a krizí

Druhá část učebnice (Macek, 1945-48) nese název *Cena* (Macek, 1946a)²¹⁷ a osvětluje Mackovo pojetí tvorby cen a cenových souvislostí včetně např. Malthusova populačního zákona či železného zákona mzdového. Problém spravedlivé ceny²¹⁸ Macek vsunuje do kontextu sociálních problémů. Zabývá se i problematikou tvorby cen v řízeném hospodářství. Druhý díl sestává z kapitoly *XII. Cena*, rozčleněné na dvouciferný počet paragrafů, a na dodatek *Exkurs o hospodářské hodnotě* (též dále členěný). Macek vykládá kategorie hodnota a cena, trh, nabídka a poptávka, cenové zákony,²¹⁹ soutěž a monopol, pružnost cen, pružnost poptávky a nabídky, zákony nákladové, zákon substituce, cenovou hladinu, indexy, cenovou politiku, ceny v řízené ekonomice atd.

Mackovo pojetí hodnoty, ceny a vykořisťování bylo z pozic marxistických striktně kritizováno a odmítáno. Marxovu teorii pracovní hodnoty Macek staví do protikladu s teorií mezního užítku rakouské školy. Mackova subjektivní teorie neuznává hodnotu coby veličinu objektivní, nýbrž ji interpretuje jako subjektivní ocenění užité hodnoty jedincem. Tvorba hodnoty je z procesu výroby přenesena do oblasti spotřeby, kde je interpretována jako subjektivní úsudek.²²⁰ S absencí objektivního měřítka hodnoty.

Vzhledem k propojení ekonomické vědy s hospodářskou praxí v Mackově pojetí, věnuje Macek více pozornosti než hodnotě kategorii ceny. Cenu již Macek pokládá za veličinu objektivní a interpretuje tuto jako produkt směny.²²¹ Má být určována vlivem řady činitelů na straně poptávky (subjektivní hodnotový soud, vzácnost statku, druh zboží, možnosti substituce, rozdíly v důchodech, očekávaný pohyb cen, změny v životních názorech a stylu, způsoby

²¹⁷ „V této části své učebné knihy autor probírá nauku o ceně, thema dnes zvlášť časové... Kromě výkladu o cenových pravidlech najde zde čtenář úvahy o souvislostech cen a důchodů, o pohybu cenové hladiny, o cenových indexech, o cenové politice a j.“ (Macek, 1946a, anotace na přebalu titulní strany).

²¹⁸ Srov. (Macek, 1921).

²¹⁹ Cenové zákony chápe jako „pravidla lidského chování při kupování a prodávání nebo jiných trhových transakcích“ (Macek, 1946a, s. 157). Náleží sem např. zákon nabídky a poptávky, nákladové zákony aj.

²²⁰ Dle (Vencovský, 1997) Macek vymezuje čtyři faktory působící na hodnotu statku: naléhavost potřeby určitého statku, vzácnost hodnoceného statku, nákladnost statku a upotřebitelnost.

²²¹ „Cenou... nazýváme to, co při dobrovolné směně statků dává jedna strana druhé za tím projeveným účelem, aby od ní dostala navzájem určitý statek jiný. Směnou dobrovolnou se zde míní taková směna, k níž není žádná ze stran právně nebo násilně nucena; při tom však není vyloučeno, že jedna strana nebo i obě jsou k směně nutkány krajní nouzí (viz např. případy lichvy)“ (Macek, 1946a, s. 148).

prodeje, propaganda a reklama) i nabídky (pohyby cen, monopolní postavení výrobců, nepředvídané náhody, vynálezy apod.). Odmítání teorie pracovní hodnoty a ní založené teorie nadhodnoty přenáší otázku vykořisťování z výroby do směny, kde je redukována na pouhou výši cen.²²² Podle Macka přitom má být vykořisťování možné v celém cenovém procesu. Pracující má být vykořisťován nejen v pracovním procesu skrze výši mzdy, nýbrž i všude tam, kde jde o nějakou cenu (nájem, pachtovné, úrok, poplatky za služby atp.). Dělník tak může být vykořisťovatelem, platí-li nízké nájemné či nízké ceny za spotřební zboží, kapitalista zase může být vykořisťován prostřednictvím vysokých daní, úroků aj. Východisko k odstranění vykořisťování spojuje J. Macek se spravedlivou cenou.²²³ Od této odvozuje i spravedlivou mzdu.²²⁴ Přibližování ke spravedlivé mzdě má spočívat v tradeunionistickém úsilí o vyšší mzdy.²²⁵

Peníze se jmenuje díl třetí (Macek, 1946b), věnovaný problematice peněz, která náležela k Mackovým prioritním zájmům. Obsah je tvořen kapitolou *XIII. Peníze*. Rozdělenou na množství paragrafů, zabývajících se pojmem peníze, jejich vlastnostmi a historickým vývojem, podobami a náhražkami peněz, mincovními termíny, oběhem peněz, cedulovou bankou, operacemi na volném trhu a diskontní sazbou, krytím bankovek, kursy deviz, kupní silou, inflací, deflací, stabilizací měn, peněžní politikou aj.

Výklad vychází z termínu peníze, jejich funkcí, vlastností a historického vývoje. Za charakteristické jsou označeny tyto funkce: „*Peněžní funkce záleží v tom, že určitá věc slouží 1) za*

²²² K zakrytí podstaty vykořisťování má sloužit i pojetí úroku, zisku a renty jako oprávněných důchodů, přičemž však jako u mzdy se má i zde usilovat o spravedlivou výši. Úrok je chápán jako cena, „*kteřá se platí za dispozici určitou hospodářskou mocí; té se říká kapitál...*“ (Macek, 1948, s. 540). V keynesiánském duchu je úrok odměna kapitalisty, který se zřekl výhod likvidity (libovolné dispozice s penězi). I Macek navrhuje opatření na snižování úrokové míry, což má zvýšit podněty k investicím, zaměstnanost i produkt. Podnikatelský zisk vnímá jako odměnu podnikatelů za hospodářskou aktivitu, riziko i nesení závazků plynoucích z provozu firmy. Pozemkovou rentu interpretuje jen jako monopolní, což mu pomáhá zdůvodnit pozemkové reformy. Ohledně kategorie kapitál bývá uváděno, že Macek neztotožňuje kapitál s výrobními prostředky a ani nevnímá kapitál coby kategorii věcnou. Kapitál chápe jako společenský vztah plynoucí z velkostatkářského vlastnictví půdy. Existence kapitálu má být umožněna monopolním postavením pozemkových vlastníků, omezujících přístup k půdě. Navrhuje i opatření k odstranění kapitálu, např. cestou pozemkové reformy (s vyvlastněním velkostatků nad 100 hektarů). Po navrhované reformě se každý může stát hospodářským rolníkem. Kapitalisté, aby si udrželi dělníky, budou tímto nuceni vyplácet jim spravedlivou mzdu, které se velikostí vyrovná důchodu rolníka – srov. (Macek, 1917, 1918, 1921).

²²³ Srov. (Macek, 1921).

²²⁴ Mzdu chápe jako cenu práce, jejíž velikost je utvářena na trhu silami poptávky a nabídky. Spravedlivou mzdu vztahoval ke zrušení monopolu pozemkového vlastnictví, které má být příčinou nízké poptávky po práci – srov. (Macek, 1917, 1918). K Mackovým návrhům náleží i odstranění absolutní renty, a tím dosažení snížení cen zemědělských výrobků. Třídní pohled připomíná, že takto chtěl J. Macek „*posloužit části průmyslové buržoazie (a hlavně Agrární bance) k levnému nákupu zemědělských surovin pro svou výrobu, a tím i k výhodnějšímu postavení v zahraniční konkurenci*“ (Sitárová, Kliment, 1981, s. 514).

²²⁵ „... o „spravedlivý“ podíl dělnictva na ceně výrobků... Rovněž tak ovšem chce Macek zaručit „spravedlivý“ podíl kapitalistovi za „cenu“ kapitálu, tj. „spravedlivý úrok“ apod.“ (Sitárová, Kliment, 1981, s. 515).

všeobecný, lépe řečeno: běžný, prostředek směny (měnidlo), 2) za všeobecný (opět: běžný) prostředek platební (platidlo, tj. prostředek k vysvobození se z dluhů), dále 3) za prostředek měření hodnot a 4) cen, 5) za prostředek k uchovávání hospodářské moci nad statky v čase a 6) k převádění této moci v prostoru“ (Macek 1946b, s. 251).²²⁶

Macek se hlásí jednoznačně k nominalismu, přičemž peníze chápe jako symboly hospodářských zásluh.²²⁷ Odmítá metalistické přístupy, které uznávají pouze plnohodnotné peníze. Mackovu pojetí vyhovovaly i peníze depozitní, resp. všechny náhražky peněz jako šeky, směnky, obchodní poukázky, devizy, depozita. Za peníze Macek považoval všechno, co plní funkce peněz. Macek odmítal zlato coby peněžní argument k potvrzení solidnosti měny. Zlatem krytá měna má být přežitkem, a přitom i škodlivá pro hospodářství, neboť je závislá na výkyvech v pohybu zlata a může tak narušovat oběh zboží. Mackova peněžní teorie byla základem jeho konceptu krizí a teorie řízení kapitalistické ekonomiky, např. pomocí bankovních operací.

Macek nepochyboval o důležitosti měnové politiky ve státní politice. Za nedílnou součást teorie řízení měny a měnové politiky typu operací na volném trhu přitom Macek považoval i aktivní vládní politiku rozpočtovou. Zároveň vyjadřuje přesvědčení o významu vládní hospodářské politiky a vládních zásahů do tržního mechanismu. Přičemž sociální zájem přitom má mít vždy přednost před zájmem ziskovým.

Uvědomuje si problémy řízení volné měny i nutnost změny postavení cedulové (centrální) banky. „*Rostoucí činnost státu jak v oboru podnikání, tak v oblasti veřejné domácnosti vynucuje změnu v poměru cedulové banky ke státu. Cedulová banka se stává důležitým nástrojem v rukou vlády k řízení činnosti jak v hospodářství veřejných svazků, tak v podnikání soukromém*“ (Macek, 1946b, s. 298). Cedulovou banku chápe jako bankéře státu. Macek odmítá kvantitativní teorii peněz, neboť např. nevysvětluje kupní sílu jednotky jako sociální fakt, který se řídí mírou sociálního tlaku. Zabývá se taktéž problematikou inflace a deflace a řadou dalších peněžních, resp. měnových otázek.

²²⁶ „Kupní síla v tomto pojetí nezávisí na materiálu, z něhož jsou peníze vyrobeny, mají povahu „symbolů hospodářských zásluh“ a jsou „hracími známkami zavedenými zákonem nebo zvykem, popřípadě smlouvou k usnadnění oběhu statků““ (Sojka, 2006, s. 359 s citací Macek, 1946b, s. 371).

²²⁷ Peníze podle Macka mají ověřovat hodnotu, přičemž v jeho pojetí samy žádnou hodnotu nemají.

Čtvrtý díl IV. *Úvěr – pojišťování* (Macek, 1947) přibližuje ve dvou kapitolách sféru úvěrů a pojištění. Jde o dále vnitřně členěné kapitoly XIV. *Úvěr* a XV. *Pojištění*.²²⁸ Macek vysvětluje kromě podstaty úvěru a všeobecných předpokladů organizaci bank a opakovaných obchodů a řadu dalších problémů. Zabývá se rolí úvěru v sociální politice. Uvádí, že moderní státy užívají úvěru rovněž jako účinného nástroje sociální pomoci. Upřednostňuje podporu úvěrem před podporou darem či subvencí. Zmiňován je fakt, že zastavárny se staly bankami chudých. V oddílu o pojištění je charakterizována podstata a druhy pojištění, historický vývoj pojišťování, hospodářský a sociální význam pojišťování. Blíže Macek specifikuje problémy sociálního pojištění v prvorepublikovém Československu. Za úkol a cíl v této oblasti označuje vytvoření plánu národního pojištění, které by zabezpečovalo každého občana pro případ majetkové potřeby, vzniklé různými událostmi sociálního významu a s následky sociálně důležitými, a to podle stejných zásad. Jedná se v podstatě o jednotnou organizaci pojištění nemocenského, úrazového, starobního, invalidního, pro případ mateřství i nezaměstnanosti. Macek naznačuje, že tendence rozvoje lidské kultury vede k rozšiřování tohoto sociálního vynálezu. Z pohledu státu však sociální pojištění zákonně stejně tak jako individuální pojištění smluvní zavazuje k „*politice plné zaměstnanosti*“ a „*stálé kupní síly peněz*“.

Poslední část, pojmenovaná V. *Důchody – konjunktura a krise* (Macek, 1948)²²⁹ objasňuje a řeší problémy důchodů, rozdělování a cyklických výkyvů ekonomiky, resp. konjunktury a krize. Přináší kapitolu XVI. *Důchody* (včetně dodatku *Exkurs o vlastnictví a dědictví*) a kapitolu XVII. *Konjunktura a krise*. Dále *Doslov*, *Rejstříky* a *Opravy*. Macek vychází z charakteristiky důchodů, klasifikuje tyto, analyzuje jejich funkce, souvislosti a zdroje. Zabývá se rozdělováním důchodů a nerovnostmi v důchodech v souvislosti s používáním důchodů. Hlavní účel důchodů spojuje s tím, že mají umožnit v sociální dělbě práce spotřebu individuální i kolektivní (svazků soukromých i veřejných). Dalším účelem má být umožnění investic pro výrobu. Neopomíná zmínit problematiku spolupodílnictví zaměstnanců na zisku a spolupodnikatelství, kdy se zaměstnanci účastní vedení a kontroly podniku, což bývá v praxi často spojeno i s příslušným vlastnictvím.

²²⁸ „Tato část obsahuje výklad dvou hospodářských institucí, v naší době zvláště důležitých. Je zde popisován nejen jejich dnešní stav, ale také jejich dějinný vývoj. Autor na nich (podobně jako dříve na penězích) ukazuje, že úvěr a pojištění jsou velké sociální vynálezy, započaté před několika tisíci lety a stále pokračující... Čtenáře bude zajímat také výklad o funkcích úvěru a pojištění ve společnosti a problémy sociálních reforem, které se dotknou obou těchto institucí“ (Macek, 1947, anotace na přebalu titulní strany).

²²⁹ V názvu (Macek, 1948) figurují ještě *Rejstříky*.

Poslední kapitola XVII. (Macek, 1948) se zabývá charakteristikou jednotlivých fází ekonomického cyklu a specifiky tehdejších krizí i antikrizovou politikou. Macek byl názoru, že hospodářské krize vznikají „ze skladby a chodu kapitalistického řádu a nahodile z vnějších příčin“ (Macek, 1948, s. 611) a taktéž, že „každá krize (cyklus) je jedinečná“ (dtto). Ohledně Velké krize hlavní příčiny spojuje s nesprávnými podobami hospodářských politik²³⁰ a používá pro tuto krizi označení pohroma. Ve smyslu vyústění špatné politiky monetární (nedostatečné zasycování penězi), fiskální (s nedostatečnými vládními výdaji), důchodové (vedoucí k porušování proporcí mezi spotřebou, úsporami, investicemi a výrobou), obchodní (s kritikou nástrojů omezujících mezinárodní obchod).

Macek dále v rámci kapitoly XVII. naznačuje podmínky i problémy hospodářství řízeného a plánovitého. Řízeným hospodářstvím chápe soustavu založenou na podnikatelském principu se zásahy veřejné moci. Tato centrální (státní) autorita však musí zároveň respektovat zákony cenové tvorby, které zde zůstávají v platnosti. Macek si zřetelně uvědomuje na základě historických příkladů přístupu k řízení hospodářství, že existuje řada nebezpečí centrálního řízení (nelze předvídat možné nechtěné důsledky opatření, nedostatek informací pro rozhodnutí, politický nátlak, nadržování atp.).

(Makovský, Džbáňková, 2019) uvádějí, že Mackova koncepce sociální ekonomiky a sociálního státu nemá být daleko současné praxi demokratického socialismu, např. v podobě skandinávského modelu. „Sociální ekonomika v jeho pojetí odpovídá dnešnímu komplexnímu pojetí politiky sociálního státu vybudovaného na základech reformního socialismu, který zतो-тоžňuje socialismus s určitou sociální a hospodářskou politikou. Uvědomoval si, že liberální přístup k vymezení společenského blahobytu jako výsledku spontánních tržních sil postrádá altruistické hledisko“ (tamtéž, s. 47).²³¹

²³⁰ „Nevývratným důkazem špatného řízení hospodářského procesu uvnitř národů i mezi národy jsou hospodářské krize, zvláště poslední po r. 1929. Tato krize nebyla vyvolána žádnou přírodní katastrofou ani selháním lidské způsobilosti ovládat síly přírody mimolidské, nýbrž jen a jedině chybami v orientaci hospodářské politiky, a neschopností a z části i neochotou organisovat lidskou spolupráci k zvyšování hmotného i duchovního blahobytu čili štěstí lidstva“ (Macek, 1945, s. 58).

²³¹ „Ačkoliv ekonomie hlavního proudu obvykle odhlíží od etických aspektů ekonomických vztahů a zabývá se tzv. čistou ekonomikou, jejímž předmětem je člověk ekonomický, izolovaný, s rozhodováním očištěným od hodnotových soudů, ekonomická činnost má... morální rozměr. Je realizována v reálném čase, v konkrétních socio-kulturních podmínkách, kdy základem rozhodování je motivace vyplývající z hodnotového systému ekonomického subjektu. Ekonomie proto může být produktivnější, bude-li klást větší a explicitnější důraz na etické úvahy, jež formují lidské chování a lidský úsudek. Josef Macek měl vizi postupného dobudování sociálně spravedlivé

Inflační či deflační cesta z krize?

Krizový (a chaotický) vývoj v 21. století (nejen na přelomu první dekády) bývá přirovnáván také k Velké krizi 1929-32. Možné historické paralely s mnohorozměrnými krizemi současnosti je možné v neposlední řadě nazírat i optikou silících rozporů postglobalizace. Nejenom v této souvislosti stojí za připomenutí, jak problémy krize 30. let minulého století vnímali tehdejší autoři²³² – jedním z nich byl právě J. Macek.²³³

Zrekapitulujme, že Mackova teorie krize, resp. jeho vysvětlení Velké krize 1929-32 není triviální a identifikuje příčin několik. Má jít o nesprávné pojetí peněz ústící ve špatnou peněžní a úvěrovou politiku. Dále např. o politiku ochrannářskou anebo o myšlení lidí. Problematicke krize se věnuje in (Macek, 1932a, 1933a, c, 1935a, d aj.)

V článku *Příčiny dnešní hospodářské krize* (Macek, 1932b) in (Macek, Winter, Sedmík, 1932) diskutuje Macek následující teoretické koncepty krize. Koncept spojující příčiny krize se špatným rozdělením důchodů (v důsledku čehož mají někteří dosti prostředků na rozšiřování výroby a další investice, zatímco převážná část lidí nemá dostatek peněz na spotřebování těchto statků, a jelikož výroba předbíhá spotřebu, tak po určité době dochází k nahromadění zboží a následně k omezení výroby a hospodářské recesi); s technologickým pokrokem (po objevení technologického vylepšení dochází k přechodné poruše společensko-hospodářského řádu a ekonomika potřebuje určitý čas, aby se tomuto pokroku přizpůsobila, krize zde je nákladem pokroku); dále pojetí krize coby následek konkurenčního souboje podnikatelů (kteří se snaží snižovat výrobní náklady na jednotku, což činí zejména rozšiřováním výroby, po určité době dochází k nahromadění zboží na trhu a poklesu cen, za těchto podmínek již někteří podnikatelé nejsou schopni splácet úvěry a odcházejí z trhu, silnější podnikatelé musí také omezovat výrobu a čekat na růst cen, po vzrůstu cen dochází ke stejnému efektu a opět vypuká konkurenční boj); jiní národohospodáři příčinu krize vztahovali ke špatné správě peněz (s pokukazy zejména na dodržování zlatého standardu, tedy závislosti objemu peněz v ekonomice na zlatých rezervách centrální banky nikoliv na reálných potřebách ekonomiky, tato politika

společnosti cestou sociálních reforem. Nastolení spravedlivých institucí, vedoucích mimo jiné k odstranění vykořisťování, podmiňoval rozumovým a mravním zdokonalováním lidstva“ (Makovský, Džbáňková, 2019, s. 47). Srov. (Dušková, Džbáňková, 2005), (Sirůček, Džbáňková, 2006).

²³² Srov. (Bažantová, 2015), (Půlpán, 2000).

²³³ S využitím recenze (Sirůček, 2010). Srov. (Sirůček, 2009a, b, 2015, 2016).

těž vedla k vyšším úrokovým mírám). Hospodářské cykly přitom mají být ještě umocňovány nedokonalou informovaností a časovými zpožděními.²³⁴

Samotný Macek se nejvíce klonil k přístupu, který kritizoval měnovou politiku a správu peněz.²³⁵ Nalézat u Macka lze však i odkazy na první teoretický koncept, založený na špatném rozdělení důchodů. Právě tyto dva koncepty poukazují na chybné kroky v lidské spolupráci.²³⁶ V díle Macka lze nalézat i další příčiny vzniku a intenzity Velké krize. Vedle obecných příčin hospodářských krizí se jedná zejména o chybná rozhodnutí a chybnou praktickou politiku světových mocností i československých vlád.²³⁷

U politiky mocností poukazuje na konkrétní kroky velmocí, které přispěly k rozpoutání, dále i hloubce Velké krize.²³⁸ Zmiňuje I. světovou válku, které zasela mezi národy nedůvěru a nepřátelství. Dále válečné dluhy, reparace a jejich splácení. Neopomíná ochrannářskou politiku: „*Tento blud tři sta let starý se nazývá merkantelism a napáchal snad nejvíce zla v mezinárodní politice*“ (Macek, 1932b, s. 14). Vedle kritiky pojmu obchodní bilance odmítá ideu národní soběstačnosti zejména malých národů.²³⁹

Ohledně špatné politiky československých vlád, průmyslových a bankovních kruhů kriticky glosuje heslo „*Pracujte a šetřte*“.²⁴⁰ Klíčovou příčinu krize u nás spojoval s otázkou odbytu a neschopnosti politických a ekonomických elit tuto řešit.²⁴¹ V krizi odbytu spatřoval příčiny nezaměstnanosti, mravního rozvratu, diskreditace politiků, poklesu průmyslové výroby a krize veřejných financí. Ohledně vysvětlení, proč se nekupovalo zboží uváděl dvě vysvětlení – ztrátu

²³⁴ K problematice různě dlouhých ekonomických cyklů, resp. teorií cyklů srov. (Sirůček, 2016).

²³⁵ „*Národohospodářství ukazuje, že zásady, podle kterých se dnes uvádějí peníze do oběhu především z cedulových bank (to jsou banky, které mají výsadu vydávat bankovky), jsou nesprávné a ochromují hospodářský život*“ (Macek, 1932b, s. 6). Náležitá správa peněz by podle těchto teorií musela reagovat na rozpínání nebo stlačování výroby v ekonomice. Srov. (Martinec, 2008).

²³⁶ „*Tato krize nevznikla přírodní pohromou, neúrodou, zemětřesením, nýbrž vznikla vinou lidí, vinou jejich zvráceného myšlení o úkolech a zásadách lidské spolupráce*“ (Macek, 1935a, s. 16). (VE: Uvedeno podruhé.)

²³⁷ „*Macek jako symptomy československé krize definoval vysokou nezaměstnanost, úbytek úsporných vkladů, úbytek veřejných příjmů, pokles peněžního obrátu v obchodě, špatný odbyt zboží nejen zbytného, ale i nezbytného, velice bídný stavební ruch, nízký objem dlouhodobých úvěrů a velký počet exekucí...*“ (Bažantová, 2015, s. 119 s odkazem na parlamentní vystoupení J. Macka 7. 11. 1934 dostupné na <https://www.psp.cz/ek-nih/1929ns/ps/stenprot/346schuz/s346001.htm>).

²³⁸ (Bažantová, 2015) hovoří o vnějších příčinách světové Velké krize a zdůrazňuje dva faktory: rozvrat mezinárodního obchodu a problém monetární (včetně reparací apod.).

²³⁹ Srov. (Macek, 1935a).

²⁴⁰ Srov. (Macek, 1935a).

²⁴¹ (Bažantová, 2015) píše o vnitřních, domácích, příčinách Velké krize. „*První vnitřní příčinou byla nadvýroba („nadpokrok“) a současně nedostatečná koupěschopná poptávka... Druhá příčina je... měnová, resp. deflační... Třetí příčinou je... špatná peněžní, úvěrová a rozpočtová politika...*“ (tamtéž, s. 118-119).

příjmů obyvatel a odkládání nákupu na dobu, kdy budou výrobky lacinější. Příčinu očekávání, že v budoucnu bude levněji, spojoval se státní měnovou politikou. Největší problém krize u nás vztahoval k deflační politice a obecné touze po láci (po číselném snížení toho, co se kupuje, včetně i mezd).²⁴²

Macek se zabýval též idejemi J. B. Saye²⁴³ ve vztahu k hospodářským problémům, které ekonomiky zažily před II. světovou válkou. Např. in (Macek, 1945-48)²⁴⁴ je popsána spirála hospodářského útlu vedoucí k tomu, že pokles výroby snižuje celkové množství vytvořené přidané hodnoty, což je doprovázeno poklesem příjmů soukromého, podnikového i státního sektoru. Spirála útlu je bludným kruhem, který se snažil rozetnout Keynes konceptem nedostatečné agregátní poptávky.²⁴⁵ (Krameš, 2015) ohledně Sayova zákona trhů píše, že je „překvapivé, že... Macek, čelný šířitel názorů J. M. Keynesa v českém prostředí, se jej přidržel ve své učebnici i po druhé světové válce“ (tamtéž, s. 86). Podle Krameše má Sayův zákon odbytu v „jedinečné interpretaci“ Macka také i klíčové místo při jeho vysvětlení Velké krize.²⁴⁶ Čímž naráží na to, že za hlavní problém Velké krize v Československu Macek označoval problém odbytu. Nedostatečný odbyt spojoval s nedostatkem peněz a deflačními očekáváními.²⁴⁷ V překonání deflačních očekávání spatřoval první krok na cestě ke konjunktúře. „Domněnka, že je v zájmu lidu, aby cenová hladina klesala (čili, aby kupní síla peněz rostla) je populární omyl, šířený a udržovaný těmi, kdo vládnou penězi“ (Macek, 1935a, s. 30).

Ohledně Mackových praktických návrhů řešení Velké krize²⁴⁸ shrňme – jak je výše (ovšem i níže s využitím knihy (Macek, 1935a)) uváděno a dokladováno – že klíčový problém Československa spojoval s deflační politikou státních institucí. Rozhodující roli v překonávání

²⁴² Srov. (Bažantová, 2005, 2015), (Krameš, 2015), (Martinec, 2008).

²⁴³ Srov. (Say, 1803), resp. (Loužek, 2007).

²⁴⁴ Srov. především kapitulu XVII. in Část V. (Macek, 1948). In Část II. (Macek, 1946a) je obsažen paragraf *Kritika Sayova zákona odbytu*.

²⁴⁵ K různým interpretacím Sayova zákona trhů srov. (Sojka, 1999 aj.), (Sirůček a kol., 2007).

²⁴⁶ „Neobjevuje se ale u něho interpretace Sayova zákona odbytu ve smyslu automatické samoregulace ekonomiky a obnovy ekonomické rovnováhy při plném využití výrobních zdrojů“ (Krameš, 2015, s. 99). Což má Mackovi umožňovat Velkou krizi vysvětlit i s pomocí J. M. Keynesa a švédské školy.

²⁴⁷ „Všeobecné klesání cen ochromuje poptávku koupěschopnou proto, že kdekdo odkládá nákupy, až to bude ještě lacinější“ (Macek, 1946a, s. 192).

²⁴⁸ K polemice mezi českými keynesiánci (J. Macek, K. Mainwald, J. Nebesář) a představiteli teleologické školy (K. Engliš, A. Král aj.) ohledně řešení Velké krize srov. (Bažantová, 2015), (Krameš, 2015).

deflačních očekávání měl sehrávat stát.²⁴⁹ Na tuto fiskální roli – v keynesiánském duchu (jakžto doplnění nedostatečných soukromých výdajů) – měla navazovat řada dalších opatření. Měnová politika měla být podřízena vládě,²⁵⁰ přičemž navrhoval užší propojení centrální banky s vládou. Pro řešení problému odbytu předkládá dvě možné měnové politiky. U deflační politiky bylo snahou přizpůsobit mzdy cenám. Tuto odmítal, neboť měla vyhovovat pouze bankovním kruhům. Druhá politika se nazývala inflační, kdy se naopak ceny měly přizpůsobit důchodům. Ani s touto ale nesouhlasil – inflaci a deflaci označuje za „dva způsoby kažení peněz“ (Macek, 1935a, s. 51). Inflaci spojoval s přísunem nových peněz do ekonomiky, které není doprovázeno hospodářskými zásluhami. Za krize však mělo docházet k nerovnováze mezi objemem peněz a reálnými hospodářskými potřebami, proto řešení Macek spojoval s opuštěním zlatého standardu a operacemi na volném trhu. V těchto inflačních chování nespatořoval.²⁵¹

K dalším navrhovaným opatřením náležely veřejné investice. Tyto měly zastavit očekávaný pokles cenové hladiny a také zajistit, aby se peníze dostaly do rukou nezaměstnaných (přímo i nepřímo), kteří by opět mohli poptávat zboží na trhu. Macek řeší i otázku směřování veřejných investic²⁵² a jejich financování (včetně dluhového).²⁵³ Vedle návrhů, které se týkaly měnové a fiskální politiky, předkládal i doporučení, která se týkala jiných oblastí hospodářské politiky státu. Navrhoval reformu veřejné správy ve směru decentralizace moci (s delegováním rozhodnutí z centra na nižší samosprávné jednotky, což mělo vést k rychlejšímu a pružnějšímu rozhodování) a odstranění vlivu stranické moci na politická rozhodnutí.²⁵⁴ Mezi návrhy figurují

²⁴⁹ „Aby ta atmosféra očekávání láce zmizela, musí se začít kupovat při dnešních cenách... když nelze přimět osoby soukromé musí tuto funkci převzít stát“ (Macek, 1935a, s. 34). Stát má totiž – na rozdíl od soukromníka – zajištěny příjmy z titulu své politické svrchovanosti (daně, poplatky, příspěvky atd.).

²⁵⁰ „Správa měny je podřízena celkovému cíli státní politiky (jednou to snad bude cíl světové politiky) a nemůže mít svého vlastního cíle bez ohledu na stav národního a světového hospodářství“ (Macek, 1935a, s. 51).

²⁵¹ „Peníze necht' slouží hospodářskému životu, ale ať jej neovládají, neškrtí a neochuzují. Měna ať je spravována neboli řízena dle potřeb pracujícího lidu a dle zájmů těch, kteří vládnou zlatem a peněžními nároky“ (Macek, 1935a, s. 48).

²⁵² Nikoli do projektů rentabilních, které by měl zajišťovat spíše sektor soukromý. Macek jmenuje stavbu veřejných škol, zdravotnických zařízení, silnic, zřizování nových parků, muzeí apod. Za mez rozsahu veřejných investic považoval společensky únosnou míru zdanění, přičemž jako socialista preferuje zdanění progresivní. Veřejné investice spojoval i s levnější politikou zaměstnanosti.

²⁵³ Macek schvaloval zásadu vyrovnaného rozpočtu, ovšem pouze v tzv. zdravých časech a nikoli za krize.

²⁵⁴ „Netřeba široce rozvádět, že musíme zmenšit vliv politického stranictví jak na úřednickou kariéru, tak i na úřední agendu. Lze toho dosáhnout soutěžními zkouškami pro ustanovování a povyšování, a publicitou takových úředních výkonů, při nichž stranictví by mohlo křivit (a už křiví) úřední postup (např. dodávky, daňové odpisy, prodeje veřejného majetku atd.)“ (Macek, 1935a, s. 141).

těž opatření směřovaná k oživení mezinárodního obchodu²⁵⁵ a změny námezdního pracovního zřízení.²⁵⁶

Knížku *Cesta z krise* (Macek, 1935a) vydal Jan Laichter v Praze roku 1935 v ediční řadě *Úkoly dneška*, jako její svazek 7, řady II. Ve jmenované řadě vyšla i další díla Macka *Práce, peníze a politika* (Macek, 1932a), *Parlament zevnitř* (Macek, 1933b) a *Zápas s omylem a chudobou* (Macek, 1933c). Text (Macek, 1935a) reaguje na problémy spojené s Velkou krizí a připomene, že vychází cca rok před prvním vydáním stěžejního díla Keynesa *Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz* (Keynes, 1936).²⁵⁷

Představme čtivou knížku *Cesta z krise* (Macek, 1935a). Tato sestává z *Předmluvy* a z deseti kapitol. Na konci jsou připojeny tři drobnější studie *O „dvojím platu“ a některých jiných otázkách veřejných služebníků*, *Politika levných peněz* a *Autorita v demokracii*. Všechny části jsou psány prvotřídní a krásnou prvorepublikovou češtinou, jsou didakticky příkladně zpracované²⁵⁸ a bez větších problémů jsou přístupné a pochopitelné též laickému čtenáři. Tehdejšímu, ale i dnešnímu. Čímž vyvolávají dojem spíše populárně naučného textu než tradiční vědecké publikace. Což ostatně možná bylo i hlavním cílem. Zhýčkaný čtenář může postrádat dnes již obvyklý rejstřík a seznam literatury. Budiž však poctivě řečeno, že i bez nich je práce velmi přehledná a orientace v ní snadná. Odkazy na prameny jsou uváděny přímo v textu či poznámkách pod čarou.

²⁵⁵ „Je to právě obor obchodu mezinárodního, kde Sayův zákon odbytu bývá připomínán nejčastěji, a to v této formě: „Vývoz se platí dovozem. Národ, který nechce dovážet, nemůže vyvážet““ (Macek, 1946a, s. 195). Obnovení mezinárodní dělby práce a obchodu Macek považoval za nutnou podmínku zotavení ekonomiky. Kritizoval ochrannářská cla a povolovací řízení, plnící roli kvót. Oživení mezinárodního obchodu spojoval se snížením ochranných cel, zrušením povolovacího řízení a s přechodem od zlatého krytí k řízení měně.

²⁵⁶ Zavrhoval však experimenty fungující na bázi samostatně hospodařících izolovaných jednotek. Usiloval o změny v rámci kapitalismu, který má čerpat výhody ze směny. Změny koncipované tak, aby „zmizel protiklad funkcí a zájmů mezi podnikatelem a jeho zaměstnanci“ (Macek, 1935a, s. 129). Navrhoval více zainteresovat zaměstnance na chodu podniku s důrazem na přechod k družstevnictví. V tomto pracovním zřízení by zaměstnanci byli zainteresováni na zisku podniku a měli by i přímý vliv na jeho řízení. Postup spojoval s evoluční cestou. Za předstupeň přechodu k družstevnictví považoval zainteresování na zisku.

²⁵⁷ Srov. Mackovo nadšené představení *Všeobecné teorie zaměstnanosti, úroku a peněz* in (Macek, 1936b). Naopak např. A. Král knihu hodnotí in (Král, 1936) coby pozoruhodnou, leč teoretickou zbloudilou.

²⁵⁸ (Bažantová, 2015) o Mackových textech věnovaných Velké krizi, včetně (Macek, 1935a), píše, že Macek čtenáře nezatěžuje přílišnou teorií a vystupuje spíše jako politik nežli teoretický ekonom. Jeho argumenty a příklady „jsou jasné, jednoduché a krátké... v jednotlivých brožurách se mnohokrát opakují... nebo prolínají, a i když jsou jeho doporučení konzistentní, jsou řazena v jiných souvislostech a příkladech“ (tamtéž, s. 114). V pozdější učebnici (Macek, 1945-48) se Macek opět projevuje více jako národohospodářský teoretik, přičemž in (Macek, 1948) komparuje jednotlivé teoretické koncepce konjunktur a krizí.

Již v *Předmluvě* je na začátku podrobena ostrému odsudku deflační politika vlády v reakci na příchod krize v roce 1931. Macek konstatuje: „*Tato deflační politika způsobila našemu státu škody strašlivé*“ (Macek, 1935a, s. 5). Připomíná škody „*hmotné*“ (laviny konkursů, ochromení podnikání, zvýšení dluhů, zpusťování státu a ztížení situace nezaměstnaných díky všeobecnému poklesu cen, mezd i platů) a ještě horší „*ztráty mravní*“ (dtto). „*Nezaviněná bída příčinlivých lidí, beznadějně hledání práce, nemožnost nalézt místa pro mládež, vycházející ze škol a z dílenského učení, způsobilo demoralisaci a rozvrat v rodinách i v ostatních svazcích*“ (dtto). Všechno díky politice vlády „*v souhlase s uznávanými vůdci našeho podnikatelského, hlavně finančního kapitálu...*“ (tamtéž).

Macek ostře kritizuje chybnou politiku vlády, kdy za hlavní omyl označuje „*lpění na určitém poměru koruny ke zlatu čili podřizování celého hospodářského a sociálního života jediné ceně: ceně zlata v našich korunách*“ (Macek, 1935a, s. 6). Politika se ukázala jako neudržitelná, a tak v únoru 1934 předložila vláda návrh na „*devalvaci koruny zákonem přesně o šestinu*“ (dtto). Tudíž naši měnu neodpoutala (po „*anglickém příkladu*“) od zlata, nýbrž pouze „*přizpůsobila kupní sílu naší koruny za hranicemi kupní síle naší koruny doma*“ (tamtéž). Oživení však devalvace přinesla pouze přechodné, neboť byla nedostatečná a neblahá politika pokračovala. Vláda odmítala politiku zlevňování peněz a místo „*zasycení trhu hotovými penězi pomocí operací na volném trhu, zvolila... r. 1933 nucenou konversi t. zv. kuponovou daní, jež sice snížila úrok z emisních úvěrů soukromých i veřejných, ale jen starých, úvěr nový však nezlevnila, jak v zápětí se ukázalo na kursu půjčky práce*“ (tamtéž, s. 7). Macek kritizuje i další opatření vlády, která „*dlouho odmítala politiku záměrného tvoření pracovní příležitosti velkými veřejnými investicemi a objednávkami na úvěr...*“ (dtto). Teprve až po jisté době byly podnikány veřejné investice, nicméně „*jen váhavě a v nedostatečné míře*“ (dtto).

Konstatuje, že: „*Počíná se uznávat – někde aspoň tušit – že tato politika peněžní a úvěrová je nesprávná*“ (Macek, 1935a, s. 7). Znovu hovoří o „*sebevražedných methodách t. zv. zlatého bloku*“ (tamtéž, s. 8). Varuje, že nejde pouze o problémy teoretické či záhady pro politické filosofy, nýbrž, že jsou to v neposlední řadě „*také konflikty zájmové*“ (dtto). Jím navrhovaná opatření (odpoutání peněz od zlata, zasycování hospodářství penězi dle potřeb života a zlevnění úvěru) jsou totiž „*methody, které podvracejí „druhou vládu“ ve státech t. zv. civilisovaných, vládu „peněz“*“ (dtto). Proto je tolik úporný konflikt o „*novou politiku*“. Připomíná dlouho neurčité stanovisko politických stran k „*nové politice*“, kdy se však již, podle Macka,

počíná „do lidu šířit přesvědčení, že tato „bída uprostřed nadbytku“ je odstranitelná, ale že špatná je ta politika, která při tom odstraňuje pouze ten nadbytek, a mění „bídu uprostřed nadbytku“ v bídu uprostřed nedostatku...“ (tamtéž, s. 9).

„Obyčejný člověk už pochopil, že jediným lékem na nezaměstnanost je práce, a to slušně placená; poznává, že vytvořit pracovní a výdělkovou příležitost je úkolem lidí, povoláných k řízení lidské spolupráce, neboť je to otázka organizace lidí – za pomoci techniky, která ovládá síly přírodní, mimolidské. Tuto novou organizaci lidské spolupráce uvnitř národů a mezi národy je třeba vytvořit...“ (Macek, 1935a, s. 9). Předmluvu uzavírá odkaz na radu, kterou se Macek sám řídí – „Theodora Roosevelta, který řekl, že správnou myšlenku nestačí říci jednou, nýbrž dlužno ji mnohokrát opakovat“ (tamtéž, s. 10).

Charakter Velké krize a keynesiánské recepty jejího překonání²⁵⁹

Kapitola I. *Krise z nedostatku a „krise z nadbytku“* porovnává dopady krize 30. let s bídou za I. světové války, kdy po hmotné stránce mnozí strádali ještě více. Přitom beznadějnosti, bezradnosti a skleslé nálady tehdy bývalo podstatně méně. Vysvětlení spojuje s tím, že „za války každý člověk jasně chápal podstatu a příčinu té obecné bídě... Ale spolu také každý věřil, že tahle válečná bída skončí...“ (Macek, 1935a, s. 11-12). Po válce ovšem bída samozřejmě neskončila ihned, postupně se však pracujícím začalo dařit lépe. „A tak tedy po válce každý z nás samozřejmě rozuměl heslu „Pracujte a šetřte“ jako samozřejmě dobré radě, jak z „krise“, kterou způsobilo válečné ničení lidí a věcí“ (tamtéž, s. 13). U krize 30. let připomíná, že se lidem říká, „že tato krize vypukla ze světové (tedy i naší) nadvýroby“ (dtto). Macek se ptá, jak má člověk se zdravým rozumem rozumět tomu, „... že, aby bylo lépe, musí být všeho užitečného

²⁵⁹ K marxistickým pohledům na Velkou hospodářskou krizi v Československu srov. kapitolu *Krise a deprese let 1929-1936* in *Základy marxistické ekonomie* (Kamenický-Ulrych, 1949) anebo marxistické interpretace, včetně polemik s K. Englišem aj. rekapitulované in (Níkl, 1961). Srov. též (Sirůček, 2020).

méně?” (tamtéž, s. 14). „Jak má člověk se zdravým rozumem uznat, že bída je způsobena nadbytkem, a vidět tedy svou spásu v tažení proti „nadúrodě“, „nadvýrobě“ a „nadvýrobě“? (dtto).²⁶⁰

Uvádí příklady z Evropy a vysmívá se oběma částem tehdy stále oficiálně doporučované rady „*Pracujte a šetřte*“. Macek píše, že spoření „*ztrácí svůj dnešní tvar i smysl (půjčováním vydělávat) a mění se v thesaurování peněz ať již v „punčochách“ bezradných střádalů, ať v tresorech bankovních domů*“ (Macek, 1935a, s. 15). Odmítá „*nadbytkový*“ výklad hospodářské krize (resp. protismyslnost „*bídy uprostřed nadbytku*“), kterou ani nespojuje s přírodní pohromou (zemětřesením, zátopou), neúrodou, vyčerpáním nerostných ložisek či s přílišným rozmachem techniky. Nýbrž tato krize „*vznikla vinou lidí, vinou jejich zvráceného myšlení o úkolech a zásadách lidské spolupráce*“ (tamtéž, s. 16).²⁶¹ Varuje před šířením bludů a před prospěchářstvím. Připomíná letopočty 1811, 1844 a 1917, kdy ve světě docházelo k bludnému rozbižení strojů. A na řadě míst knihy tradičně apeluje též na principy mravní.

Světovou krizi 30. let charakterizuje kapitola *II. Problém odbytu*. Macek úvodem konstatuje „*rozvrat mravní*“, zejména díky masové nezaměstnanosti. Na nezaměstnanost nahlíží v soukromém podnikání i u námezdních zaměstnanců. „*Proč se nezaměstnávají podnikatelé a jejich dělníci a úředníci? Protože „není odbytu“. Protože se nedaří prodej zboží..., nedaří se „prodej práce“*“ (Macek, 1935a, s. 21). Neprodává se, protože se nekupuje. A proč se nekupuje? Neboť mnozí nemají za co a jiní odkládají své nákupy na dobu až bude vše lacinější. „*Klesající ceny mají totiž na koupěchtivost právě opačný vliv nežli nízké ceny*“ (tamtéž, s. 22). Pokles cenové hladiny citelně ochromuje soukromé podnikání, na kterém závisí též i hospodářství veřejné. Odstrašuje od investic, „*od práce na sklad, ničí dlužníky protížením jejich dluhů a... rozvrací veřejné finance*“ (tamtéž, s. 33).

Atmosféru všeobecně klesajících cen oslabující chuť k podnikání Macek dokladuje na řadě příkladů. Apeluje na překonání „*obecné touhy po láci*“, kdy klesání cenové hladiny pova-

²⁶⁰ Macek nejenom zde naráží na marxistickou koncepci krizí z nadvýroby, leč nechápe – či chápat nechce – soukromovlastnickou podstatu kapitalismu i to, že nadvýroba je relativní a nikoli absolutní (pozn. PS).

²⁶¹ Srov. (Macek, 1932a aj.).

žuje za projev „špatné konjunktury“, při níž zaměstnanci mnohdy reálně ztrácejí, když nominálně mzdy klesají rychleji než ceny.²⁶² Macek uzavírá: „Má-li se léčit tato krise za trvání soukromého podnikání, musí lidé ztratit jak strach, tak i naději, že všechno bude lacinější“ (Macek, 1935a, s. 27). Ve výše uvedeném kontextu přitom rozeznává ceny „nespravedlivě vysoké a nespravedlivě nízké“ (tamtéž, s. 28).

Kterak zabránit poklesu cenové hladiny řeší kapitola III. pojmenovaná příznačně *Kdo roztočí kola?* Zastavení poklesu cen „zboží i práce“ spojuje Macek s nutností „postarat se o kupce, kteří by za dosavadních cen byli ochotni a schopni kupovat, co se nabízí i co by se nabízelo, kdyby se výroba zvětšila“ (Macek, 1935a, s. 34). V keynesiánském duchu dochází k závěru, že pokud nelze „přimět k nakupování osoby soukromé, musí tuto funkci převzít stát“ (dtto). „Stát musí vytvořit svou poptávkou po pracovních výkonech a zboží novou pracovní příležitost, z ní pak nové důchody a novou kupní sílu a tím novou poptávku po jiném zboží a práci“ (dtto). Macek pokračuje: „Stát tuto funkci může dobře převzít, protože si k potřebným penězům může pomoci ještě jiným způsobem, než který je dovolen soukromníkům“ (dtto). „Pomocí daní stát se může zmocnit peněz, buď nepoužívaných ke kupování nebo používaných způsobem celku neprospěšným, a použít jich ke kupování celku prospěšnému“ (tamtéž, s. 35).²⁶³

Společenské funkce peněz a kde je vzít?

Po několika obecnějších příkladech a malém odbočení přechází Macek k otázce *Odkud na to vzít peníze?* – v právě takto pojmenované kapitole IV. Úvodem kritizuje počáteční snahy

²⁶² Srov. soudobé tzv. rakouské názory považující deflaci za zdravý ekonomický proces např. in (Rybáček, 2009), anebo in – v jistých aspektech již „klasickém“ textu – (Šíma, 2002).

²⁶³ Obsažena je i úvaha o vysokém zdanění jako nutnosti zachování kapitalismu. Macek souzní s názorem L. Dennise, že kapitalismus sám o sobě nespěje k záchubě, ovšem pouze za předpokladu, že se podnikatelé budou chovat rozumně. Čímž míní, že se podnikatelé v honbě za ziskem, který je často prováděn stlačováním nákladů, tedy i mezd, budou starat i odbyt výrobků, čili o udržení mezd na rozumné výši. Což se nedělo a zboží se prodávalo tak levně, až si ho nikdo nemohl koupit. Neboť se podnikatelé nechovali rozumně, musel zakročit stát a uvalit těžké daně. „Stát musí daněmi odebrat kapitalistickým podnikům značnou část jejich důchodů i majetku; penězi takto opatřenými musí objednávat nebo sám pořizovat rozmanitá zařízení obecně prospěšná... zaměstnaní na těchto práce, budou pak peníze vydělané utrácet za to zboží, jež buď ve skladištích už čeká na kupce, anebo by se snadno vyrobilo stroji dnes nevyužitými“ (Macek, 1935a, s. 37). Macek považoval tento lék za hořký, leč nezbytný. Srov. (Dennis, 1932).

státu ulehčit osud nezaměstnaných podporami. Považuje tento způsob za „*pochybený jak hospodářsky, tak mravně*“ (Macek, 1935a, s. 40). Obdobně kriticky přistupuje k poskytování „*nouzové práce*“. Konstatuje, že „*nezaměstnaní potřebují nejen peníze, ale také pořádnou práci, a nejen práci, ale také slušný plat. A tak se otázka práce stala otázkou peněz na ni a za ni*“ (dtto).²⁶⁴ Připomíná, že: „*Jedním z těch základních omylů lidstva je názor na peníze, na jejich povahu a funkce, názor z něhož pak vzniká ta dnešní „nouze o peníze“, která hrozí rozvrátit evroamerickou civilizací*“ (tamtéž, s. 43).²⁶⁵

Macek odlišuje peníze od zlata a straní neplnohodnotným penězům.²⁶⁶ Upozorňuje i na sobecké zájmy autorit peněžní politiky vedoucí ke „*katastrofálním chybám*“. Peníze přitom nepovažuje za zvláštní zboží. „*... nýbrž je to v podstatě potvrzenka o tom, že její majitel (pokud k nim přišel zákonitým způsobem) udal na trhu nějaký statek či nějakou svoji nebo cizí hospodářskou zásluhu...*“ (Macek, 1935a, s. 45). Nominalisticky tvrdí, že: „*Peníze mají přibližně takovou roli ve společnosti, jako t. zv. legitimační papíry – na př. lístek na železnici, vstupenka do divadla a pod.*“ (tamtéž, s. 46). A připomíná nevýhody směnitelnosti papírových peněz za zlato: „*Jakmile se zavede zákonem pevný poměr měnové jednotky ke zlatu a směnitelnost papírových peněz za zlato, tu se vskutku musí řídit oběh peněz zřetelem k zásobám zlata, jež cedulová banka toho kterého státu dovede u sebe soustředit...*“ (tamtéž, s. 48).

Dále se Macek zamýšlí nad moderními úkoly zlata a nad správou měny. Konstatuje zde, že: „*Úkol hospodářské politiky v oboru měnovém je pečovat o to, aby nabývání peněz bylo vázáno na určitý stupeň nebo množství hospodářských zásluh, na př. na výrobu tolika a tolika centů pšenice, uhlí, na dopravu věcí, osob a zvířat, na stavbu bytů, léčení nemocných, výrobu elektřiny atd.*“ (Macek, 1935a, s. 52). „*Měnová politika má vycházet ze zásadního názoru, že peníze jsou pouze nástrojem, prostředkem k organizaci lidské spolupráce a spoluužívání jejích výsledků*“ (tamtéž, s. 53). Též připomíná, že: „*Deflace a inflace jsou dva způsoby kažení peněz, t. j. kažení jejich sociální funkce, která záleží v usnadňování směny statků a placení závazků (dluhů), a to tak, aby hospodářský proces vyhovoval mravním zásadám toho kterého společenského celku*“ (tamtéž, s. 51).

²⁶⁴ Srov. (Macek, 1935d).

²⁶⁵ Srov. (Vodička, 2009).

²⁶⁶ Srov. (Macek, 1946b).

Macek opětovně opakuje, že pokud chceme vybědnout ven „z nesmyslné „bídy uprostřed nadbytku““ (Macek, 1935a. s. 55) je nutné stále „mít na paměti základní věc: že každý z nás tím, co dělá nebo má, kupuje to, čeho potřebuje, a co dělají nebo mají druzí. Peníze v této souhře práce mají úlohu nástroje k usnadnění směny a tedy také výroby pro směnu a spotřebu. Vážne-li směna a spotřeba, vážne také výroba, a společenská organizace hospodářství se bortí“ (dtto). Krizi 30. let označuje z části za „soukromohospodářskou“, z části za „veřejnohospodářskou“. K „roztočení kol“ hospodářské soustavy považuje za nezbytné, aby se státní správa chopila startovací kliky a roztočila kola „veřejného hospodářství, od nichž pak převezmou pohyb kola soukromého hospodářství...“ (tamtéž, s. 56). Na to je však potřeba peněz. Kterak konkrétně „dodávat národnímu hospodářství peníze jakožto nástroj k výměně zboží a práce...“ (tamtéž, s. 59), naznačuje kapitola V., pojmenovaná *Politika levných peněz a operace na volném trhu*.

„Peníze jsou lidmi vynalezený a stále zdokonalovaný nástroj společenské spolupráce a spoluspotřeby statků, a možno je rozmnožit zcela podle potřeby hospodářského života, neboť výroba peněz je naprosto závislá na vůli lidské a nepodléhá nepředvídatelným vlivům přírody mimolidské“ (Macek, 1935a, s. 56).²⁶⁷

„Problém peněz“ nepovažuje Macek za problém „jejich technické výroby, nýbrž... problém organizační“ (Macek, 1935a. s. 56-57). „Nejde o to, aby se peníze technicky správně vyrábily, nýbrž, aby se správným způsobem dostaly do oběhu a v něm obíhaly tak, aby výroba a spotřeba se rozvíjely způsobem prospěšným celku“ (tamtéž, s. 57). Dále analyzuje výhody a zejména nevýhody „zlatých měn“, resp. uvádění peněz do oběhu, a přechází k úkolům cedulových bank. Konstatuje: „Dosavadní způsoby výdeje bankovek u nás běžné ani co do stupně nedostačují ani věcně nevyhovují“ (tamtéž, s. 59). Tehdejší cedulová banka podle zákona směla vydávat bankovky pouze na „krátkodobý úvěr směnečný a lombardní“ (dtto). Tímto se však dostávají do hospodářství pouze „peníze krátkodobé“ a především za krizí oba kanály vysychají a již nedostačují. Zásobování ekonomiky „penězi dlouhodobými“ váže na dva způsoby: „buď zlatem (zlatými mincemi nebo bankovkami, vydanými při nákupu zlata přímo, nebo nepřímo, t. j. za devisy, jež cedulová banka si napřed koupí za své bankovky, aby pak těmi devisami

²⁶⁷ Srov. nominalistickou tzv. státní teorii peněz G. F. Knappa z mladší německé historické školy, tedy směru, kterým Macek ovlivněn taktéž byl. Srov. (Knapp, 1905), (Mildschuh, 1920), resp. (Macek, 1946b).

zaplatila zlato), anebo nákupem dílčích dluhopisů (jako je půjčka práce, půjčka moučná, investiční a j. „státní papíry“, nebo zástavní listy hypotečních ústavů nebo komunální dluhopisy Zemské banky)“ (tamtéž, s. 60).

První způsob Macek označuje za drahý přežitek „z dob, kdy právní nejistota činila „úvěrové peníze“ nejistým tvarem majetku“ (Macek, 1935a, s. 60). V moderní době je ovšem „celý hospodářský život prostoupen úvěrem, a bezpečnost hospodářského života je nerozlučně spjata s bezpečností úvěru“ (dtto). Namísto nákupu zlata tudíž Macek doporučuje „nákupy prvotřídních dílčích dluhopisů. Těmito nákupy cenných papírů lze zásobit národní hospodářství penězi zcela dle potřeby hospodářského života...“ (tamtéž, s. 61). Operace na volném trhu dále detailněji přibližuje a uvádí srozumitelné příklady na základě řady dobových reálií. Např. v duchu zdůrazňování „významu levného úvěru pro veřejné hospodářství“. Ale nejenom pro veřejné. „Zlevňování peněz (t. j. úvěru) operacemi na volném trhu prospěje... nejen veřejnému, ale i soukromému podnikání, zlevní výrobní náklady a usnadní soutěž našeho zboží vůči cizozemskému na trzích našich i cizích, umožní konverse dluhů soukromých i veřejných, a sníží podíl, který z výnosů daní se odvádí na úrokování státních i samosprávných dluhů“ (tamtéž, s. 67).

Veřejné investice a zahraniční obchod

Zasycení peněžního trhu hotovými penězi operacemi na volném trhu označuje Macek pouze za předpoklad „vlastního léčení krise“ (Macek, 1935a, s. 68). „Nic by nepomohlo, kdybychom naplnili peněžní ústavy hotovými penězi (výměnou za jejich dílčí dluhopisy), ale když by si nikdo tyto peníze nevypůjčoval a jimi nekupoval“ (dtto). Podle Macka dobovým bankám chybějí dlužníci z důvodu „drahoty úvěrů“, kdy uvádí příklady československého stavebního ruchu a jiných průmyslových oborů zabitých „nesnáze a drahotou úvěru“ (dtto). Nikdo není ochoten nechat se vydírat vysokými sazbami a těžkými podmínkami ze strany bank. A proto se státní politika „... musí postarat o to, aby se peníze hýbaly... Rozmnožit zásoby peněz v bankách je sice samozřejmý nutný předpoklad pro rozšíření oběhu peněz, ale musí k němu přistoupit

aktivní politika hospodářská, aby ty peníze z bank proudily a oživovaly národní a světové hospodářství“ (tamtéž, s. 70).²⁶⁸

Kapitola VI. Politika veřejných investic opětovně apeluje na nezbytné „roztočení kol“, kdy „... musí zakročit podnikání veřejné“ (Macek, 1935a, s. 71). A to „hlavně státní svými objednávkami a vlastními (režijními) pracemi: Tyto objednávky a práce mají za úkol jednak zabránit dalšímu poklesu cenové hladiny, jednak opatřit lidem pracovní příležitost a zasloužený důchod přímo i nepřímo...“ (dtto). Macek pokračuje: „Po zasycení peněžního trhu „hotovými“ bude tedy stát a jiné veřejné svazky hlavním poptavačem po zlevněném úvěru“ (dtto). A přechází k otázce, „co má stát a ostatní veřejné korporace objednávat a dělat, aby vytvořil rozumnou a slušnou pracovní a výdělkovou příležitost“ (tamtéž).

Odmítá přitom „kapitalistickou radu“, že veřejné investice musí být jenom rentabilní. „Kdo tedy říká, že je pro veřejné investice, ale jen pro rentabilní, jest ve skutečnosti proti nim, a podobá se člověku, který nabízí hladovému koláč k nasycení s podmínkou, že do něj nekousne“ (Macek, 1935a, s. 71-72). Konstatuje nutnost investic nejen rentabilních, nýbrž i užitečných, byť i ne účetně výnosných. Uvádí národní školy, nemocnice, silnice; radí státu a obcím pustit se „do podnikání užitečných prací“ (tamtéž, s. 72), a to i nerentabilních a náklady hradit „z výnosu daní, až bude možno z obnovené spolupráce daně v žádoucí míře čerpat“ (dtto). „Těmito užitečnými pracemi se rozmnoží národní blahobyt čili to, co někteří nazývají národním jméním“ (tamtéž, s. 73). Argumentuje ve prospěch „užitečných investic veřejných“, ve smyslu obecně prospěšných, leč účetně nevýnosných zařízení. Nicméně upozorňuje, že rozsah a tempo v této oblasti „má v každém národě své meze. Ty jsou dány nejen výrobností (produktivitou) jeho členů, ale také mravní orientací většiny jeho členů“ (tamtéž, s. 74). Problémem tudíž není pouze chudoba národa, nýbrž v neposlední řadě taktéž „sobectví jeho směřodatných činitelů v hospodářské politice“ (dtto). Macek varuje, že přes nespravedlivé rozdělení daňového břemene (ve prospěch bohatých), kladou bohatí „všemožný odpor proti rozmnožení výdajů na obecně prospěšné práce“ (tamtéž, s. 75).

„Zasycení peněžního trhu penězi a veřejné investice – to jsou dvě vesla, jimiž se musí současně pracovat; pracuje-li se jen s jedním, loďka se točí na místě“ (Macek, 1935a s. 80). Macek dokumentuje své vývody konkrétními příklady, kdy především upozorňuje na dopady

²⁶⁸ Srov. s praxí nejenom „obamovských“ USA po Velké recesi. Srov. též (Švihlíková, 2014).

„dnešní katastrofální nezaměstnanosti“ (tamtéž, s. 78), kterou lze těžko léčit (resp. neléčit) pouze podporami. Taktéž píše: „Veřejné investice jsou příležitostí také k mravní reformě v pracovním poměru“ (dtto). Uzavírá tím, že: „Veřejné práce nejsou dražším prostředkem léčby nezaměstnanosti, nýbrž lacinějším, ačkoli se při nich vydá víc peněz než cestou bídných podpor“ (tamtéž, s. 79). Seznamuje zde s „anglickými ciframi“ (tedy výpočty) J. M. Keynesa z brožury *The Means to Prosperity* (Keynes, 1933), které „nebyly nikým vyvráceny, naopak zásadně potvrzeny zkušenostmi švédskými“ (dtto).²⁶⁹

„Každý civilizovaný národ potřebuje dnes ke své existenci nejen organisovat součinnost svých členů uvnitř svého území, ale musí se dovést včlenit do mezinárodní spolupráce a výměny zboží a služeb“ (Macek, 1935a, s. 81). Tímto konstatováním začíná kapitola VII. *Kříšení zahraničního obchodu*. Zahraniční obchod nazírá coby směnu „zcela stejné povahy jako obchod vnitrozemský ...“ (dtto). Macek uvádí údaje o postavení země v mezinárodní směně a seznamuje se základními fakty o platební bilanci. Upozorňuje, že to nejsou žádné bilance „ve smyslu běžném (v podnikání), a už docela to nejsou žádné bilance státu“ (tamtéž, s. 85). Označení jako „aktivní bilance obchodní“ označuje Macek za starodávne a výraz starého (a chybného) merkantilistického způsobu myšlení.²⁷⁰ Ptá se, proč se dnes státy „míchají do toho, co kdo dováží (méně o to, co kdo vyváží)?“ (dtto).

„Péči o zahraniční obchod“ podle Macka provádějí státy z důvodů měnových a nejostřeji se tato projevuje v zemích s tzv. zlatou měnou.²⁷¹ Tyto usilují o zachování stálého směnného poměru mezi „jeho měnovou jednotkou (u nás 1 Kč) a určitou váhou zlata (u nás od r. 1934 37,15 miligramu, před devalvací to bylo 44,58 mg)“ (Macek, 1935a, s. 85). Macek kriticky uvádí (s odkazem na kapitolu II.), že jenom menší část tehdejších bankovek byla „kryta zlatem“ (vykazuje se asi 43 %)...“ (dtto). Připomíná, že tehdejší akciová Národní banka sice není formálně zavázána „vyměňovat bankovky na požádání za zlato, ale je povinna starat se o to, aby 1 Kč platila tolik, co 37, 15 miligramu zlata...“ (dtto). Konstatuje, že v „normální“ době tato „směnitelnost bankovek za zlato nemá... význam pro vnitrozemský obchod, protože tu každý

²⁶⁹ Ke švédskému zázraku, kde se vláda „začala míchat do ekonomiky a nečekala, až krizi vyřeší trh nebo Amerika“ srov. (Vodička, 2009).

²⁷⁰ Srov. odmítání obchodní bilance in (Macek, 1932a).

²⁷¹ „Tuto péči o zahraniční obchod provozují státy z důvodů měnových, a najdeme ji nejostřeji ve státech s t. zv. zlatými měnami“ (Macek, 1935a, s. 85).

raději přijímá papír nežli těžké zlaté peníze“ (tamtéž, s. 86). A v době „nenormální“ (např. za války) zákon stejně jistě směnitelnost za zlato zruší.

Za složitější Macek považuje oblast obchodování s cizinou, kdy může z pohnutky „ochrany měny“ docházet k omezování dovozu, a tím i celého zahraničního obchodu. Se závěrem: „Státy v úporném zápase o „zdravou měnu“ ničí svoje existenční podmínky; zabíjejí výrobní průmysl, obchod a dopravu, vyvolávají nebo zvětšují nezaměstnanost speciálně vycvičených dělníků i školsky vzdělané inteligence, ubíjejí své zdroje daňové a rozvrací svoje finance. A tomu všemu se říká hospodářská politika soběstačnosti! Správně by se to mělo nazývat politikou národní sebevraždy“ (Macek, 1935a, s. 88).

Nastíněn je vývoj měnových kursů v duchu koncepce parity kupních sil.²⁷² Opět s tezí, že zlato „není ani v obchodě zahraničním nějakým činitelem nepostradatelným...“ (Macek, 1935a, s. 91). Macek navrhuje opustit „tento způsob správy peněz“ a zvolit jiný, vhodnější. Namísto snah o udržení stálého poměru měnové jednotky ke zlatu podporuje „volnou řízenou měnu“, která „od ctitelů zlata je zlehčována názvem „papírová““ (dtto). „Při ní stát, resp. jeho cedula banka nezaručuje směnitelnost papírových peněz za určité množství zlata, ale pečují o to, aby obyvatelé státu měli dosti příležitosti peníze vydělávat rozumnou prací, a aby za ně dostali přiměřený podíl z celkového výsledku národní i světové spolupráce“ (tamtéž, s. 91-92). Stát zde již nebrání dovozu zboží z ciziny a je přitom možné udržovat „rozumná cla (na př. proti dumpingu)“ (tamtéž, s. 92).

V dalších částech se Macek zamýšlí nad příčinami omezování mezinárodního obchodu. Připomíná nedůvěru mezi národy, s kořeny v I. světové válce, kdy se státy obávaly dalšího válečného konfliktu a prosazovaly politiku národní soběstačnosti.²⁷³ Druhým důvodem měla být snaha udržovat či zvyšovat zásobu zlata v zemi. Tato politika se týkala zejména zemí, které měly měnu navázanou na zlato, jak je výše precizováno.

V odmítání a kritice teze, že „udržení stálého poměru koruny ke zlatu je nejhlavnější podmínkou národního blahobytu“ (Macek, 1935a, s. 92) pokračuje Macek v kapitole VIII. Devalvace. Podrobuje kritice opatření z února 1934, kdy vláda změnila „posvátný poměr koruny

²⁷² „A tak o mezinárodních kursech měn rozhoduje konec konců poměr cen zboží v jednotlivých zemích“ (Macek, 1935a, s. 89).

²⁷³ „Ačkoliv zkušenosti světové války nezbytně potvrdily to, co rozumní lidé říkali již dávno před ní, totiž, že nemůže býti dnes soběstačný žádný stát – ba ani tak velké území, jaké vytvořily ústřední mocnosti za světové války, přece dělají politikové i tak malých států jako je náš politiku soběstačnosti“ (Macek, 1935a, s. 176).

ke zlatu“ (který byl pevně určen v roce 1929 a zákonem kodifikován roku 1930). Po devalvaci se však nedostavilo ani „vysvobození z krise“, ani pohroma, ani nepříšel „návrat dobrých časů“. Účel devalvace byl „vyrovnat kupní sílu naší koruny za hranicemi a doma“ (tamtéž, s. 94), a tím usnadnit vývoz, podnitit výrobu pro vývoz a přispět tímto k oživení ekonomického života. „Měnovou překážku“ vývozu srozumitelně ilustruje na několika příkladech. Dochází přitom k závěru, že reformu měny „jsme však provedli polovičatě“ (tamtéž, s. 97), kdy „rádcové naší vlády“ špatně odhadli žádoucí stupeň devalvace. Za správný Macek považuje postup Anglie z roku 1931 a následně v dalších zemích, především skandinávských. „Také my jsme měli opustit vůbec zlatou měnu, ponechat jen rozumná cla²⁷⁴ a evidenci pohybu zboží, platů a úvěrů mezi naším státem a cizinou“ (tamtéž, s. 98). A uvolněný obchod (a na něm závislá výroba) „by byl ukázal novou paritu naší koruny vůči cizím měnám i vůči zlatu“ (dtto). Takový postup by nepřišel strašlivou inflaci – jak varovali „ctitelé zlata“ –, nýbrž „byl by vysvobodil zdejší hospodářský život z toho krunýře „zlaté měny“, v němž se dusil před devalvací a dusí opět po devalvaci, provedené nazdařbůh, polovičatě, bez uvolnění zahraničního obchodu a placení“ (dtto).

V souvislosti s devalvací koruny – odůvodňované potřebami zahraničního obchodu – Macek poukazuje i na to, že reforma měny „měla přihlížet také k našim vnitřním hospodářským poměrům“ (Macek, 1935a, s. 101). Předcházející deflace přitom způsobila „nesnesitelné protížení dluhů“ (tamtéž, s. 102), což vedlo k zhroucení mnoha soukromých podniků, k neschopnosti platit dluhy i k rozvratu finančního stavu samosprávy i problémům s výpadky státních příjmů. Devalvace pak měla cenovou hladinu udržet „na její níži (až na ten účinek zdražení cizozemských věcí a služeb)“ (dtto). A rozvrat, především finanční, se tak „ustálil“.

²⁷⁴ Již ve 20. letech Macek varoval před obchodní politikou, ve které byla ve velké míře zaváděna cla a dále omezován dovoz zboží. Uvedené kroky byly vedeny v zájmu ochrany domácího průmyslu, národní práce a domácí zaměstnanosti. Právě s uzavřením domácího trhu zahraničním konkurentům však Macek spojoval nízkou konkurenceschopnost domácích podniků, vysoké ceny na vnitřním trhu a neefektivnost domácího průmyslového sektoru. V druhé polovině 20. let byla zaváděna vyšší cla i v zemědělství. S ochranářstvím domácího trhu, které mělo rozbít mezinárodní obchod, Macek spojoval jednu z příčin krize (pozn. PS).

Reformy pracovních a výdělkových příležitostí

Vedle opuštění pevného poměru koruny ke zlatu (tzv. zlaté měny) a řízení oběhu peněz „ne podle zásob žlutého kovu v naší akciové Národní bance, nýbrž podle hospodářských potřeb našeho národa a státu“ (Macek, 1935a, s. 105) doporučuje Macek taktéž to, že: „Musíme přistoupit k politice zvedání důchodů, k zvedání ceny práce, a to předpokládá rozmnožování pracovních a výdělkových příležitostí“ (dtto). Včetně požadavku „redistribuce důchodů a tím kupní způsobilosti“ (tamtéž, s. 142), který předpokládá hluboké změny nejenom čistě hospodářské.

Kapitola IX. nese název *Pracovní zřízení a rozdělení důchodů* a je členěna na tři rozsáhlejší oddíly. V části A. *Reformy z nouze a rozpaků* Macek úvodem analyzuje rozdělování důchodů, kdy „většina národa dostává tak malé důchody, že ani s tou menšinou²⁷⁵ dohromady nestačí rozkoupit vše, co ty podniky vychrlí“ (Macek, 1935a, s. 106). Z čehož usuzuje, že „tempo t. zv. kapitalisace – t. j. pořizování statků výrobních (lépe řečeno těžebních) je rychlejší než tempo spotřeby konečných statků spotřebních...“ (dtto). Aby se předešlo nadměrnému budování podniků a hromadění neprodejných zásob spotřebních statků „doporučuje se provést „redistribuci důchodů“, t. j. reformu směřem k takovému rozdělení důchodů, aby spotřeba udržela krok s výrobou“ (dtto). Následně Macek vypočítává změny v tehdejším „zřízení hospodářském“, které toto doporučení předpokládá. Nestačí přitom pouze přijetí zákona zvyšujícího nízké důchody, v čele se mzdami. Např. značná část těchto nízkých důchodů není námezdní povahy (malozemědělci, živnostníci aj.) a zde pokus o zákonem stanovené důchodové minimum považuje nyní za „beznadějný“; svou roli hraje i organizovat dělnictvo v odborech, jejich síla atd. Reformu v rozdělení důchodů tudíž nelze provést „jediným zákonem, nýbrž hlubokou změnou hospodářských, právních i mravních, vůbec sociálních podmínek, na nichž se vyvinulo a na nichž trvá dosavadní rozdělení důchodů“ (tamtéž, s. 108).²⁷⁶

Onu „hlubokou změnu podmínek“ – s voláním po „nové organizaci lidské spolupráce, vytvářející příležitosti k výdělku a práci“ – naznačuje Macek pouze částečně. Stát může např. provést redistribuci důchodů u svých zaměstnanců, větší problémy ale vidí u námezdní

²⁷⁵ Míněno bohatých, kteří po uspokojení svých četných potřeb taktéž i investují (pozn. PS).

²⁷⁶ Macek přitom ovšem (pochoptelně) nevidí klíč v uspořádání poměrů vlastnických, na řadě míst pouze abstraktně apeluje na mravní principy, leč stále v tržně kapitalistickém prostředí (pozn. PS).

práce.²⁷⁷ Poněkud rozvlekle uvádí příklady reformního úsilí nejen z Ameriky, včetně „*odporu proti racionalisaci*“, nebo obsáhlejšího filozofování a úvah „*na co mysliti*“ při diskuzích o zkracování pracovní doby coby řešení problému nezaměstnanosti. Přičemž varuje, že „*ti socialisté, kteří se domnívají, že řeší dnešní problém nezaměstnanosti pouhým zkracováním doby pracovní, přijdou brzy k poznání svého omylu*“ (Macek, 1935a, s. 117). Zkracování pracovní doby, za stávajícího uspořádání, jenom zesiluje snahu podnikatelů po snížení nákladů a po zmenšení počtu zaměstnaných. Socialisté však mají mít „*jasný úkol: předně vytvořit pro lidi, zbavené práce ať strojem ať špatnou politikou – novou pracovní příležitost, za druhé vymyslet a zavést pro tuto pracovní příležitost lepší zřízení a spravedlivější rozdělení důchodů*“ (dtto).

Druhý oddíl předposlední kapitoly (*Problém před námi*) je opět věnován „*pracovnímu zřízení*“. Tímto Macek rozumí „*souhrn sociálních pravidel a předpisů (norem), jimiž je upravena lidská spolupráce v společenských celcích*“ (Macek, 1935a, s. 119). Upozorňuje na strach či bídu a blíž rozebírá strukturu stávající hospodářské soustavy.²⁷⁸ „*Pracovní zřízení*“ přitom v každé ze složek vykazuje zvláštní znaky a vývojové tendence – což dále na několika stranách knihy podrobněji specifikuje.²⁷⁹

Pokusy o nové zřízení pracovní je název nejdelší (třetí) části deváté kapitoly, která obrací pozornost k ústřednímu problému kapitoly – „*k pracovnímu zřízení a rozdělení důchodů, neboť když uvažujeme o tom, jak tvořit pracovní příležitost, a jak ji platit, dostaneme se do těchto otázek a seznáme jejich nerozlučnou souvislost*“ (Macek, 1935a, s. 127). Macek analyzuje pokusy v Americe a Anglii, s cílem vytvořit pro nezaměstnané jakési „*široké domácnosti*“ (ve smyslu uzavřenějších samozásobitelských komun bez potřeby hotových peněz). Nazývá je ovšem „*zoufalým útekem od soukromého podnikání...*“ (tamtéž, s. 128). Hledá možnosti reformy „*pracovního zřízení v soukromém podnikání*“. Uvádí americké příklady, kdy podnikatelé ve vlastním zájmu „*počali budit zájem námezdných pracovníků na celkovém výkonu a výnosu podniku podílem na zisku*“ (tamtéž, s. 130). Reformu chce Macek dotáhnout však ještě dále – „*k spolupodnikání... dělnictva a úřednictva a k družstevnictví. Organizační útvary a právní formy těchto reform jsou ještě předmětem lidské vynalézavosti...*“ (tamtéž, s. 131).

²⁷⁷ „*Okrouhle šedesát procent obyvatelstva našeho státu žije z důchodu námezdného...*“ (Macek, 1935a, s. 109).

²⁷⁸ „*... hospodaření soukromé, a to domácností a podnikové, a hospodaření veřejné, taktéž domácností a podnikové*“ (Macek, 1935a, s. 121).

²⁷⁹ Srov. (Macek, 1935a, s. 120-127).

Obširné úvahy o „reformě pracovního zřízení jako součásti naší protikrisové politiky“ (Macek, 1935a, s. 141) považuje Macek za nezbytné. Na „krisi“ nemá stačit zlevňování úvěru, uvolnění zahraničního obchodu a investice – „*To by značilo podceňování této krise*“ (dtto). Opětovně dokladuje, že „*požadavek redistribuce důchodů... nemůže být splněn nějakým zákonem nebo dekretem a že jeho splnění nutně předpokládá hluboké, zásadní změny v pracovním zřízení soukromém i veřejném. Heslo „tvořit novou pracovní příležitost“ je nová politická směrnice pro hospodářství i politiku*“ (tamtéž, s. 142). Doporučuje (na s. 143 tamtéž) „*stručnou, ale výstižnou studii*“ F. Modráčka *Jsou sociální řády mocenské?* (Modráček, 1932), včetně inspirací ze zkušeností „*Rochdalských pionýrů*“.²⁸⁰ Na řadě míst, nejenom zde, Macek taktéž připomíná slova a činy amerického prezidenta F. D. Roosevelta.²⁸¹

Shrnutí a doplňkové studie

Citací z Rooseveltovy nástupní řeči 4. 3. 1933 (*První a největší povinností je opatřit lidem práci*) je uvozena závěrečná, shrnující, kapitola X. *Souhrn*. Na základě předchozích kapitol přehledně shrnuje v devíti bodech „*postup našeho státu proti krisi*“ (Macek, 1935a, s. 148-151). S připomenutím a konkretizací některých doporučení.

Parafrázováno: 1) veřejným podnikáním a veřejnými objednávkami rozmnožit přímo i nepřímou pracovní příležitost, odstranit strach i naději z dalšího klesání cenové hladiny; 2) uvolnit zahraniční obchod (při ponechání pouze rozumných cel), celní sazebník přechodně přeměnit z cel „*specifických*“ (dle váhy či počtu kusů) na cla „*hodnotná*“ (vybírání z ceny dováženého zboží); 3) odpoutat korunu od zlata a po přiměřené přizpůsobovací době „*připojit naši měnu volně (asi tak, jako Švédsko) k měně šterlinkové*“ (Macek, 1935a, s. 148); 4) politikou „*levných peněz*“ zlevnit úvěr veřejný i soukromý, a to zasycením peněžního trhu hotovými penězi pomocí operací na volném trhu;²⁸² 5) „*Zásada vyrovnaného rozpočtu, která je samozřejmě*

²⁸⁰ Srov. (Johanisová, 2008 aj.).

²⁸¹ Srov. (Smiley, 2009), kde autor hlavní příčinu Velké krize liberálně spojuje s vládními zásahy do hospodářství, hloubku poklesu přičítá hlavně selhání FEDu a kriticky nahlíží na Rooseveltovo konání.

²⁸² „*Nákupem a prodejem těchto dluhopisů lépe se reguluje peněžní a úvěrový trh nežli pouhým snižováním nebo zvyšováním diskontní sazby*“ (Macek, 1935a, s. 149).

správná v normálních dobách, nemůže být poctivě zachována za dnešního stavu krise“ (dtto), veřejné výdaje „... musí být dělány na úvěr“ (tamtéž, s. 149); 6) změnit politiku vůči kartelům a trustům, regulovat jejich svazky, trestat zneužití jejich postavení či „zavést větší publicitu jejich smluv i jejich praktického postupu“ (tamtéž, s. 150); 7) podporovat samosprávné svazky, umožnit jim znovu uzavírat zápůjčky, zvedat jim příjmy, a to vše pod kontrolou shora; 8) pokračovat v nepokračující, ale naléhavé reformě veřejné správy, zřídit k tomu vládní orgán, provádět „decentralizaci agendy“ atd.; 9) reformovat „pracovní zřízení“ v podnikání soukromém i veřejném – „jednak aby funkce Práce se rozšiřovala a funkce Kapitálu zmenšovala, jednak aby rostl absolutní i relativní podíl Práce z výtěžku součinnosti z Kapitálem. Je neudržitelné, aby odměna Práce zůstávala pouhou položkou v kalkulaci výrobních nákladů, a aby se snížila stejně nakládalo jako s ostatními položkami nákladovými... Reforma pracovního zřízení je nezbytnou složkou sociální reformy, kterou nynější krise vynucuje a urychluje...“ (tamtéž, s. 151).

Celý text J. Macek zakončuje prorockými slovy: „V oboru hospodářském má tato reforma odstranit „stav, v němž lidé nouzí a nezbytností jsou doháněni k tomu, aby dělali zbytečnosti“, a nahradit jej soustavou, v níž schopnosti lidské a síly přírodní jsou řízeny k tomu, aby vytvořily duchovní i hmotné předpoklady blahobytu a pokojné spolupráce lidstva“ (Macek, 1935a, s. 151).

Dále jsou součástí titulu (Macek, 1935a) kratší studie *O „dvojím platu“ a některých jiných otázkách veřejných služebníků, Politika levných peněz a Autorita v demokracii*. První se zabývá problémem prvorepublikové „veřejné služby“. Tento se po I. světové válce projevuje nejdříve „jako otázka platů“ (tamtéž, s. 152), které bylo třeba navýšit. Později se objevuje „problém zaměstnanců ve veřejné službě jako „relativní přelidnění““ (dtto), který byl řešen „umělým vylidňováním, totiž t. zv. restrikcí“ (dtto). Za čas se ukázalo, že obtíže nejen platové souvisí se špatnou organizací veřejné správy. Macek situaci charakterizuje s ohledem na strukturu hospodářství a odvolává se na příspěvky z *Naší doby*; naznačuje i dobové otázky spojené s „definitivou“, penzemi atp.

Co se míní „levnými penězi“ a „Co... se myslí vůbec cenou peněz?“ (Macek, 1935a, s. 167) Macek rekapituluje a didakticky velmi názorně osvětluje ve druhé studii, dělené na tři části. Politiku levných peněz vztahuje ke snížení úroku. „... snížením úroku se stane dispoice penězi neboli používání peněz k organisaci hospodářského života snadnějším. Není to politika,

kteřá by zlevňovala peníze zdražováním zboží. Právě naopak: Politika levných peněz chce zlevnit výrobu zboží snížením onoho „výrobního nákladu“, kterým jest pro podnikatele úrok a všechny ty vedlejší výlohy, spojené s opatřováním peněz, lépe řečeno: úvěru“ (tamtéž, s. 168). Na příkladech seznamuje s principy „obchodu penězi“, resp. „investování peněz“, včetně řady odkazů na „dlouhodobé peníze“ (např. dlouhodobé vklady ve spořitelnách). „Krátko- a dlouhodobými penězi“ míní – ve smyslu obecné mluvy – části důchodů či majetku, vyjádřené penězi a nabízené k zápůjčkám na krátkou nebo dlouhou dobu.²⁸³ Jiné pojetí potom souvisí „s technickou úpravou peněz a s jejich správou čili s administrativou jejich oběhu“ (tamtéž, s. 172-173).

Macek dochází k závěru, že: „Ve skutečnosti jednou z hlavních příčin, proč se nedaří směna a tudíž i výroba, proč není výdělků a nerostou majetky, je právě nedostatečný výdej a špatná správa peněz jakožto značek“ (Macek, 1935a, s. 174).²⁸⁴ Formuluje úkol hospodářské politiky „opatřovat hospodářskému životu peníze (úvěr i značky) krátkodobé i dlouhodobé v žádoucím množství a poměru mezi nimi tak, aby cena peněz čili úrok vyhovovala potřebám společenského celku“ (tamtéž, s. 175).

Poslední Mackova studie má charakter politologický. Vymezuje autoritu jako „schopnost vykonávat směrodatný vliv na jednání druhých“ (Macek, 1935a, s. 180) a coby samozřejmý předpoklad každé politické soustavy. Macek pomocí různých historek a příhod demonstruje, že autorita ve státě „se může zakládat zásadně na dvou činitelích: na strachu nebo na souhlasu. Autorita v demokracii se zakládá na souhlasu. V tom právě demokraté vidí největší přednost demokracie“ (dtto). Odvolává se na práce H. J. Laskiho či G. Ferrera.²⁸⁵ Připomíná „vládní metodu v demokracii“, která spočívá „v informování občanstva, v přesvědčování jeho a v povzbuzování jeho k určitým činům, někdy a někde také v organisaci společné práce ve veřejných podnicích a aukcích“ (tamtéž, s. 182). Stát i moderní demokracie nazírá jako jednu ze složek sociální autority. Blíží se zamýšlí se nad významem voleb v demokracii, autoritou demokratických vlád i nad tím, „proč právě v naší době v celé řadě mladých demokracií, úcta a důvěra v demokracii klesla...“ (tamtéž, s. 184). Připomíná problémy demokracie např. vinou prů-

²⁸³ Srov. (Macek, 1935a, s. 172).

²⁸⁴ Opět v duchu nominalistických pohledů na peníze.

²⁸⁵ Harold Joseph Laski (1893-1950) byl anglický politolog a ekonom. G. Ferrerem byl zřejmě míněn Francisco Ferrer Guardia (1859-1909), katalánský volnomyšlenkář a anarchista.

tahů, které zdržují a často znehodnocují rozhodování či obtíže „vlády němé“ (dostatečně neinformující o cílech, akcích, prostředcích a nezapojující občany do spolurozhodování aj.). A taktéž problémy díky nedostatečné poučenosti vlád o podstatě politických, resp. hospodářsko-politických otázek. „*Demokracie jako skutečná vláda lidu má autoritu ne pouze tím, že si lid vládne, nýbrž tím, že lid má odůvodněné, poctivé přesvědčení, že si vládne dobře*“ (tamtéž, s. 191).

J. Macek a dnešek

(Benáček, 1991) rekapituluje důvody, proč stojí za to i v současnosti se k dílu a odkazu J. Macka vrátet. „*Za prvé jde o otázku kontinuity československé ekonomické obce a myšlení. Josef Macek, náš nejvýraznější keynesiánek poválečného období, je chybným článkem mezi silnou osobností Karla Engliše z 20. a 30. let, metodologicky výrazně spojenou s rakouskou subjektivně psychologickou školou a s německou historickou školou, i se světovým vývojem ekonomie poznamenaným anglo-americkou koncepcí nastupující na konci 30. let a přetrvávající prakticky až do dneška*“ (dtto).²⁸⁶

„*Za druhé, mnohé otázky, kterými se... Macek zabýval po druhé světové válce, musíme dnes řešit znova. Československo na počátku 90. let stojí opět na křižovatce vlastních dějin... Pro mnohé... zůstaly kořeny totalitní a marxisticko-leninské ekonomické a politické doktríny v jejich povědomí, odkud se postupně hlásí o slovo. Studie Josefa Macka Dědictví marxismu je ukázkou brilantní argumentace a varováním, že pokud se z historie nepoučíme, nelze vyloučit, že si ji budeme muset znova zopakovat*“ (Benáček, 1991).²⁸⁷

„*Za třetí je to kultura Mackova metodologického uvažování, jeho způsob kombinace logiky s historickými fakty a způsob jemné analýzy sociálních objektů vyplývajících z pochopení dvojí podmíněnosti sociálních jevů. Je to na jedné straně dimenze funkčně technická, kterou lze*

²⁸⁶ S využitím <http://www.sds.cz/docs/prectete/eknihy/dm/dm00.htm>.

²⁸⁷ S využitím <http://www.sds.cz/docs/prectete/eknihy/dm/dm00.htm>.

analyzovat logickým úsudkem, a na druhé straně je to dimenze hodnotová, týkající se spravedlnosti, demokracie a rovnosti. Tu druhou lze pochopit jen v širším kontextu historické, politické a etické analýzy. Macek si byl vždy vědom, jak demagogové staví právě na této dvojznačnosti sociálních systémů a jak si ji dovedou navzájem zaměňovat, zamlžovat a využívat pro své mocenské cíle“ (Benáček, 1991).²⁸⁸

V. Benáček v rámci představení Macka v *Sociologické encyklopedii* píše: „Macek svým velkým pozorovacím talentem a jedinečnými zkušenostmi intuitivně předjímal mnohé hypotézy z teorie modernity, postmodernismu, axiologie, veřejného výběru a sociální psychologie. Jeho hlavním badatelským přínosem jsou stovky ekonomicko-sociologických mikrostudií, kterými dokumentoval stav české společnosti od doby založení samostatného státu, až... 1948“²⁸⁹ (https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Macek_Josef).

P.S. Vedle přínosu ekonomického a hospodářsko-politického – z hlediska sociálně ekonomického myšlení českého (které Macek příliš nepřesahuje)²⁹⁰ – lze v kontextu života, díla, odkazu i doby J. Macka znovu upozornit na omezenost sociálně demokratického reformismu s kosmetickým vylepšováním liberálního kapitalismu. Kritická poučení lze nalézt pro krizovou a chaotickou současnost, kdy levice a především liberální tzv. levice se fakticky samozlikvidovaly a celou levici a opravdovou levicovost totálně zdiskreditovaly. Na žhavé aktuálnosti nabývá nutnost koncipování široké fronty neliberální levice i neliberální pravice, která musí spolu nekompromisně bojovat za uhájení zdravého rozumu, normálních lidí a normálního života proti zombie anticivilizačním (hyper)liberálním pokrokářům (a globalistickému soukromému byznysu za nimi stojícímu).

²⁸⁸ S využitím <http://www.sds.cz/docs/prectete/eknihy/dm/dm00.htm>.

²⁸⁹ Benáček rok 1948 označuje za „největší selhání“ české společnosti (pozn. PS).

²⁹⁰ Což není výtkou ani kritika, nýbrž konstatování faktu.

Vybrané práce Josefa Macka

- Macek, J. (1915): *Mravní názory Adama Smitha, zakladatele vědy národohospodářské* Praha: Nákladem vlastním. ISBN nemá.
- Macek, J. (1917): *Návrat k půdě*. Praha: Nákladem vlastním. ISBN nemá.
- Macek, J. (1918): *Znárodnění a zlidovění půdy*. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství A. Svěcený. ISBN nemá.
- Macek, J. (1919): Konservatismus, liberalismus a socialismus. *Naše doba: Revue pro vědu, umění a život sociální*, roč. 26, č. 7, s. 413-422. ISSN nemá.
- Macek, J. (1921): *Problém ceny v socialismu*. Praha: Ústřední tiskové družstvo Socialistické strany čsl. lidu pracujícího. ISBN nemá.²⁹¹
- Macek, J. (1922): Zajištění starobního pojištění půdou. In Modráček, F., Macek, J. (1922): *K srdcím miliónů*. Praha: Ústřední tiskové družstvo socialistické strany čsl. lidu pracujícího, s. 23-32. ISBN nemá.
- Macek, J. (1923a): *Jak se dělá nezaměstnanost, drahota a bytová tíseň a proč se prohrávají stávky*. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství A. Svěcený. ISBN nemá.
- Macek, J. (1923b): *Svépomoc na poli hospodářském*. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty. ISBN nemá.
- Macek, J. (1924): *Demokracie v hospodářství*. Praha: Svaz národního osvobození. ISBN nemá.
- Macek, J. (1925a): *Socialismus*. Praha: Státní nakladatelství. ISBN nemá.²⁹²
- Macek, J. (1925b): *Základy sociální politiky I-II*. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství A. Svěcený. ISBN nemá.
- Macek, J. (1928): Předmluva. In Smith, A. (1928): *Blahobyť národů*. Praha: Jan Laichter, s. V-XIX. ISBN nemá
- Macek, J. (1929): *První uvedení do národního hospodářství*. Praha: Státní nakladatelství. ISBN nemá.
- Macek, J. (1930): *Zlatá měna a „státovkový dluh“: Výklad o názorech a zájmech, které ovládají naši měnovou politiku*. Praha: ČIN. ISBN nemá.²⁹³
- Macek, J. (1931): *Vyučování národnímu hospodářství na národních školách*. Praha: Státní nakladatelství. ISBN nemá.
- Macek, J. (1932a): *Práce, peníze a politika*. Praha: Jan Laichter. ISBN nemá.

²⁹¹ Habilitační spis J. Macka.

²⁹² Dostupné na http://www.sds.cz/docs/prectete/eknihy/jm_soc.htm.

²⁹³ Dostupné na https://kramerus.vse.cz/search/?i.jsp?pid=uuid:23d7d210-dfa5-11e1-a79b-0013d398622b#monograph-page_uuid:f36ea1d0-dfa4-11e1-adc0-0013d398622b.

- Macek, J. (1932b): Příčiny dnešní hospodářské krise. In Macek, J., Winter, L., Sedmík, J. (1932): *Současná světová krise hospodářská, politická a sociální, její příčiny, účinky a řešení*. Praha: Pražská odbočka dělnické akademie v Praze, s. 3-16. ISBN nemá.
- Macek, J. (1933a): *Kam se poděly peníze? Co máme dělat? A jiné časové úvahy o cestě z krise*. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství A. Svěcený. ISBN nemá.²⁹⁴
- Macek, J. (1933b): *Parlament zevnitř*. Praha: Jan Laichter. ISBN nemá.
- Macek, J. (1933c): *Zápas s omylem a chudobou: Úvahy o hospodářství, socialismu a demokracii*. Praha: Jan Laichter. ISBN nemá.
- Macek, J. (1934): Jak opatřit našemu hospodářství nové peníze bez inflace? *Právo lidu*, roč. 43, 12.8.1934. ISSN 0862-5905.
- Macek, J. (1935a): *Cesta z krise*. Praha: Jan Laichter. ISBN nemá.
- Macek, J. (1935b): Nechtěné následky Englišova plánu. In Veselý, F. (ed.) (1935): *Za hospodářskou obnovu státu: Boj strany sociálně demokratické za hospodářské oživení a návrhy národohospodářské komise při Výk. výboru Československé sociálně demokratické strany dělnické*. Praha: Československá sociálně demokratická strana dělnická, s. 51-66. ISBN nemá.²⁹⁵
- Macek, J. (1935c): Politika a hospodářství. In Horák, J. (1935) (ed.): *Jan Laichter: Život a dílo. Vzpomínky a úvahy*. Praha: Svaz knihkupců a nakladatelů. ISBN nemá.
- Macek, J. (1935d): *Práce a peníze na ni a za ni*. Praha: Svaz národního osvobození. ISBN nemá.
- Macek, J. (1936a): Předmluva k českému překladu. In Cassel, G. K. (1936): *Pád zlaté měny*. Praha: L. Mazáč, s. 5-6. ISBN nemá.
- Macek, J. (1936b): Převratná kniha. *Přítomnost*, roč. 13, č. 30, s. 470-473. ISSN 1805-2924.
- Macek, J. (1937): Pro socialismus ne třídní, nýbrž humanitní. *Naše doba: Revue pro vědu, umění a život sociální*, 1937/38, roč. 45, č. 1, s. 12-20. ISSN nemá.
- Macek, J. (1940a): *Školské kapitoly*. Praha: Jan Laichter. ISBN nemá.
- Macek, J. (1940b): *Účel hospodářské výchovy na střední škole*. Praha: Česká společnost národohospodářská. ISBN nemá.
- Macek, J. (1942a): *O hmotných a nehmotných podmínkách kultury*. Praha: Pokrok. ISBN nemá.
- Macek, J. (1942b): Sociální souvislosti. *Naše doba: Revue pro vědu, umění a život sociální*, roč. 50, č. 1, s. 1-3. ISSN nemá.
- Macek, J. (1943a): *Cesty sebevzdělání: Něco ze zkušenosti žáka a učitele*. Praha: Jan Laichter. ISBN nemá.
- Macek, J. (1943b): *Povaha vědeckého poznání. Naše doba: Revue pro vědu, umění a život sociální*, roč. 50, č. 5 (první část), č. 6 (druhá část), č. 8 (třetí část). ISSN nemá.

²⁹⁴ Články z Národního osvobození 1933.

²⁹⁵ Sborníková publikace dostupná např. na <https://kramerius.vse.cz/search/i.jsp?pid=uuid:8fedc93a-8817-11e7-b67d-005056a54372> obsahuje i další texty J. Macka.

- Macek, J. (1943c): Povinnost a štěstí. *Naše doba: Revue pro vědu, umění a život sociální*, roč. 51, č. 2, s. 49-53. ISSN nemá.
- Macek, J. (1943d): Světový názor v hospodářství. *Naše doba: Revue pro vědu, umění a život sociální*, roč. 51, č. 1. ISSN nemá.
- Macek, J. (1945-48): *Sociální ekonomika: Kurs národního hospodářství. Část I. Hospodářský řád*. Praha: Česká grafická unie 1945,²⁹⁶ s. 1-146. ISBN nemá; *Část II. Cena*. Tamtéž, 1946a, s. 147-250. ISBN nemá; *Část III. Peníze*. Tamtéž, 1946b, s. 251-376. ISBN nemá; *Část IV. Úvěr – pojišťování*. Tamtéž, 1947, s. 377-512. ISBN nemá; *Část V. Důchody – konjunktura a krise. Rejstříky*. Tamtéž, 1948, s. 513-659. ISBN nemá.
- Macek, J. (1946c): J. M. Keynes. *Naše doba: Revue pro vědu, umění a život sociální*, roč. 52, č. 7, s. 334. ISSN nemá.
- Macek, J. (1946d): Problémy naší ústavy. *Naše doba: Revue pro vědu, umění a život sociální*, roč. 52, č. 8, s. 337-340. ISSN nemá.
- Macek, J. (1948): Směr společenského pokroku. *Naše doba: Revue pro vědu, umění a život sociální*, roč. 55, č. 1, s. 6-9. ISSN nemá.
- Macek, J. (1955a): *An Essay on the Impact of Marxism*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press. ISBN nemá (česky jako Dědictví marxismu. *Acta Universitatis Carolinae Oeconomica*, 2/1991. Praha: Karolinum 1992. ISBN nemá).²⁹⁷
- Macek, J. (1955b): *Basic Economics*. Pittsburgh: Boxwood Press. ISBN nemá.
- Macek, J. (2006): *How Do We Think? A Survey of the Ways of Reasoning*. Praha: Karolinum. ISBN 8024611791.
- Macek, J., Basch, A. (1931): *Otázky z národního hospodářství k obecné státní zkoušce*. Praha: Spolek posluchačů komerčního inženýrství. ISBN nemá.
- Macek, J., Štern, E., Žalud, A. (1925): *Prof. dr. Josef Gruber, 3.XI.1865-3.V.1925: Sociální ústav ČSR památce svého předsedy*. Praha: Sociální ústav Československé republiky. ISBN nemá.
- Macek, J., Winter, L., Sedmík, J. (1932): *Současná světová krise hospodářská, politická a sociální, její příčiny, účinky a řešení*. Praha: Pražská odbočka dělnické akademie v Praze. ISBN nemá.

²⁹⁶ Resp. dotisk 1946d. Tamtéž. ISBN nemá.

²⁹⁷ Dostupné na http://www.sds.cz/docs/prectete/eknihy/jm_dm.htm. Práce Dědictví marxismu je původní rukopis J. Macka, který se stal základem knihy *An Essay on the Impact of Marxism*.

Doplňující informace a další prameny

- Aulehla, Z., Filip, Z. (1994): Profesor Josef Macek, ekonom, humanista a demokrat. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis*, roč. 5, č. 2, s. 17-30. ISSN1212-1185.
- Bažantová, I. (2002): *Družstevní a svépomocné koncepce v českém ekonomickém myšlení: Vývoj názorů a pokusů o praktickou realizaci do roku 1948*. Praha: Prospektrum. ISBN 80-7175-111-1.
- Bažantová, I. (2005): *Centrální bankovníctví v české historii po současnost: Institucionální pohled. Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky 3/2005*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky. ISBN 8086729192.
- Bažantová, I. (2015): Čeští keynesiánci a jejich teoretický pohled na hospodářskou krizi 30. let 20. století. In Kubů, E., Soukup, J., Šouša, J. (eds.) (2015): *Fenomén hospodářské krize v českých zemích 19. až počátku 21. století: Cyklický vývoj ekonomiky v procesu graduující globalizace*. Praha a Ostrava: Filosofická fakulta Ostravské university a Nová tiskárna Pelhřimov, s. 107-130. ISBN 978-80-7415-115-6 (Praha) a 978-80-7464-774-1 (Ostrava).
- Benáček, V. (1991): Předmluva k českému vydání. In Macek, J. (1992): *Dědictví marxismu. Acta Universitatis Carolinae Oeconomica*, 2/1991. Praha: Karolinum 1992. ISBN nemá.
- Benáček, V. (2006): *Předmluva k publikaci J. Macek How Do We Think? A Survey of the Ways of Reasoning*. Praha: Karolinum, s. 5-16. ISBN 8024611791.
- Cassel, G. K. (1923): *The Theory of Social Economy. Vol. 1, 2*. London: T. F. Unwin. ISBN nemá.
- Cassel, G. K. (1936): *Pád zlaté měny*. Praha: L. Mazáč. ISBN nemá.
- Dennis, L. (1932): *Is Capitalism Doomed?* New York: Harper & Brothers. ISBN nemá.
- Dohnalová, M., Průša, L. a kol. (2011): *Sociální ekonomika*. Praha: Wolters Kluwer ČR. ISBN 978-80-7357-573-1.
- Doležalová, A. (2007): *Politické stranictví a ekonomický zájem: Příspěvek ke studiu mechanismů prosazování hospodářských programů a ekonomických zájmů politických stran*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky. ISBN 978-80-86729-37-4.
- Doležalová, A. (ed.) (2013a): *Albín Bráf: Politik, národohospodář a jeho doba*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky. ISBN 978-80-86729-85-5.
- Doležalová, A. (2013b): Od Albína Bráfa k Josefu Mackovi – příspěvek k výročí úmrtí dvou významných českých ekonomů. *Politická ekonomie*, roč. 61, č. 3, s. 428-438. ISSN 0032-3233.
- Doležalová, A. (2018): *A History of Czech Economic Thought*. London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group. ISBN 978-1-138-91416-2.
- Doležalová, A. a kol. (2011): *Učíme ekonomii 90 let*. Praha: Wolters Kluwer ČR. ISBN 978-80-7357-641-7.

- Dušková, I., Džbáňková, Z. (2005): *Etická dimenze institucionálních změn (vybrané problémy)*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze – Nakladatelství Oeconomica. ISBN 80-245-0961-X (resp. recenze in *Marathon*, 72, 2007, roč. 11, č. 1, s. 38-40. ISSN 1211-8591).
- Džbáňková, Z. (2003): *Etické a sociální aspekty v dílech českých ekonomů*. Acta Oeconomica Pragensia, roč. 10, č. 8, s. 123-138. ISSN 0572-3043.
- Džbáňková, Z. (2006): Etické a sociální aspekty českého ekonomického myšlení v díle Josefa Macka. Olomouc 14. 09. 2006. In Kubátová, J. (2006) (eds.): *Ekonomické znalosti pro tržní praxi*. Olomouc: Universita Palackého v Olomouci, s. 42-46. ISBN 80-244-1468-6.
- Džbáňková, Z. (2011): Albín Bráf a Josef Macek: Dva přístupy k etickým a sociálním otázkám. In Doležalová, A. a kol. (2011): *Učíme ekonomii 90 let*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, s. 125-143. ISBN 978-80-7357-641-7.
- Ekonomická encyklopedie 1. A-O. 2. přepracované vydání* (1984): Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Engliš, K. (1930): *Teleologie jako forma vědeckého poznání*. Praha: F. Topič. ISBN nemá.
- Filip, Z., Aulehla, Z. (1991): Josef Macek – ekonom a politik. *Severní Morava: vlastivědný sborník*, sv. 62, s. 17-28. ISSN 0231-6323.
- Gide, Ch., Rist, Ch. (1928): *Dějiny nauk národohospodářských: Od doby fyziokratů až po naše dny. Díly I, II*. Praha: Jan Laichter. ISBN nemá.
- Habr, J., Jankovský, J. (1990): Profesor Josef Macek. *Politická ekonomie*, roč. 38, č. 12, s. 242-265. ISSN 0032-3233.
- Halbhuber, J. (1947): *Hospodářská politika nového Československa ve světle poznatků moderní ekonomiky*. Praha: Práce. ISBN nemá.
- Heller, J., Neužil, F. a kol. (2011): *Kdopak by se Marxe bál?* Praha: Futura. ISBN 978-80-86844-73-2.
- Herben, I., Třešňák, F. (1968): *Padesát let: Sborník vzpomínek a úvah o Masarykově republice*. Toronto: Naše hlasy. ISBN nemá.
- Heywood, A. (1994): *Politické ideologie*. Praha: Victoria Publishing. ISBN 8085865106.
- Horáček, C., Gruber, J. (eds.) (1922-24): *Albín Bráf: Život a dílo*. Praha: Vesmír. ISBN nemá.
- Chalupecký, P., Johnsonová, Z. (2014): Prosazování marxisticko-leninské politické ekonomie do československého monetárního myšlení v letech 1945-1951. *Moderní dějiny*, roč. 22, č. 2, s. 221-244. ISSN 1210-6860.
- Chytil, Z. (2003): Teorie endogenních peněz v postkeynesiánské ekonomii. *Ekonomický časopis*, roč. 51, č. 5, s. 550-569. ISSN 0013-3035.
- Chytil, Z. a kol. (2015): *Eseje z postkeynesovské ekonomie*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze – Nakladatelství Oeconomica. ISBN 978-80-245-2122-0.
- Johanisová, N. (2008): *Kde peníze jsou služebníkem, nikoli pánem: Výpravy za ekonomikou přátelskou přírodě a člověku*. Volary: Stehlík. ISBN 978-80-86913-05-6 (resp. recenze in

Acta Oeconomica Pragensia, 2010, roč. 18, č. 1, s. 97-100. ISSN 0572-3043 a in *Marathon*, 128, 2015, roč. 19, č. 1, s. 9-22. ISSN 1211-8591).

Johanisová, N. (2014): *Ekonomičtí disidenti: Kapitoly z historie alternativního ekonomického myšlení*. Volary: Stehlík. ISBN 978-80-86913-12-4 (resp. recenze in *Marathon*, 128, 2015, roč. 19, č. 1, s. 9-22. ISSN 1211-8591).

Kamenický, A. (Ulrych, J.) (1949):²⁹⁸ *Základy marxistické ekonomie*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Keynes, J. M. (1933): *The Means to Prosperity*. London: Macmillan. ISBN nemá.

Keynes, J. M. (1936): *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Macmillan. ISBN nemá (česky např. *Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz*. Praha: Cicero 2020. ISBN 978-80-270-7399-3, resp. recenze in *Politická ekonomie*, 2021, roč. 69. č. 1, s. 135-141. ISSN 0032-3233).

Knapp, G. F. (1905): *Staatliche Theories des Geldes*. Lipsko: A. Voigt. ISBN nemá.

Koderová, J., Sojka, M., Havel, J. (2008): *Teorie peněz*. Praha: ASPI. ISBN 978-80-7357-359-1.

Kramář, J. (2005): Český národohospodář Josef Gruber. *Historický obzor*, roč. 16, č. 7/8, s. 179-187. ISSN 1210-6097.

Krameš, J. (2015): Hospodářské krize v českém ekonomickém myšlení do roku 1948. In Kubů, E., Soukup, J., Šouša, J. (eds.) (2015): *Fenomén hospodářské krize v českých zemích 19. až počátku 21. století: Cyklický vývoj ekonomiky v procesu gradující globalizace*. Praha a Ostrava: Filosofická fakulta Ostravské university a Nová tiskárna Pelhřimov, s. 85-105. ISBN 978-80-7415-115-6 (Praha) a 978-80-7464-774-1 (Ostrava).

Krameš, J. (2016): *Ekonomie jako předmět vysokoškolské výuky v českých zemích v XVIII. a XIX. století*. Praha: Management Press. ISBN 978-80-7261-435-6.

Král, A. (1936): Keynesova Obecná teorie. *Obzor národohospodářský*, roč. 41, č. 10, s. 602-617. ISSN nemá.

Kuklík, J. (1998): Hledání cesty k demokratickému socialismu: K programovému vývoji Československé sociálně demokratické strany dělnické v první polovině 30. let. In Kárník, Z. (ed.) (1998): *K novověkým sociálním dějinám českých zemí III. Od války k válce: 1914-1939*. Praha: Karolinum, s. 59-91. ISBN 80-7184-495-0.

Kvasničková, A. a kol. (1999): *Dějiny ekonomického myšlení (vybrané kapitoly)*. Praha: Rego. ISBN 80-901872-2-6.

Loužek, M. (ed.) (2007): *Jean-Baptiste Say: 240 let od narození. Sborník textů*. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku č. 58/2007. ISBN 978-80-86547-69-5.

Mainwald, K. (1937): *Hospodářský život a úvěr*. Praha: Družstevní práce. ISBN nemá.

Makovský, P., Džbánková, Z. (2019): Vývoj ekonomického myšlení a podnikové praxe v českých zemích za posledních 100 let. In Pecková, S., Mičínová, I. (eds.) (2019): *Konference u příležitosti 100. výročí založení Vysoké školy obchodní. Sborník příspěvků z konference*

²⁹⁸ Práce byla sepsána v letech 1936-37. Srov. (Sirůček, 2020).

19. září 2019 *Vysoká škola obchodní v Praze, o.p.s.* Praha: Vysoká škola obchodní v Praze, s. 39-51. ISBN 978-80-7615-062-1.

Malínský, J. (2020): *Dějiny ČSSD v datech: Příspěvek k dějinám českého demokratického socialismu (Populární příručka historické paměti)*. Praha: Masarykova demokratická akademie. ISBN 978-80-87348-44-4.

Martinec, Z. (2008): *Přístup Josefa Macka k řešení hospodářské krize v Československu ve třicátých letech dvacátého století. Diplomová práce*. Praha: Národohospodářská fakulta Vysoké školy ekonomické v Praze. ISBN nemá.

Mildschuh, V. (1920): Knappova theorie peněžní. *Obzor národohospodářský*, roč. 15, č. 1, 2, 3, s. 23-27, 87-93, 127-133. ISSN nemá.

Modráček, F. (1930): *Jak jsem dospěl k socialismu a k družstevnictví*. Praha: Pražská odbočka Dělnické akademie. ISBN nemá.

Modráček, F. (1932): Jsou sociální řády mocenské? *Naše doba: Revue pro vědu, umění a život sociální*, roč. 39. ISSN nemá.

Modráček, F. (1947): *Družstevnictví a socialismus*. Praha: Československá sociální demokracie, propagační oddělení. ISBN nemá.

Mokrý, A. (ed.) (1958): *Osmdesát let Československé sociální demokracie, 1878-1958*. Londýn: Ústřední výkonný výbor československé sociální demokracie v exilu. ISBN nemá.

Nikl, M. (1961): O šíření marxistické politické ekonomie v buržoazním Československu. *Politická ekonomie*, roč. 9, č. 8, s. 744-761. ISSN 0032-3233.

Novotný, V. (2009): Sociální ekonomika Josefa Macka. In Andrlé, P., Feierabend, L. K., Johanišová, N., Novotný, V., Žáček, P. (2009): *F. L. Chleborád a ti druzí*. Praha: Svaz českých a moravských výrobních družstev – Knihovnička projektu *Podnikání v sociální ekonomice*, č. 3, s. 6-10. ISBN nemá.

Ohlin, B. G. (1935): Economic Recovery and Labour Market Problems in Sweden. *International Labour Review*, roč. 31, č. 4 a 5. ISSN 0020-7780.

Polášek, M. (2010): Josef Macek mezi liberálním socialismem a sociálním liberalismem (Podnět k diskusi nad liberálním aspektem Mackova myšlení). *Politická ekonomie*, roč. 58, č. 3, s. 402-418. ISSN 0032-3233.

Polášek, M. (2011a): Ekonomie v sobě první republiky: Pohled Josefa Macka na charakter ekonomie a její společenskou roli. In Doležalová, A. a kol. (2011): *Učíme ekonomii 90 let*. Praha: Wolters Kluwer ČR, s. 203-216. ISBN 978-80-7357-641-7.

Polášek, M. (2011b): *Josef Macek a programové debaty v Československé sociálně demokratické straně dělnické (ČSDSD) v letech 1924-1938. Dizertační práce*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta. ISBN nemá.

Polášek, M. (2013): *Revizionisté, progresivisté a tradicionalisté: Programové debaty v Československé sociální demokracii v letech 1924-1938*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd. ISBN 978-80-87404-47-8.

- Průcha, V. a kol. (2004): *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992: 1. díl období 1918-1945*. Brno: Doplněk. ISBN 80-7239-147-X.
- Půlpán, K. (2000): Engliš vs. čeští keynesovci (polemiky nad monetárními problémy v letech 1934 – 1936). *Politická ekonomie*, roč. 48, č. 4, s. 493-513. ISSN 0032-3233.
- Rybáček, V. (2009): Trhu nelze poroučet: Hospodářská krize. *Euro*, č. 38, s. 82-83. ISSN 1212-3129.
- Samuelson, P. A. (1948): *Economics: An Introductory Analysis*. New York: McGraw-Hill Book Company. ISBN nemá (česky např. Samuelson, P. A., Nordhaus, W. D.: *Ekonomie*. 19. vydání. Praha: Svoboda 2013. ISBN 978-80-205-0629-0 či Samuelson, P. A., Nordhaus, W. D.: *Ekonomie*. 12. vydání. Praha: Svoboda 1991. ISBN 80-205-0192-4).
- Say, J. B. (1803): *Traité d'économie politique, ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent ou se consomment les richesses*. Paris: Chez Deterville. ISBN nemá.
- Sekanina, M. (2002): Pedagog, politik a popularizátor ekonomické vědy – prof. JUDr. J. Macek (ke 30. výročí úmrtí a 115. výročí narození Josefa Macka (1887-1972)). *Ekonomická revue*, roč. 5, č. 2, s. 90-93. ISSN 1212-3951.
- Sekanina, M. (2004): *Kdy nám bylo nejhůře? Hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska*. Praha: Libri. ISBN 80-7277-213-9.
- Sharfmann, I. L. (1956): Titles of New Books. *American Economic Review*, roč. 46, č. 3, s. 503-516. ISSN 0002-8282.
- Sirůček, P. (2009a): Tzv. Velká deprese a soudobé krize na pozadí dlouhých vln. Příspěvek na konferenci *Velká deprese* konané v Ostravě 11.-12.11.2009. In CD sborník z mezinárodní konference Katedry ekonomie Ekonomické fakulty. Ostrava: Technická univerzita – Vysoká škola báňská 2009. ISBN 978-80-248-2150-4.
- Sirůček, P. (2009b): Velká krize 30. let a dnešek (několik poznámek a souvislostí). *Marathon*, 91, roč. 13, č. 6, s. 3-13. ISSN 1211-8591.
- Sirůček, P. (2010): Český keynesiánec a jeho recepty na Velkou krizi 30. let (recenze a rozbor knihy Macek, J.: *Cesta z krise*. Praha: Jan Laichter 1935. 192 s.). *Marathon*, 93, roč. 14, č. 1, s. 3-12. ISSN 1211-8591.
- Sirůček, P. (2012): Ženy v ekonomii – B. Webbová a E. Abbottová. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 20, č. 5, s. 91-98. ISSN 0572-3043.
- Sirůček, P. (2015a): Krize ve světle inovační teorie dlouhých vln. In Kubů, E., Soukup, J., Šouša, J. (eds.) (2015): *Fenomén hospodářské krize v českých zemích 19. až počátku 21. století: Cyklický vývoj ekonomiky v procesu gradující globalizace*. Praha a Ostrava: Filosofická fakulta Ostravské university a Nová tiskárna Pelhřimov, s. 25-54. ISBN 978-80-7415-115-6 (Praha) a 978-80-7464-774-1 (Ostrava).
- Sirůček, P. (2015b): Polozapomenuté postavy ekonomického myšlení: H. H. Gossen. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 23, č. 2, s. 68-76. ISSN 0572-3043.

- Sirůček, P. (2016): *Dlouhé K-vlny (historie zkoumání, vývoj, výhledy) a rozpory soudobé globalizace. Díl I. O cyklech a dlouhých vlnách. Díl II. O globalizaci a dlouhých vlnách. 3. aktualizované vydání*. Praha: Fórum společenských věd Klubu společenských věd, roč. 2016 (IV.). ISSN 2336-7679.
- Sirůček, P. (2017): M. I. Tugan-Baranovskij – teoretik cyklů, krizí a socialismu. *Alternativy (časopis CSTS)*, prosinec 2017, roč. 1, č. 2, s. 112-143. ISSN nemá.
- Sirůček, P. (2019): J. V. Robinsonová a R. Luxemburgová – největší ženské osobnosti teoretické ekonomie. *S předmluvou I. Švihlíkové. 2. doplněné vydání*. Praha: Fórum společenských věd Klubu společenských věd, roč. 2019 (VII.). ISSN 2336-7679.
- Sirůček, P. (2020): Marxistický ekonom a popularizátor Ulrych-Kamenický. *Alternativy (časopis CSTS)*, srpen 2020, roč. 4, č. 7, s. 165-192. ISSN nemá.
- Sirůček, P. (2021a): Quo vadis, „nobelovské“ ocenění za ekonomické vědy? *Politická ekonomie*, roč. 69, č. 4, s. 479-504. ISSN 0032-3233.
- Sirůček, P. (2021b): Reformátor S. Gesell a jeho pokračovatelé. *Alternativy (časopis CSTS)*, prosinec 2021, roč. 5, č. 10, s. 82-137. ISSN nemá.
- Sirůček, P. (2022a): Ekonomický romantik J. Ch. L. Simonde de Sismondi a další malovýrobní socialisté. *Alternativy (časopis CSTS)*, srpen 2022, roč. 6, č. 11, s. 139-184. ISSN nemá.
- Sirůček, P. (2022b): Tvůrčí partnerství J. S. Milla a H. Taylorové-Millové. *Alternativy (časopis CSTS)*, prosinec 2022, roč. 6, č. 12, s. 51-102. ISSN nemá.
- Sirůček, P. (2022c): *Utopický vizionář Bernard Bolzano. S předmluvou L. Perného. 1. elektronické vydání (pdf), resp. 2. rozšířené a doplněné vydání*. Praha: Institut české levice. ISBN 978-80-11-02303-4.
- Sirůček, P. (2023): *Nové čtení Radovana Richty. S předmluvou R. Valenčíka*. Slaný: Melandrium. ISBN 978-80-87990-30-8 (resp. *Nové čtení Radovana Richty. S předmluvou R. Valenčíka. 1. elektronické vydání (pdf), resp. 2. upravené vydání*. Praha: Institut české levice 2024. ISBN 978-80-908974-0-3).
- Sirůček, P. a kol. (2007): *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy)*. Slaný: Melandrium. ISBN 978-80-86175-03-4.
- Sirůček, P., Džbáňková, Z. (2006): Racionalita a etická dimenze v ekonomických teoriích (vybrané problémy). *Ekonomie a Management*, roč. 9, č. 3, s. 19-34. ISSN 1212-3609.
- Sirůček, P., Džbáňková, Z. (2019): Národohospodář F. L. Rieger. *Ekonomické listy VŠEM*, roč. 10, č. 2, s. 17-30. ISSN 1804-4166.
- Sirůček, P., Šetek, J. (2023): Ekonomické vizionářství Bernarda Bolzana. *Politická ekonomie*, roč. 71, č. 6. ISSN 0032-3233.
- Sitárová, Z., Kliment, A. a kol. (1981): *Dějiny ekonomických teorií: Stručný nástin*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Smiley, G. (2009): *Nový pohled na velkou hospodářskou krizi: Přehodnocení jejich příčin a následků*. Praha: Wolters Kluwer a Liberální institut. ISBN 978-80-7357-489-5.

- Smith, A. (1759): *The Theory of Moral Sentiments*. Edinburgh: Printed for Andrew Millar, in the Strand; and Alexander Kincaid and J. Bell. ISBN nemá (česky např. *Teorie mravních citů*. Praha: Grada 2023. ISBN 978-80-86389-73-8).
- Smith, A. (1776): *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London: W. Strahan and T. Cadell. ISBN nemá (česky např. *Blahobyť národů*. Praha: Jan Laichter 1928. ISBN nemá, *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha: Liberální institut 2001. ISBN 80-86389-15-4, resp. recenze in *Acta Oeconomica Pragensia*, 2001, roč. 9, č. 8, s. 185-193. ISSN 0572-3043).
- Sojka, M. (1999): *John Maynard Keynes a současná ekonomie*. Praha: Grada. ISBN 80-7169-827-X.
- Sojka, M. (2002): *Kdo byl kdo: Světoví a čeští ekonomové*. Praha: Libri. ISBN 80-7277-055-1.
- Sojka, M. (2006): Teorie peněz Josefa Macka a jeho názory na monetární politiku. *Politická ekonomie*, roč. 54, č. 3, s. 351-365. ISSN 0032-3233.
- Sojka, M. (2010): *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Havlíček Brain Team. ISBN 978-80-87109-21-2.
- Sojka, M. a kol. (1999): *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-991-X.
- Šik, O. (1949): Reformismus v politické ekonomii. *Nová mysl: Revue socialistického humanismu*, roč. 3, s. 363-398. ISSN 0322-905X.
- Šíma, J. (2002): Deflace – definiční jev zdravé ekonomiky. *Finance a úvěr*, roč. 52, č. 10, s. 539-549. ISSN 0015-1920.
- Šmejkal, M. (1993): Život a dílo národohospodáře prof. dr. Josefa Macka. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 1, č. 1, s. 107-140. ISSN 0572-3043.
- Štěrbá, P. (2019): *Josef Macek a první československá pozemková reforma. Diplomová práce*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta. ISBN nemá.
- Švihlíková, I. (2014): *Přelom: Od velké recese k velké transformaci*. Bratislava: Inaque.sk. ISBN 978-80-89737-06-2.
- Švihlíková, I. (2021): *Veřejná a participativní ekonomika*. Praha: Vlastním nákladem. ISBN 978-80-7615-070-6 (resp. recenze in *Alternativy (časopis CSTS)*, prosinec 2021, roč. 5, č. 10, s. 155-170. ISSN nemá).
- Veblen, T. B. (1899): *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study of Institutions*. New York: Macmillan. ISBN nemá (česky *Teorie zahálčivé třídy*. Praha: SLON 1999. ISBN 8085850710).
- Vencovský, F. (1997): *Dějiny českého ekonomického myšlení do roku 1948*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 80-210-1624-8.
- Vencovský, F. (2000): Přínos Karla Engliše pro ekonomickou vědu. *Politická ekonomie*, roč. 48, č. 4, s. 451-468. ISSN 0032-3233.

Vodička, M. (2009): *Den, kdy došly prachy: Jak „Velká krize“ ve 30. letech změnila životy lidí a na co se máme připravit my*. Praha: Práh. ISBN 978-80-7252-260-6 (resp. recenze in *Marathon*, 91, 2009, roč. 13, č. 6, s. 14-25. ISSN 1211-8591 či anotace in *Naše Pravda*, 2009, č. 39, s. 4. Společensko-politická příloha *Haló novin*, 19.10.2009. ISSN 1210-1494).

Vozka, J. (1937a): *Bernard Bolzano: První moderní socialista v Čechách*. Praha: Pražská odbočka Dělnické akademie. ISBN nemá.

Vozka, J. (1937b): *Úvod do socialismu: Průvodce po socialistické literatuře*. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství A. Svěcený. ISBN nemá.

Abstrakt

Ekonom, právník, filozof, pedagog, popularizátor ekonomie, publicista, politický teoretik, meziválečný poslanec, pounorový emigrant, antimarxista Josef Macek se stal v 30. letech hlavním propagátorem a pokračovatelem díla J. M. Keynesa v Československu. Může být považován i za předchůdce postkeynesiánství. Mackovo pojetí socialismu se nalézá blízko idejím družstevního socialismu. K hlavním dílům tohoto celoživotního sociálního demokrata náleží učebnice Sociální ekonomika či kniha Cesta z krise. Inspirativní zůstávají např. postřehy o charakteru Velké hospodářské krize i keynesiánsky laděné recepty řešení.

Abstract

Economist, lawyer, philosopher, pedagogue, popularizer of economics, publicist, political theoretician, interwar member of parliament, post-february emigrant, anti-marxist Josef Macek became the main propagator and successor of the work of J. M. Keynes in Czechoslovakia in the 1930s. He can also be considered a forerunner of post-keynesianism. Macek's conception of socialism is close to the ideas of cooperative socialism. The main works of this lifelong social democrat include the textbook Sociální ekonomika and the book Cesta z krise. For example, observations about the nature of the Great Depression and Keynesian-tuned recipes for its solution remain inspiring.

Klíčová slova

J. Macek – sociální demokracie – družstevní socialismus – čeští keynesiánci – řešení Velké krize

Keywords

J. Macek – social democracy – cooperative socialism – Czech Keynesians – solution to the Great Depression

JEL classifications

B24, B41, E12, E50, E60

O autorovi:

prof. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D.

**1965. VŠE v Praze. Studia na ČVUT a UK, absolvent VŠE (Politická ekonomie) a FSV UK (Ekonomie), dále studium politologie na VŠE. Působí na VŠE jako profesor ekonomie. Člen CSTS. Publikace zaměřené na dlouhé K-vlny, globalizaci, dějiny sociálně ekonomického myšlení, politické ideologie, politické analýzy a prognózy. Cykloturista, laický degustátor a glosátor piva.*

Ján Mišovič

Imperiální způsob života.

(Recenze knihy Brand Ulrich, Markus Wissen: Imperiální způsob života. Každodenní život a ekologická krize kapitalismu. Praha: Nakladatelství Neklid. 2022. 414 s. ISBN 978-80-908247-7-5).

Nakladatelství Neklid, prostřednictvím knihy Imperiální způsob života, nabízí českému čtenáři neotřelý pohled na problémy dnešního kapitalismu, které mají dopady na chování veřejnosti a její konformitu vůči vládnoucím strukturám. Autoři spojují příčiny této konformity s pravidelně se opakující každodenní životní praxí, která se promítá do individuálních a společenských orientací a identit, do značné míry pramenících z neomezeného přivlastňování zdrojů, z neúměrných nároků na globální a místní ekosystémy a levnou pracovní sílu odjinud. Charakterizují mechanismy, prostřednictvím nichž se to děje.

Imperiální způsob života prohlubuje propast, která odděluje pracující globálního Severu od pracujících globálního Jihu, přitom vykořisťování prvních je od dob fordismu oslabováno vykořisťováním druhých. Autoři zdůrazňují, že levicová politika je internacionální v tom smyslu, že solidárně vyžaduje zlepšení životních podmínek i v ostatních zemích a regionech světa.

Publikace je napsaná z radikálně levicových pozic, a kromě německého vydání v r. 2017 se dočkala i své anglické verze v roce 2022, z níž vznikl český překlad.

V předmluvě k českému vydání autoři zobecnili poznatky z chování systému v období koronavirové epidemie, a s tím souvisejícími řešeními. A nazývají jej covidovým kapitalismem. Kapitalismus v období koronavirové krize dokázal do té doby nevídaným a zásadním způsobem intervenovat do ekonomiky, přičemž preferoval „základnovou ekonomiku“, z níž se odvíjí infrastruktura každodenního života. Z reakce na krizi vyplynulo i trvalé poučení pro společenskou a politickou levici, které spočívá v odmítání politiky utahování opasků, zvláště za situace, kdy Česká republika vykazuje jednu z největších koncentrací majetku v Evropě.²⁹⁹ Pandemie rovněž ukázala, že v kampani za společenské vlastnictví se měl v první řadě objevit sektor zdravotní péče a farmaceutického průmyslu.

Cílem celého textu je vysvětlit roli globálního mocenského uspořádání a s tím spojenou nadvládu, která se reprodukuje prostřednictvím mnoha strategií i nezamyšlených důsledků, v rámci národně organizovaných společností i širších neviditelných a skrytých struktur, v nichž se uskutečňují globální vztahy. V osmi kapitolách jsou analyzovány pohledy na současný stav světa a naznačeny možnosti jeho změny.

V první z nich, nazvané Meze způsobu života, je politika EU, podle autorů, chápána jako obrana současné úrovně prosperity, vybudované na hřbetech druhých, před požadavky právě těch, bez nichž by tato prosperita nebyla možná. Výrobní a spotřební normy globálního Severu, které se vyvíjely s kapitalismem a staly se univerzálními, mohou být udržovány ve své ekologicky modernizované formě jen za cenu dalšího násilí, ekologické destrukce a lidského utrpení.

²⁹⁹ Nejbohatších 20 % populace drží 80,5 % veškerého čistého majetku v zemi, zatímco 20 % nejchudších jen 0,2 %. Maialep, R., Červenka, F.: Česká společnost a ekonomické nerovnosti. Praha: 2023, Rilsa.

Navazují část, pod názvem Mnohočetné krize a sociálně ekologická transformace, se zabývá paradoxem doby, který spočívá v tom, že souběžně se širokou společenskou a politickou diskusí na téma ekologické krize a změny klimatu, nabírá vyčerpávání přírody a životního prostředí stále vyšších a vyšších obrátek. Vysvětlení příčin tohoto stavu nabídli Marx s Engelsem, když konstatovali, že „... buržoazní epocha se od všech dřívějších epoch odlišuje neustálými převraty ve výrobě, ustavičnými otřesy všech společenských vztahů, věčnou nejistotou a pohybem.“³⁰⁰

Projevující se mnohočetné krizové události koncem prvního desetiletí nového milénia ukázaly, že konzervativní, liberální a sociálně demokratické strany zastupují především zájmy elity (s.62). Vedle finanční, ekologické krize a úbytku finančních zdrojů je realitou i krize sociální reprodukce, způsobená zbídačením, rozkladem společnosti a škrtů v sociální záchranné síti. Zapadá do ní i krize politické reprezentace zavedených stran.

Cíle udržitelného rozvoje odrážejí neblahé tušení globální politické elity, že klasické rozvojové strategie kapitalistického trhu fungují stále hůře. Přitom ale nepřetržitě platí, že investoři nadále přistupují k přírodě jako k „bezplatné výrobní síle“, kterou je potřebné využít. V tomto smyslu, prostřednictvím reklamy, podněcují i spotřebitele, z nichž mnozí jsou navyklí nakupovat co nejvíce a co nejlevněji. Přitom jsme svědky bezprecedentní akumulace rozporů, která je výsledkem autoritářské politiky, stále intenzivněji založené na vykořisťování přírody a sociální nerovnosti mezi lidmi. Vše probíhá v dominantní logice dneška, jejíž základem jsou zisk, akumulace kapitálu a expanzivní ekonomická činnost.

V samostatné kapitole, věnované imperiálnímu způsobu života, se konstatuje, že život v kapitalistických zemích je charakterizován vlastním přístupem k organizaci společnosti a jejím vztahem k přírodě anonymním způsobem. Komplex vztahů je organizován tak, aby zaručoval přesun produktů, levné pracovní síly a přírodních prvků z globálního Jihu do ekonomik globálního Severu. Netýká se to jenom kontinentů mimo Evropu, ale podobné mechanismy fungují i v rámci EU, mezi dlouholetými a v tomto milénium přistupujícími zeměmi. Imperiální způsob života doprovází specifické pojetí pokroku, jehož materiální jádro spočívá v rozvoji výrobních sil. Pojem poukazuje na výrobní, spotřební a distribuční normy zabudované do politických, ekonomických a kulturních struktur každodenního života obyvatel globálního Severu, ale stále častěji se uplatňuje i v oblastech s rozvíjejícími se ekonomikami globálního Jihu.

Autoři vycházejí z Gramscioho teorie regulace a předpokládají, že tak rozporuplná společenská forma, jakou je kapitalismus, je schopna reprodukce pouze v případě, že je zakotvena v každodenní praxi a „zdravém rozumu“, a tím se stává přirozenou. „Podřízené třídy přetvářejí zájmy vládnoucí třídy (např. ohledně ekonomického růstu a konkurenceschopnosti) ve své vlastní zájmy – nebo spíše si je musí přivlastnit“ (s.106.). Rutinní postupy, jenž tvoří základy imperiálního způsobu života, se projevují např. koupí a provozem automobilů, pořizováním vlastního bydlení, nákupem levné elektroniky pro zábavu nebo komunikaci. Když vládnoucí síly pro své udržení nevyužívají hrubé síly, disciplíny a útlaku, ale místo toho staví na tužbách a přáních obyvatel, ty se stávají součástí individuální identity, formují ji, a jsou právě tím účinnější. Nákupní košík se naplňuje více, i v případě že mzdy stagnují nebo klesají, díky externalizaci problémů a krizí typických pro společnost, v nichž dominuje kapitalistický způsob výroby.

V kapitole, nazvané Historický vývoj imperiálního způsobu života, autoři seznamují čtenáře se základy dnes všeobecně rozšířeného životního způsobu. Upevňování moci jedné společenské třídy nad druhou spojuje s degradující nadvládou nad přírodou, prostřednictvím

³⁰⁰ Marx, K., Engels, F.: Spisy 4. Praha: SNPL, 1958, s. 431.

spalování fosilních paliv. Imperiální způsob života se neformoval kompromisem mezi vládou a ovládanou třídou. Možnost využívat přírodu a lidi ve svůj prospěch zůstal převážně v rukou vyšších tříd. Domorodé národy se stávaly určitými „překážkami pokroku“, ve srovnání s evropskými vyššími třídami, jako představiteli modelu rozvoje správného života pro elity globálního Jihu a miliony lidí rozvíjející se střední a dělnické třídy globálního Severu. Kapitalistický výrobní způsob kolonizoval každodenní život pracujících a pronikl do institucí státu i společnosti, stal se hegemonistickým, široce přijímaným, přitažlivým a snesitelným. Výrobní a spotřební normy takto nastavené společnosti jsou však, pokud jde o zdroje a emise, enormně nákladné.

Pátá část se zabývá dopadem globální univerzalizace na prohlubování imperiálního způsobu života. Kapitalistická globalizace od sedmdesátých let 20. století tvořila součást strategie vládnoucích mocností, jak obnovit ziskovost kapitálu. Její podstatnou součástí se stala expanze průmyslového zemědělství, která je úzce propojena se zábořem a vyvlastňováním půdy, rozšiřováním moci zemědělských a potravinářských koncernů a stále větší poptávkou po energiích a dopravě.

Mezinárodní dopravní organizace odhadují, že mezi lety 2010 až 2050 se hodnota globálního obchodu zvýší 3,4krát a v přepočtu na objem nákladní dopravy vzroste 4,3krát. Znamená to, že emise způsobené mezinárodní nákladní dopravou vzrostou prakticky čtyřnásobně. Zastoupení letecké nákladní dopravy se zvedne ze 7 % na 9 %, zatímco podíl lodní dopravy na emisích klesne o 5 procentních bodů a rozsah železniční dopravy zůstane konstantní. Imperiální způsob života, jako předpoklad a prostředek zvládnutí sociálně ekologických rozporů kapitalismu, dále povede k prohlubování krizí.

Navazující šestá kapitola se týká Imperiálního motorismu a začíná citátem „Socialismus přijede jedině na kole.“³⁰¹ Poznatky za více než posledních sto let dokumentují, že imperiální způsob života přispívá ke zdůrazňování subjektivity a individualismu. Jako jeden z příkladů automobilové subjektivity neoliberálního kapitalismu, je v textu uveden nárůst počtu vozů SUV v Německu.³⁰² Nejde jen o německý, ale celosvětový fenomén fungující **taky** např. v USA i v Číně. Výrazná převaha automobilismu nad ostatními dopravními prostředky je dnes považována za přirozenou a nevyhnutelnou. Infrastrukturní, institucionální a subjektivní zakořenění motorismu není vyvoláno pouze postavením automobilového průmyslu. Ovlivňují jej i zájmy dělníků, zaměstnanců a odborů, kteří „zásadní restrukturalizaci automobilového průmyslu vnímají jako ohrožení své organizační síly.“ (s. 224). Ekologizace motorismu, tak jak k tomu přistupuje EU i jednotlivé vlády, je jen jakýmsi pokusem o udržení imperiálního způsobu života prostřednictvím selektivní ekologické modernizace jedné z jeho hlavních oblastí.

Sedmá část má s názvem Falešné alternativy: Od zelené ekonomiky k zelenému kapitalismu? Autoři analyzují nejrůznější strategické dokumenty mezinárodních organizací, jako je OSN, ale i národních vlád. V nich se objevují formulace, které tvrdí, že „zazelenání“ ekonomiky vytvoří sociálně ekologickou situaci výhodnou pro všechny. V těchto představách hraje hlavní roli trh s jeho efektivností, z něhož vycházejí inovace, a stát, který určuje pravidla trhu a působí proti jeho „selhání.“ V pozadí však zůstává fakt, že na pravidla trhu často doplácí rolníci a původní obyvatelé regionů, v nichž získávají půdu korporace. Strategie „green grabbing“, tj. vyvlastňování půdy pro environmentální cíle a „zhodnocení ekosystémových služeb a pracovní síly, tedy ohrožují právě ty podmínky pro ochranu přírody,

³⁰¹Jde o citát chilského politika José Antonia Viera-Gallo, který byl ministrem spravedlnosti ve vládě socialistického prezidenta Salvadore Allenda.

³⁰²V letech 2008 až 2017 se zvýšil podíl terénních vozů o 6 procentních bodů a v roce 2014 připadlo na koupi jednoho elektromobilu 36 vozů SUV (s. 206).

které se snaží vytvořit.“ (s. 240). Problematické je i obchodování s emisemi. Pokud mohou soukromé osoby nebo společnosti platit „odpustky“ v podobě nejrůznějších kompenzací za ekologické škody způsobené výrobou, může to vyvolat představu, že příroda je v zásadě nahraditelná. Používání směsi agropaliv, dotace pro elektromobily, zahrnutí letecké dopravy do evropského systému obchodování s emisemi a další podobné kroky „zeleného kapitalismu“ vedou k přesvědčení, že imperiální způsob života je udržitelný právě prostřednictvím modernizace.

Poslední kapitola se věnuje obrysům solidárního způsobu života. Jejím východiskem je konstatování, že z mezinárodní politiky se vytratily způsoby řešení konfliktů založené na prosazování solidarity a míru. Tato tendence se uplatňuje i v politice zemí EU vůči ekonomicky slabším státům evropské semiperiferie i v eskalaci občanských válek mimo EU. Jejich protiváhu mohou tvořit jiná politická pravidla, společenská očekávání a obecné přístupy, které se postaví proti kapitalistické expanzi a присvojování, prosazováním kritických alternativ, změnou společenských podmínek, proměnou vlastních způsobů myšlení a jednání lidí. Alternativnost se rodí rovněž z konfrontace s vlastním způsobem života.

Pokud je společnost komunitou zaměřenou na péči o sebe navzájem a o přírodu, stává se kritickou vůči kapitalistickému vykořisťování a výzvám k akumulaci. Tím prosazuje princip nerůstu nebo post-růstu. Přitom plošně neodmítá „více“ např. ve školství, sociálních službách nebo v kvalitě výživy. Naopak jde o nové definování proporcí a je to příspěvek k procesům učení a demokratického rozhodování o nárůstu konkrétního spotřebního zboží, výrobních prostředků a služeb, které jsou společensky žádoucí, sociálně a ekologicky odpovědné.

Pokud se ze společnosti začne vytrácet snaha o individualismus a nahradí jej úsilí realizovat se, může se přiblížit šance, že dnešní soutěživá a sobecká subjektivita bude ustupovat solidaritě a spolupráci.

Publikace, která vytváří obrázek dnešního kapitalismu se snahou o sebetransformaci, je ukončena doslovem Josefa Patočky s názvem Kolonizátoři a kolonizovaní: imperiální způsob života na semiperiferii, který rekapituluje teoretické zázemí a myšlenkový vývoj obou autorů a komentuje hlavní myšlenky. Analýza je pokládána za poměrně pochmurnou, bez snadných kroků, současně však naznačuje východiska skutečně odpovídající rozsahu problému. Klíč k jeho řešení je v reálných žitých alternativách.

V návaznosti na třídní rozdělení české společnosti se v doslovu konstatuje, že přibližně dvou třetin populace se dotýká důsledky závislého postavení semiperiferní ekonomiky. Zbývající třetina obyvatelstva v největší míře čerpá z výhod integrace ČR do světového hospodářství.

Základem možné sociálně ekologické transformace, v našich podmínkách, je naplňování potřeb lidí bez vykořisťování ostatních pracujících a přírody.

Publikace si určitě zaslouží všestrannou pozornost zejména levicově orientované odborné veřejnosti, ale i všech, kterým leží na srdci skutečná ochrana přírodního prostředí v národním i globálním měřítku.

O autorovi:

RSDr. Ján Mišovič, CSc.

**1948. Sociolog. Po vystudování vysoké školy dlouhodobě působil v Ústavu pro výzkum veřejného mínění jako výzkumný pracovník, později ve funkci vedoucího výzkumného oddělení. Poté pracoval v Sociologickém ústavu ČSAV a přednášel na Jihočeské univerzitě České Budějovice. Realizoval desítky výzkumů veřejného mínění, vydal několik odborných publikací, mj. encyklopedii Od A do Z ve výzkumech veřejného mínění.*

Pavel Sirůček

Vědeckotechnický revolucionář

Radovan Richta

(Recenze knihy Richta, R.: *Člověk a technika v revoluci našich dnů*. Praha: Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí 1963. 88 s.)³⁰³

V období 2023-24 si připomínáme řadu kulatých výročí spojených s R. Richtou. Akademik, filozof, sociolog, prognostik, vedoucí mezioborového výzkumného týmu PhDr. Radovan Richta, DrSc. náleží k předním českým marxistickým vědcům 20. století. Těžiště celoživotního úsilí soustředil na studium problémů vědeckotechnické revoluce (VTR) za socialismu a jejích společenských a lidských souvislostí. Na Východě i Západě se proslavil knihou *Civilizace na rozcestí*,³⁰⁴ která v mnohém předběhla dobu. Poselství R. Richty zůstává inspirativní i ve světle

³⁰³ Recenze využívá, resp. cituje vydání původní a současně sborníček Richta, R.: *Cesta revoluční kritiky* Praha: Sdružení pro podporu vědy a výzkumu 1999. 152 s. ISBN nemá. Tento obsahuje kapitoly *Věda a revoluce* (převzato z Richta, R.: *Člověk a technika v revoluci našich dnů*. Praha: Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí 1963. ISBN nemá, zde pod názvem *Věda a technika v revoluci našich dnů*), *Proměny lidského života* (převzato z Richta, R.: *Komunismus a proměny lidského života (K povaze humanismu naší doby)*. Praha: Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí 1963. ISBN nemá) a *Marxova cesta revoluční kritiky* (převzato z Richta, R.: *Marxova cesta revoluční kritiky*. In Marx, K. H.: *Rukopisy „Grundrisse“ (Ekonomické rukopisy z let 1857–1859). I: Dodatky k Marxovým a Engelsovým spisům*. Praha: Svoboda 1971, s. 7-25. ISBN nemá).

³⁰⁴ Richta, R. a kol.: *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha: Svoboda 1966. 256 s. ISBN nemá, resp. *II. vydání*. Praha: Svoboda 1967. 256 s. ISBN nemá, *III. rozšířené vydání*. Praha: Svoboda 1969. ISBN nemá. 412 s. Práce byla přeložena do celé řady jazyků a náleží dodnes k nejznámějším výstupům československých společenských věd. Ve fondech Národní knihovny v Praze jsou dostupné překlady do devíti jazyků – angličtiny, francouzštiny, italštiny, maďarštiny, polštiny, rumunštiny, slovenštiny, srbochorvatštiny, španělštiny. Pomocí ruských databází byl dohledán překlad do ruštiny. Dále

civilizačních rozcestí současných. Richtu lze označit za předchůdce úvah o tzv. společnosti vědění, kybernetické revoluci, globalizaci, diskuzí ohledně tzv. čtvrté průmyslové revoluce a dopadů technologií 4.0 či 5.0, zpráv Římského klubu, ovšem i teorií lidského kapitálu, systémového přístupu anebo (post)moderní teorie chaosu etc. Ústředním tématem jeho prací však zůstává všestranný rozvoj člověka a socialistický humanismus. Tyto přitom nejsou pouhým přenesením západních konceptů postindustriální apod. společnosti do socialistických kulís liberálního kvasu 60. let. Na straně druhé ovšem nejde ani jenom o nalézání a oprašování Marxových úvah naznačených v „Grundrissech“.³⁰⁵

Vedle 100 let od narození R. Richty (6.6.1924), resp. půlstoletí od jeho úmrtí (21.7.1983) si v období 2023–24 připomínáme v neposlední řadě 60 let od vydání Richtovy „modré“ a „červené“ brožury. Bez těchto zakladatelských – přitom nezřídka spíše opomíjených – studií by nevznikl ani legendární vizionářský titul *Civilizace na rozcestí*.³⁰⁶

„Modrou brožurou“ je míněn představovaný text *Člověk a technika v revoluci našich dnů*,³⁰⁷ „červenou brožurou“ Richtův materiál *Komunismus a proměny lidského života (K povaze humanismu naší doby)*. Praha: Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí 1963. 56 s. ISBN nemá.³⁰⁸ Richta komunismus chápal „nikoli moralistně, nejen jako ideál

byly nalezeny ještě překlady do němčiny a řečtiny. Což je celkem dvanáct jazyků. Kniha se stává světově nejvydávanejší původní tuzemskou prací z oblasti filozofie, ekonomie a sociologie.

³⁰⁵ Česky: Marx, K. H.: *Rukopisy „Grundrisse“ (Ekonomické rukopisy z let 1857–1859). I: Dodatky k Marxovým a Engelsovým spisům*. Praha: Svoboda 1971. ISBN nemá, *Rukopisy „Grundrisse“ (Ekonomické rukopisy z let 1857–1859). II: Dodatky k Marxovým a Engelsovým spisům*. Praha: Svoboda 1974. ISBN nemá, *Rukopisy „Grundrisse“ (Ekonomické rukopisy z let 1857–1859). III: Dodatky k Marxovým a Engelsovým spisům*. Praha: Svoboda 1977. ISBN nemá.

³⁰⁶ Jde o nadčasové dílo, obdobně jako utopie Bolzano, B.: *Von dem besten Staate*. In Bolzano, B., Kowalewski, A. (ed.): *Spisy Bernarda Bolzana. Svazek 3: Von dem besten Staate / Bernard Bolzano's Schriften. Band 3: Von dem besten Staate*. Praha: Královská česká společnost nauk v Praze 1932. ISBN nemá (česky *O nejlepším státě*. Plzeň: Martin Jašek 1934. ISBN nemá, *O nejlepším státě neboli Myšlenky kohosi, jenž lidstvo miloval, o nejúčelnějším zařízení společnosti občanské*. 2. vydání. Praha: Melantrich 1949. ISBN nemá, *O nejlepším státě*. 3. vydání. Praha: Vyšehrad 1952. ISBN nemá, *O nejlepším státě*. 4. vydání. Praha: Mladá fronta 1981. ISBN nemá, resp. *O nejlepším státě*. In Novotný, J. (ed.): *Čeští utopisté devatenáctého století. České myšlení sv. 11*. Praha: Melantrich 1982, s. 16–134. ISBN 32-032-82). Jedná se o dva stěžejní příspěvky českého myšlení k vizím budoucích společností. Srov. Širůček, P.: *Utopický vizionář Bernard Bolzano. S předmluvou L. Perného*. 1. elektronické vydání (pdf), resp. 2. rozšířené a doplněné vydání. Praha: Institut české levice 2022. 444 s. ISBN 978-80-11-02303-4 (pdf) či Širůček, P., Šetek, J.: *Ekonomické vizionářství Bernarda Bolzana. Politická ekonomie*, 2023, roč. 71, č. 6. ISSN 0032-3233. <https://doi.org/10.18267/j.polek.1396>.

³⁰⁷ Originál *Člověk a technika v revoluci našich dnů* je tenká brožurka s titulními stranami modré barvy.

³⁰⁸ Originál *Komunismus a proměny lidského života (K povaze humanismu naší doby)* reprezentuje tenká brožurka s titulními stranami červenohnědými. Tyto eseje představují část doktorské práce. „Červená brožura“ měla být první, před „modrou brožurou“. Šlo původně o studii o komunismu, přislíbenou *Rudému právu* před Richtovým odchodem do sanatoria, která měla být redakčně deformována. Přináší nástin marxistické teorie člověka. Její rozpracování se mělo stát druhým pilířem – vedle úvah o VTR podle „modré brožury“ – celého díla, které mělo ústít do jednotné vědy o člověku. „Červená brožura“ je více agitační než

a projekt, nýbrž jako formu a výsledek objektivního pohybu současnosti, jako problém lidských vztahů. Ukazoval, že rozvoj člověka se neděje a v budoucnosti se nikdy dít nebude automaticky, nýbrž v závislosti na rozvoji vědy a její technologické aplikaci“ (Ondryáš, K.: Akademik Radovan Richta: K 75. výročí narození Radovana Richty. *Marathon*, 1999, roč. 3, č. 4, s. 10-13. ISSN 1211-8591, cit. s. 11).

„Tyto dvě brožury zapůsobily jako intelektuální bomba: generace šokovaná objevy XX. sjezdu KSSS a unavená peripetiemi akutní studené války a přechodnými klimatickými výkyvy politického počasí byla – náhle a do kořenů radikálně – konfrontována s novou revoluční nadějí a účinnou morální výzvou“ (Smíšek, J.: „Chováme se jako revolucionáři?“ – R. Richta a příběh mezioborového týmu. *Marathon*, 1997, roč. 1, č. 4, s. 26-31. ISSN 1211-8591, cit. s. 28).

V Richtově nekrologu stojí: „Šlo o práce vyzrálé, myšlenkově velmi bohaté a podnětné, jejich objevný charakter v tehdejších podmínkách spočíval v tom, že tu byl na základě bohatství Marxových, Engelsových a Leninových myšlenek o epoše přechodu od kapitalismu ke komunismu a o dialektice výrobních sil a výrobních vztahů, na základě hlubokého proniknutí do podstaty těchto procesů formulován komplexní pohled na otázky vědeckotechnické revoluce“ (Redakce: Radovan Richta /6.6.1924-21.7.1983/. *Filosofický časopis*, 1983, roč. 31, č. 6, s. 931-934. ISSN 0015-1831, cit. s. 932).

V prosinci 1963 vychází brožura *Člověk a technika v revoluci našich dnů*, kterou stručně představují následující řádky.³⁰⁹ Především právě tyto eseje přispívají k tomu, že se termín technika³¹⁰ stává jedním z ústředních pojmů filozofických úvah 60. let. Richta v marxistickém

„modrá brožura“ a ještě více spadá do sféry vědeckého komunismu. Přičemž náleží k těm Richtovým dílům, ve kterých jsou hranice mezi vizionářstvím a komunistickým utopismem nejméně zřetelné.

³⁰⁹ Současně jde o pozvánku ohledně hlubšího ponoru do díla a odkazu R. Richty v monografii Sirůček, P.: *Nové čtení Radovana Richty. S předmluvou R. Valenčíka*. Slaný: Melandrium 2023. 500 s. ISBN 978-80-87990-30-8. Dostupné od 6. 6. 2023 na <http://library.institutcl.cz/Richta.pdf>, resp. https://institutcl.cz/digital_library/ (též na https://books.google.sk/books/about?id=wGbEAAAQBAJ&redir_esc=y aj.). Na rok 2024 je připravováno další vydání – *Nové čtení Radovana Richty. S předmluvou R. Valenčíka. 1. elektronické vydání (pdf)*, resp. 2. upravené vydání. Praha: Institut české levice 2024. ISBN 978-80-908974-0-3.

³¹⁰ Richta operuje s termínem technika. Dnes je (např. v ekonomii) častější spíše výraz technologie, který je preferován i v této monografii. Přičemž zahrnuje techniku (ve smyslu prostředků) i technologii (ve smyslu způsobu jejich používání), neboť odlišení bývá leckde obtížné. Upřednostňování výrazu technologie (nad její původní význam) souvisí i s vlivem angličtiny, ve které termín technology pokrývá širší významovou oblast. Výraz technologie a výrazy a slovní spojení od něj odvozená též často „získávají jakýsi nádech vyšší závažnosti, odbornosti, pokrokovosti a prestižnosti a v souvislosti s tím i módností a frekvence jejich užití stále narůstá“ (Vlčková, V.: *Technika, či technologie? Světlo*, 2003, roč. 5, č. 2. ISSN 1212-0812, cit. Dle <http://www.odbornecasopisy.cz/svetlo/casopis/tema/technika-ci-technologie--16691>).

duchu analyzuje revolucionizující procesy VTR. Richta klade ústřední otázku³¹¹ – „*zda tíží lidi... impozantní moc moderní techniky nebo jim dává křídla?*“ (s. 3 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 6). Což rámuje závažnými otázkami dalšími.³¹²

Richta klade otázky a vede rozhovor. „*Připomíná to původní koncept Komunistického manifestu, který napsal Engels (forma otázek a odpovědí), a který se stal podkladem pro Marxe při definitivním psaní Komunistického manifestu. Richta práci rozvrhl do šesti kapitol a každou uvedl zásadní otázkou – otázkou obsahuje začátek autorova úvodu, a také celá práce končí a vrcholí otázkou – dílo je tak neuzavřené a je na čtenáři, aby je uzavřel svou vlastní odpovědí. Tedy celkem osm hlavních otázek (v textu jsou ještě další, spíš dílčí) a rozhovor vedený věcným, ale naléhavým jazykem vědy*“ (Smíšek, J.: „Chováme se jako revolucionáři?“ – R. Richta a příběh mezioborového týmu. *Marathon*, 1997, roč. 1, č. 4, s. 26-31. ISSN 1211-8591, cit. s. 28).

Řazení otázek „*modré brožury*“ je následující: „*úvod: „... tíží lidi... impozantní moc moderní techniky, nebo jim dává křídla?*“, 1. kap.: *Rozumíme revoluci, kterou vyvoláváme? (K povaze vědeckotechnické revoluce)*, 2. kap.: *Máme se polekat vlastního stínu? (O technické výzvě komunistické revoluce)*, 3. kap.: *Má komunista právo zaspávat technický pokrok? (O výrobních silách nové společnosti)*, 4. kap.: *Stačí člověku dosavadní práce? (O technických podmínkách tvůrčího sebeuplatnění člověka)*, 5. kap.: *Je technika ve sporu s lidskostí? (Moderní otazníky nad „faktorem člověk“)*. 6. kap.: *Čím je člověk člověku? (Technika a zápas o moc lidského života), závěrečná otázka: CHOVÁME SE JAKO REVOLUCIONÁŘI?*“ (Smíšek, J.: „Chováme se jako revolucionáři?“ – R. Richta a příběh mezioborového týmu. *Marathon*, 1997, roč. 1, č. 4, s. 26-31. ISSN 1211-8591, cit. s. 28).

Celý Richtův koncept působí agitačně, přitom současně má i hluboký teoretický přesah. Kvalitativní analýza je doplněna kvantitativními ukazateli. Richta se zamýšlí nad „*technickými výzvami*“, uvažuje o výrobních silách nové společnosti, o „*technických podmínkách*“ tvůrčího sebeuplatnění člověka, o sporu techniky a „*lidskosti*“,³¹³ resp. o moderních otaznících nad „*faktorem člověk*“. Vše v těsné návaznosti na přírodně historické pojetí vývoje společnosti

³¹¹ V pasáži nazvané *Úvodem otázka* (s. 3 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 6).

³¹² Např. „*Odkud se vzaly... pochyby nad moderní technikou? Tento rozpor mezi člověkem vytvořenou mocí techniky a pocit bezmocnosti člověka ve světě techniky?*“ (s. 4 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 7).

³¹³ K úvahám o vztazích člověka, techniky a vědy srov. Kolektiv: *Člověk / věda / technika: K marxisticko-leninské analýze vědeckotechnické revoluce*. Praha / Moskva: Svoboda / Politizdat 1973. 375 s. ISBN nemá (resp. 2. vydání. Praha / Moskva: Svoboda / Politizdat 1975. 375 s. ISBN nemá).

Okomentoval(a): [PS2]: Je to přesný citát, nevím, proč do něj VE vkládá něco, co tam sice být může, ale autor to tak nenapsal!!! Dvojtečky za kap. nikde v originále nejsou.

Marxe³¹⁴ (& Engelse). Rozpracování především této studie ústí ve stěžejní mezioborové dílo *Civilizaci na rozcestí* (Richta, R. a kol.: *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha: Svoboda 1966. ISBN nemá).

Již představovaná brožura *Člověk a technika v revoluci našich dnů* formuluje teze ohledně celospolečenské podstaty VTR, její kvalitativní odlišnosti od průmyslové revoluce i bytostného propojení s komunismem. Důraz je kladen na proměny práce i lidského života, na překonání oddizení a dialektiku rozvoje tvůrčích sil člověka, s konstatováním nezbytnosti všestranného rozvoje člověka.

Kapitolu 1. *Rozumíme revoluci, kterou vyvoláváme? K povaze vědeckotechnické revoluce* otevírá spojení pojmů komunista a revoluce s termíny věda a technika.³¹⁵ S odkazy především na Marxe & Engelse je představován vznik techniky „na půdě továrny“ (s. 5 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 8) v lůně kapitalismu. Richta přemýšlí o strojové výrobě, strojové soustavě, „pásu, který vstřebává člověka“ (s. 7 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 9). Zdůrazňuje moc kapitálu nad dělníkem, prostřednictvím techniky.³¹⁶ Diskutována je role práce v procesech průmyslové revoluce.

S odstraněním vykořisťování však socialistická společnost měla učinit pouze první krok³¹⁷ – „... poměry vzájemné spolupráce všech... si krok za krokem vyžadují zcela novou látkovou technologickou podobu výroby. Uvolňují totiž prostor pro pohyb všech výrobních sil společnosti (nikoli už jen výrobních nástrojů, výrobních prostředků); realizují se ve všeobecné přeměně práce – tohoto základu lidského života; protrhávají tak přehradu, které doposud od sebe oddělovaly a proti sobě omezovaly výrobní síly; rozpoutávají nakonec ve společnosti mnohem širší a hlubší

³¹⁴ „Marxova kritika kapitálu zůstává dodnes – či přesněji zůstává stále víc – jediným myšlenkovým projektem, který nejen vnikl do podstaty buržoazní civilizace, ale který proto též dovoluje nalézt východisko z jejích slepých uliček; tvoří nepochybně základnu veškerého moderního humanismu – humanismu boje o vítězství socialismu“ (Richta, R.: Marxova cesta revoluční kritiky. In Marx, K. H.: *Rukopisy „Grundrisse“ (Ekonomické rukopisy z let 1857–1859). I: Dodatky k Marxovým a Engelsovým spisům*. Praha: Svoboda 1971, s. 7-25. ISBN nemá, cit. s. 23, s využitím <http://www.sds.cz/view.php?cisloclanku=2005020604>).

³¹⁵ „Každá forma techniky v sobě nese jisté společenské určení, v němž se vyvinula, a jisté společenské hranice, jimž odpovídá a v nichž se může svobodně uplatňovat. Naopak si také každá skutečná revoluce dříve nebo později ve svých důsledcích otevírá novou, sobě přiměřenou podobu výroby a techniky“ (s. 5 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 7).

³¹⁶ „Civilizačním výsledkem kapitálu se stalo, že namísto mrtvé přírodní věci... objevil a využil – za pomoci techniky – produktivní síly, ukryté v abstraktní práci dělníka“ (s. 8 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 10).

³¹⁷ „Socialismus zprvu změnil a mohl změnit jen společenský kontext techniky, společenský obsah práce – jejich reálné tvary zůstaly bez velkých změn“ (s. 9 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 11).

výrobní převraty, než jaké přinesla průmyslová revoluce“ (s. 10 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 12).

Místo ekonomiky kapitálu „*ekonomika společenské práce: společenská práce ve svém souhrnu se stává subjektem hospodaření*“ (s. 10 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 12).³¹⁸ „*Předěl znamená... skutečnost, že socialistické výrobní poměry svou podstatou otevírají „neomezené možnosti pro rozvoj výrobních sil“ ...*“ (s. 10-11 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 13). Do těchto kulís zasazuje R. Richta VTR, která má být „... *svým obsahem i rozsahem, svou vnitřní strukturou i vnějšími souvislostmi – něčím podstatně odlišným od staré průmyslové revoluce*“ (s. 12 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 14).³¹⁹

Pro VTR má být charakteristický „*pohyb na straně subjektivních prvků produkce...*“ (s. 13 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 15).³²⁰ „... *věda vstupuje do výrobního procesu nejen jako bezprostřední výrobní síla, ale i jako jeho rozhodující činitel...*“ (dtto). Současně s tím, „*jak jsou vyřazovány z bezprostředního cyklu výroby omezené fyzické i mentální možnosti pracujících, dostává se do prudkého pohybu celá suma výrobních prostředků*“ (dtto). „*Automatizace... představuje onen stupeň techniky, jenž všemi svými látkovými tvary a důsledky odpovídá – a jediné odpovídá – nárokům komunistického života*“ (dtto).³²¹

VTR má představovat kvalitativní změnu celého výrobního systému i poměru člověka k technice a povahy lidské účasti ve výrobě. Průmyslová revoluce nesla „*subjektivitu strojové*

³¹⁸ „*Vlastním – a nakonec jediným zdrojem pokroku v těchto okolnostech už nemůže být získávání kvanta nadpráce druhých, ale naopak šetření veškerou lidskou prací: ekonomie společenské práce, placené i neplacené, mrtvé i živé, vázané i cirkulující – čili růst produktivity celkové společenské práce. Bohatství socialistické společnosti závisí stále méně na množství vynaložené práce a stále více na užitečné kvalitě pospolitě lidské činnosti čili na množství ušetřené práce*“ (s. 10 anot. publ. cit. dle Richta, 1999, s. 12-13).

³¹⁹ Srov. oddíl 1 in Richta, R. a kol.: *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha: Svoboda 1966. ISBN nemá, cit. dle III. rozšířeného vydání 1969.

³²⁰ „... *vyřazování člověka z bezprostředního výrobního procesu – a zároveň přeměna jednoduchých, abstraktních pracovních sil ve vysoce kvalifikované technické pracovníky, tvůrce výrobních sil. Člověk se tu staví vedle produktivního procesu, zatímco dosud byl vždy jeho hlavní součástí; ovládá přírodní síly, zatímco dříve jim spíše podléhal*“ (s. 13 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 15).

³²¹ O spojení vědy s praxí, resp. důležitosti automatizace, prohlásil Richta na konferenci Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV v říjnu 1970 toto: „*Socialismus je neuskutečnitelný bez nového vývojového stupně techniky (technická kybernetika apod.), který dovoluje technizaci, automatizaci nejen elementárních mechanických, ale všech úkonů jednoduché pracovní síly uvnitř bezprostřední výroby. Automat už vlastně není pouhý stroj: je to systém, který sám používá stroje; předpokládá tedy technizaci všech obslužných úkonů a vindikuje člověku v poměru k výrobnímu procesu pouze řídicí a kontrolní funkce. Automatické systémy, moderní výrobní, dopravní, sdělovací, spotřební atd. technika jsou pro socialistickou společnost stejně potřebné a nezbytné, jako byly tovarní stroje pro buržoazní civilizaci*“ (Veverka, A.: K padesátému výročí založení Komunistické strany Československa. *Kybernetika*, 1971, roč. 7, č. 2, s. 89-91. ISSN 1805-949X, cit. s. 90).

soustavy“ (s. 14 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 16), ve smyslu převrácení subjektu a objektu ve výrobě. „Podobné převrácení subjektu a objektu, jenomže v mnohem větších poměrech a v opačném smyslu...“ (dtto) má nastávat s VTR.³²² Richta sní o proměnách díky zavedení kybernetických soustav a komplexní automatizace, což má zprostředkovávat „subjektivitu celého lidského společenství“ (s. 14 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 17). Volá po dovršení mechanizace ve smyslu přípravného stadia k „vyššímu procesu, k automatizaci všech výrobních procesů“ (s. 15 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 18). Kapitulu zakončuje varování před nezachycením VTR, která má rozhodovat „o osudu naší epochy“ (s. 17 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 19).

Kapitola 2. *Máme se polekat vlastního stínu? O technické výzvě komunistické revoluce* startuje vyzdvížením společenských kořenů a důsledků dobového výrobního pokroku. Odkazy (na Marxe,³²³ Lenina, stranické dokumenty i západní prameny) i statistickými ilustracemi Richta dokumentuje vzestup techniky a celospolečenské dopady. Ukazuje na omezenosti kapitálu a kapitalismu (včetně jeho monopolního stadia) ohledně výrobního pokroku. S vyústěním v konstatování výhod „ekonomie veškeré společenské práce“ (s. 27 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 29) oproti „ekonomii kapitálu“ (dtto). Se závěry: „Výrobní moc, vytvářená socialismem a počátky komunistické výstavby, prolamuje se nejrůznějšími cestami do osudů všech kontinentů. Celým světem dnes prochází technická výzva komunistické revoluce“ (s. 28 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 30).³²⁴ VTR má na půdě kapitalismu dostávat „zvláštní, deformovanou podobu...“ (s. 33 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 35).³²⁵ VTR „naší doby je bytostně spjata s postupem komunismu. Nese s sebou jeho rozměry a podněty“ (s. 34 anot. publ., cit. dle

³²² „V tomto základu jsou mechanizace a automatizace, průmyslová revoluce a vědeckotechnická revoluce kvalitativně zcela rozdílné pochody, jevy různých vrstev, různých horizontů, různých epoch“ (s. 14 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 17). Srov. Kutta, F.: Vědeckotechnická revoluce – geneze a metodologie problému. *Filosofický časopis*, 1971, roč. 19, č. 1, s. 50-62. ISSN 0015-1831.

³²³ Včetně odkazů na „Grundrisy“ (Marx, K. H.: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*. Berlin: Dietz 1953. ISBN nemá). Příslušné odkazy jsou upřesněny, resp. precizovány in Širůček, P.: *Nové čtení Radovana Richty. S předmluvou R. Valenčíka*. Slaný: Melandrium 2023. ISBN 978-80-87990-30-8.

³²⁴ Richta zdůrazňuje vytváření vlastní vědecké základny socialismu, nezávislé na monopolech, a tím rozbití monopolu vědy a techniky, „kterým dosud disponovaly nejmocnější kapitalistické země“ (s. 29 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 31). „Subjektivita socialismu... se ale neomezuje... na půdu ekonomických poměrů: zprostředkuje se dále celou sférou politiky“ (s. 32 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 34).

³²⁵ V této deformaci se může začínající VTR „v zemích kapitálu jevit jako pouhé pokračování průmyslové revoluce, jako „druhá průmyslová revoluce“ – optický klam, který přichází tolik vhod apologetům kapitalismu, ale který se musí rozplynout, jakmile socialistická soustava dokáže dovést svou technickou výzvu až do konce“ (s. 33 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 35).

Richta, 1999, s. 36).³²⁶ Na otázku v názvu kapitoly Richta odpovídá: „Sotva může být něco tragičtějšího než postavení socialisty, který se léká vlastního stínu a považuje jej za buržoazní kontraband“ (dtto).

Kapitola 3. *Má komunista právo zaspávat technický pokrok? O výrobních silách nové společnosti* se propracovává k tvrzení: „Porozumění... novým poměrům, jichž nabývá chod dějin spolu s komunistickou revolucí, stává se postupně kardinální otázkou společenské vědy vůbec“ (s. 35 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 37).³²⁷ Specifika VTR mají spočívat v tom, že „jde o revoluci všech výrobních sil: nezasahuje jen pracovní nástroje, ale v plné míře i pracovní předměty a lidskou pracovní sílu (způsob jejího užití). Vtahuje do výrobního procesu nové výrobní síly, jež dosud stály mimo výrobu, rozšiřuje ustavičně jejich okruh“ (s. 36 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 38). S řadou citací, odkazů i kvantitativních ilustrací je dokumentován rozvoj výrobních sil, včetně proměn a rozšiřování jejich okruhu. S kritikou úzkých a ahistorických interpretací.³²⁸ R. Richta dospívá k vyzdvížení nejpronikavější výrobní síly nové společnosti v podobě vědy. O vědu se má opírat komunistická výstavba a věda má tvořit páteř VTR. Věda není pouhou ideální silou „něco na způsob středověké teologické instituce: ale dnešní věda se stala též mohutnou materiální silou“ (s. 45 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 47).³²⁹ Kapitola končí konstatováním: „Každá doba má svůj zvláštní patos, své zvláštní nároky. Není možné být revolucionářem mimo ně“ (s. 47 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 49).

Na nejpodstatnější, charakteristický rys VTR: „že totiž s převrácením všech výrobních sil se od základu mění i povaha lidské účasti ve výrobním procesu, povaha práce jako základu lidského života“ (s. 48 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 50) cílí kapitola 4. Nese název *Stačí člověku dosavadní práce? O technických podmínkách tvůrčího sebeuplatnění člověka*. Společenská

³²⁶ „To, co z ní vidíme na Západě v nápadném lesku a čeho se někteří lidé lekají jako „amerikanismu“ a „knoflíkové nemoci“, není než protáhlý, zkreslený stín, vržený kupředu počátky našeho vlastního díla“ (s. 34 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 36).

³²⁷ Pozornosti tudíž nesmějí unikát nové rozměry, které přináší VTR: „že totiž v nových společenských podmínkách se převraty v oblasti výrobních sil stávají bezprostředním činitelem v rozvoji lidských vztahů, v úrovni jejich života“ (s. 36 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 37).

³²⁸ Srov. Richta a kol.: *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha: Svoboda 1966. ISBN nemá, cit. dle III. rozšířeného vydání 1969, s. 14 aj.

³²⁹ R. Richta i zde klade sérii otázek – např. „Zůstává záhadou: jak by se... měla uskutečnit plná vědeckotechnická revoluce? Jak máme předstihnout kapitalistické země v produktivitě, nepředstihneme-li je výrazně a na celé čáře ve vědě a její technické aplikaci? ...“ (s. 45 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 47).

podstata techniky za kapitalismu má spočívat v tom, že je „výtvořem člověka k používání člověka“ (dtto).³³⁰ Komunistická revoluce má protrhávat fatální meze výrobních sil, „jež proti sobě oddělovaly člověka a techniku; s volnou dráhou pro techniku převrací i postavení „faktoru člověka“ v materiální civilizaci, uvolňuje prostor pro vzestup lidských sil“ (s. 49 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 50-51).³³¹ Rozhodující krok „k překonání odcizení práce a techniky“ (s. 49 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 51) spojuje R. Richta s tím, že „práce byla ekonomicky osvobozena od vykořisťování, že s ní byla sňata pouta kapitálového námezdního poměru“ (dtto). „Ovšem to samo ještě nezměnilo a nemohlo změnit látkové tvary výrobní činnosti, její reálnou podobu, do níž bylo zakleto, zpředmětněno ono odcizení – a s tím i protiva člověka a techniky“ (dtto).³³²

Richta rozebírá vizi, že „z hlediska dlouhodobých perspektiv cesty ke komunismu se přeměny lidské práce nakonec stanou ústřední otázkou společenského vývoje. Pokud totiž se sama práce nestane procesem, v němž rozvoj vlastních sil jednotlivce splývá se vzájemným rozvojem všech, potud se nelze dočkat komunismu“ (s. 50 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 52).³³³ VTR má přinášet nové formy účasti člověka na výrobě:³³⁴ „Člověk tu už není ani látkově jen pracovní silou (a tedy ani jen bezprostřední výrobní silou). Je něčím víc, než jen výrobní silou – totiž subjektem, zdrojem, vládcem výrobních sil společenského člověka...“³³⁵ Člověk vystupuje z bezprostřední produkce, ... ve které fungoval jako jednoduchá výrobní síla, aby se uplatnil jako tvůrce

³³⁰ Kapitalistická výroba „v podstatě omezuje masu pracujících na námezdní pracovní sílu, stěsňuje ji jako „lidský faktor“ do systému technických faktorů...“ (s. 48-49 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 50).

³³¹ VTR představuje „způsob řešení tohoto protikladu moderní výroby: je totiž svou povahou převratem všech výrobních sil, uskutečňuje pohyb na obou stranách. Spolu s profilem technických výrobních prostředků mění od základu i povahu lidské práce v produkci“ (s. 49 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 51).

³³² „To samo také nestačí ani k vytvoření výrobních sil, na nichž by mohl být založen komunistický život, komunistickým vztahy mezi lidmi“ (s. 49 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 51).

³³³ „Sledujeme-li... rozpor, obsažený v práci – mezi současnými hranicemi lidské činnosti ve výrobě a mezi možnostmi, jež se vážou k tvůrčí práci jakožto „zdroji humánního vývoje“ (Marx): narážíme tu na základní rozpor společenského vývoje po překonání třídních protív“ (s. 50 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 52).

³³⁴ „... automatizovaná produkce... uvolňuje člověka z prostředního kruhu produkce: ale zároveň svou podstatou vyžaduje přeměnu člověka ve všestranně činného tvůrčího pracovníka, který uvádí do pohybu celou sumu produktivních sil společenského člověka a zároveň je v tomto procesu rozmnožuje a rozvíjí“ (s. 50 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 52).

³³⁵ „Tady jsme u materiálních základů komunistického humanismu: na určitém stupni společenského vývoje vytlačuje technika člověka z postavení jednoduché výrobní síly, „lidského faktoru“ produkce a přináší nejen možnost, ale i bezpodmínečnou nutnost masového rozvoje lidí, osvědčení a rozvinutí jejich bytostných sil. Dokonce i předstihu lidského rozvoje před technickým. A to je také jediné východisko z protikladu moderní civilizace“ (s. 50 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 52).

společenských výrobních sil“ (dtto). Richta varuje, že přitom ovšem jde o „dlouhodobý, svízelný, dramatický proces...“ (dtto).³³⁶ Následují obsáhlejší úvahy o socialistickém člověku a poměru k práci, s celou řadou odkazů (především na klasiky marxismu-leninismu) i odboček. S finálním apelem na to, že VTR „není procesem, ve kterém by byli pracující, a tím spíše komunisté, pouhými diváky. Tudy naopak v naší době prochází magistrála revolučního procesu...“ (s. 60 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 62). „Slepota v otázkách práce a techniky není v naší době vůbec společensky neutrální: komunista nemá právo zaspávat výrobní pokrok“ (dtto).

Myšlenka, že technika „je lidské dílo. Ale technika se také stala jednající osobou v lidském díle“ (s. 61 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 64) otevírá kapitolu 5. *Je technika ve sporu s lidskostí? Moderní otázky nad „faktorem člověk“*. Richta připomíná, že svět obklopující člověka „už dávno není nedotčenou panenskou přírodou: ze všech stran je zasažen, uzpůsoben lidským úsilím...“³³⁷ Z druhé strany zase tou měrou, jak člověk utváří podmínky vlastního života, je těmito podmínkami sám utvářen...³³⁸“ (dtto). Richta místy přímo básnický vykresluje studenou racionalitu odcizené civilizace a dospívá k závěru, že: „Technika nastavuje společnosti zrcadlo a vrací člověku ony způsoby „lidskosti“, ony stupně lidských sil, které do ní sám vložil“ (s. 64 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 67).³³⁹

Odcizení „provádějící kapitalistickou civilizaci, bylo univerzálně zpředmětněno ve světě moderní průmyslové výroby a vtěleno... do reálné podoby lidského života, jež se na jejím podkladě ustálila“ (s. 63 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 66).³⁴⁰ „Proto také když už socialistická re-

³³⁶ S odkazy na Marxe, Lenina i Stalina aj. Richta přesvědčuje, že: „Socialismus stojí a padá s poměrem k práci. A právě zde, za poměrem k práci, ozývají se nejsilnější a nehlubší proměny komunistické revoluce: rodí se tu nový vnitřní vztah člověka a jeho díla... Nakonec se ukáže, že není vůbec silnější lidské potřeby, než je potřeba tvůrčí činnosti“ (s. 52 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 54).

³³⁷ „Dostává podobu druhé, přetvořené člověkem dosazené přirozenosti...“ (s. 61 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 64).

³³⁸ „... vymaňuje se z kruhu naturální, živočišné existence, propracovává se k novému, v pravém smyslu společenskému životu...“ (s. 61 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 64).

³³⁹ Nadšeného technooptimismu jsou plná Richtova slova: „Co nás dnes v socialismu duší, to prostě není moc techniky, její ohromnost, její přebytek – to je spíše bezmocnost dosavadní výroby, nedostatek techniky, omezenost zdrojů lidského života. S technikou je to jako s každým lidským dílem: je-li slabé a skrovné, svírá a ovládá člověka; je-li mohutné a všestranné, umožňuje člověku rozlet, vyvolává lidské potřeby, zprostředkuje lidský způsob života“ (s. 64 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 67). Richta pokračuje: „Jen moderní výrobní moc může nakonec obnovit – na zcela nové základně – kontakt člověka s přírodou... Jen za těchto podmínek obnovuje se důvěrný styk člověka s oblaky nad hlavou a půdou pod nohama“ (dtto).

³⁴⁰ „Odcizení pak už nespočívá jen v poměru mezi člověkem a technikou; ... je obsaženo v samotné technice, ve stupni jejího rozvoje, v látkových tvarech strojové soustavy; je právě tak obsaženo v samotném člověku té doby – či přesněji v pracovní síle – v základních mezích reprodukčního života“ (s. 63 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 66).

voluce roztrhala subjekt, aktivní formu odcizení – jeho objektivní důsledky zůstávají ještě dlouhou dobu fixovány v reálných tvarech produkce stejně jako v mezích lidské práce a života“ (dtto). „Teprve když se na nové společenské půdě zvedá nová technická základna civilizace, automatizovaná produkce, a s ní i nová podoba lidské práce a života – teprve tehdy mizí reálné důsledky protikladu, který udělal z odcizení neřešitelnou tíseň – a s ním i životní pocity, které odcizení doprovázely“ (s. 65 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 68).³⁴¹

Richta pokračuje: „Odcizení zakleté v moderní buržoazní továrně, nespočívalo v tom, že se výrobní podmínky prostě oddělily od jednotlivce, nýbrž v tom, že se vytvořily společenské výrobní síly, oddělené od společenství práce a ovládající životy pracujících...“³⁴² Celý vtíp komunistické výstavby záleží právě v tom, že tu máme nový subjekt, který je totožný s objektem – totiž společenskou práci – a že v boji o nové výrobní síly společenské práce se dostáváme k bodu, kdy největší rozmach výrobních sil společnosti bezpodmínečně vyžaduje „všestranný rozvoj člověka“, ... společenský rozvoj každého pracujících...“ (s. 65 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 68).³⁴³

Dále Richta diskutuje – s řadou různorodých odkazů – možnosti rozvoje člověka, s kritikou kapitalistických forem „humanizace práce“ atp. V rámci úvah o „lidskosti“ zdůrazňuje, že technika „zdaleka není jen vnějším prostředkem, kterého společnost ve svých cílech může použít anebo také ne. Rozvoj techniky je vždy určen stupněm rozvoje lidských sil; a za jistých okolností se tento složitý poměr vyvine ve všeobecnou rovnici“ (s. 67 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 70).³⁴⁴ Uvádí, že teoretický obraz VTR, „komplex marxistické vědecké technologie a dialektika

³⁴¹ „Jen tam, kde se materiálním základem společnosti stal proces ustavičné revoluce ve výrobních silách, a kde se právě tak lidský život změnil z pouhé reprodukce pracovní síly v ustavičný rozvoj tvůrčích sil člověka – kde tedy dostalo reálné řešení odcizení na obou stranách, jen tam odpovídá společenský vývoj půdu všemu odcizení, pokud není provázáno osvojením – a není tedy už jenom článkem dialektiky lidského rozvoje“ (s. 65 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 68).

³⁴² „... proto i překonání odcizení nelze dosáhnout navrácením těchto sil do dispozice jednotlivého pracujícího, ale rovná se skutečnému – také technologickému zespolečenštění výroby, přeměny výroby v přímý orgán všeobecné společenské práce, osvojení celé totality výrobních sil společnosti“ (s. 65 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 68).

³⁴³ „A zase naopak: kdy rozvoj lidských sil je nejvydatnějším způsobem rozmnožování společenských zdrojů. Čili k bodu, kde další stupňování společenské výroby není možné bez „výroby všestranně vyvinutých lidí“...“ (s. 65 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 68). „Technika komunistické společnosti musí prostě dosáhnout takové úrovně, že zbaví společnost nutnosti připoutávat většinu svých členů po celý život k bezprostřední účasti v operacích strojové soustavy, že uvolní pro všechny prostředky a čas k vlastnímu rozvoji a učiní zároveň tento rozvoj absolutní (také výrobní a technickou) nutností“ (s. 67 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 70).

³⁴⁴ Richta se ptá: „Mohla by lidskost získat v životě primát, kdybychom polevili v technickém úsilí a nechali stranou „věčné povídání“ o výrobě a technice? Kdybychom v nich neviděli střed komunistického úsilí a také účel člověka?“ (s. 67-68 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 70).

všeobecné lidské práce nejen že patří k prvkům vědeckého komunismu, ale přímo k jeho podstatě, jeho nejhlubší vrstvě“ (s. 69 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 72).³⁴⁵ Richta připomíná, že: „Komunisté si nikdy nedělali iluze o tom, že by bylo možno trvale a podstatně změnit život, kdyby lidé, třeba zbaveni pout vykořisťování, zůstávali „staří“, nedovedli rozvíjet sama sebe“ (s. 70 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 73). Dospívá k vyústění, že technika pouze nedeformuje a neochuzuje, nýbrž i obohacuje a rozvíjí.³⁴⁶ „... bez techniky by nebylo moderních lidských otázek... tím méně jejich – lidského řešení“ (s. 71 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 74).

Kapitola 6. *Čím je člověk člověku? Technika a zápas o moc lidského života* připomíná hranice „lidských vztahů a lidskosti vůbec ve všech třídních společnostech, jež se opíraly o omezený a ubohý kruh výrobních sil...“ (s. 72 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 75).³⁴⁷ Meze pro lidské vztahy „se zařezaly hluboko – tu živelně, tu vědomě – do lidských životů“ (dtto). Richta formuluje materiální protiklad rozvoje (o který se měla opírat existence všech tříd), projevující se jako nepřekročitelná hráz mezi lidmi, v podobě faktu, „že vlastní rozvoj je protikladem rozvoje druhých a řeší se tak či onak na úkor jednoho nebo druhého“ (s. 73 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 76).³⁴⁸ Bez vytvoření výrobních sil, které zabezpečí prostředky pro rozvoj všech členů společnosti nelze protiklad překonat – „Tady nás postup lidských vztahů obrací nevyhnutelně k vrcholům vědeckého a technického pokroku“ (dtto).

„Jen tam, kde život každého člověka dosáhne takové úrovně, že mu dává možnost svým vlastním rozvojem, svým vlastním tvůrčím projevem dosahovat rozvoje druhých, tedy stát se prostředníkem jejich lidského růstu, jen tam může společnost opustit hranice pouhé vzájemné

³⁴⁵ „Umožňuje náhled právě do oné oblasti, která tvoří jádro komunismu; postupně vstřebává a na nové úrovni sjednocuje všechny jeho součásti. Na rozdíl od původní, počáteční podoby vědeckého socialismu, jež se soustřeďuje především na učení o třídním boji a diktatuře dělnické třídy, je vědecký komunismus podle své podstaty vědou o společenském rozvoji člověka, pro který oblast práce a technického tvoření je z nejdůležitějších“ (s. 69 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 72).

³⁴⁶ „Technika je lidské dílo – právě tak jako politika, morálka, kultura atd. – jenomže v jistém smyslu ještě hlubší lidské dílo než pouhé společenské formy. V nichž dosud probíhal boj. Je zcela nepochopitelné, proč by takové lidské dílo nemělo rozhodnout – na určitém stupni – i o osudech samotného člověka“ (s. 71 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 74).

³⁴⁷ „... všechno, co jsme na poli lidských vztahů poznali, se odvozuje z takového růstu výrobních sil společnosti, který dovolil jednomu, aby pracovali na jině, a druhým, aby nepracovali a žili na úkor druhých, kdežto původně nemohl nikdo pro druhého nic takového znamenat, ani kdyby chtěl. Tomu odpovídaly tvary dosavadních civilizací a kultur“ (s. 72, cit. dle Richta, 1999, s. 75).

³⁴⁸ „Buď já, nebo druhý – at' už k tomu přistupuje jakýkoli výklad či sentiment“ (s. 73 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 76).

závislosti lidí a postupně vypracovat komunistické vztahy mezi lidmi, tj. vztahy vzájemného rozvoje člověka člověkem..." (s. 73 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 76).³⁴⁹

Dosažení komunismu je pro R. Richtu „koneckonců vždy výrobním úkolem“ (s. 74 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 77).³⁵⁰ Richta uvažuje o dosahu lidského života a sebeuplatnění člověka. „*Spolu se socialistickými poměry vzájemné spolupráce (tj. likvidace vykořisťování) se... otázka lidského života rozevřela a musela rozevřít...*“ (dtto).³⁵¹ Klade též otázku: „*Co znamená můj život pro druhé?*“ (s. 74-75 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 78).³⁵² Richta konstatuje: „*Jestliže revoluce společenských forem umožnily postavit tyto lidské otázky, pak odpověď na ně může dát dnes jen revoluce ve společenských výrobních silách*“ (s. 75 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 78). VTR rozmnožuje možnosti rozvoje produktivních sil, což R. Richta obšírněji dokládá.³⁵³ V kontextu techniky, resp. ohledně osvojování si techniky člověkem, dospívá k závěru, že: „*V určitých společenských podmínkách technika přestává být jen součástí okolností, do nichž vstupují nezávisle na své vůli a jež nemají možnost změnit. Objevuje se naopak jako prostředek sjednocených individuí k přeměně a cílevědomému utváření lidských vztahů, jako nositel velkých lidských otázek současnosti, oblasti lidské svobody*“ (s. 78 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 81).

VTR má tudíž svou podstatou být „*něčím mnohem víc než pohybem koleček, působením elektromagnetických polí a kyselin, souborem informací a povelů, potokem rekordů v tahu raket a kapacitách vodních děl. Je to spíše praktické odpovídání miliónů lidí, kteří v minulosti účinkovali*

³⁴⁹ S odkazem na (Marx, K. H., Engels, B.: Manifest komunistické strany. In Marx, K. H., Engels, B.: *Spisy. Svazek 4*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1958, s. 450. ISBN nemá. Srov. Richta, R. a kol.: *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha: Svoboda 1966. ISBN nemá, cit. dle III. rozšířeného vydání 1969, s. 181, resp. paragraf 3. 1. 2. in Richta, R. a kol.: *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha: Svoboda 1966. ISBN nemá, cit. dle III. rozšířeného vydání 1969.

³⁵⁰ „*Jen mohutná výrobní revoluce, kterou uvádí do chodu, může znamenat protřžení dávného protikladu rozvoje mezi lidmi: umožní totiž každému uplatnit své síly natolik, aby byly zároveň s to fungovat jako síly všech...*“ (s. 74 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 77).

³⁵¹ „*... protože lidská svoboda – čím víc je získávána – tím znepokojivější tón jí dává. A moderní prostředky techniky – čím větší možnosti jejího řešení poskytují – tím víc z ní dělají skutečnou otázku*“ (s. 75 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 77).

³⁵² „*Předmětná subjektivní moc lidského života – to je dnes na půdě socialismu nejvážnější otázka lidských vztahů*“ (s. 76 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 79).

³⁵³ „*Vyspělá technika dává – nebo může dát – nyní člověku asi 120krát větší produktivní sílu, než jakou má lidská pracovní síla bez techniky...*“ (s. 76 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 79).

ve společnosti jako „lidský faktor produkce“, na otázku: Čím jsem jako člověk?“ (s. 78 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 81).³⁵⁴

„V procesu společenského rozvoje člověka splývá stále víc až k nerozeznání technická a kulturní revoluce naší doby, nový svět civilizace a kultury“ (s. 78 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 81).³⁵⁵ Dokud se pohyb – ve směru překonání protikladu moderní civilizace – děje „v podstatě jen na straně výrobních prostředků“ (dtto) a stojí „proti v podstatě neměnné pracovní síle“ (dtto), dotud mají zůstat „civilizace (pokroky výroby) a kultura (vývoj člověka) proti sobě v abstraktním protikladu“ (dtto). Jakmile však VTR „prosadí jako nejvyšší princip rozvoje společenských výrobních sil kultivaci tvůrčích sil všech členů společnosti, tedy kulturní revoluci (a naopak) – čili když vývoj probíhá na obou stranách současně – je jednou provždy konec s odvěkým sporem člověka a techniky, kultury a civilizace“ (s. 78-79 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 81). „Neboť tímto se otevírají řešitelné problémy jejich sjednocování“ (s. 79 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 81).

„Modrá brožura“ – vedle seznamu citované literatury (knižní a časopisecké) – přináší závěrem krátkou pasáž *Místo závěru opět otázka*. S vyzdvížením komunistické revoluce, která má cílevědomě zasahovat „všechny sféry lidského života, lidské činnosti, lidských vztahů – a právě to jsou rozměry vlastní komunistické revoluci...“ (s. 79 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 82).³⁵⁶ „V určitém bodě, když už pro to byla vytvořena společenská půda, rozrůstá se komunistická revoluce do oblasti techniky a kultivace lidských schopností, vědeckotechnické a s ní spojené

³⁵⁴ „Nakolik jsou v mém životě materializovány prostředky a cíle lidského rozvoje. Jak jsem svým životním projevem platný druhým lidem a čím jsou mně – bez přetvářky a iluzí – druzí lidé, jakou moc pro mne mají jejich životní díla?“ (s. 78 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 81).

³⁵⁵ Ke kulturní aj. revoluci srov. oddíl 2 in Richta, R. a kol.: *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha: Svoboda 1966. ISBN nemá, cit. dle III. rozšířeného vydání 1969, resp. pasáže v prvním oddíle – např. Richta, R. a kol.: *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha: Svoboda 1966. ISBN nemá, cit. dle II. vydání 1967, s. 28 atp.

³⁵⁶ „... od vytvoření politických a vlastnických předpokladů (odstranění vykořisťování člověka člověkem) postupuje stále hloub k převrácení výrobní základny lidského života. A nemůže se zastavit, dokud nezmění celý lidský život“ (s. 79 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 82).

kulturní revoluce“ (dtto).³⁵⁷ „Bez vědeckotechnické revoluce je zhola nemožné vítězství „v poslední bitvě“ s kapitalismem; bez ní neexistuje rozvoj člověka a nové vztahy mezi lidmi by museli zůstat zase jen planým snem“ (dtto).³⁵⁸

Představovaný titul *Člověk a technika v revoluci našich dnů* zakončuje fundamentální Richtova otázka: „Tváří v tvář těmto úporným bitvám ve výrobě, technice, vědě, vzdělání, jež rozhodují lidský obsah naší epochy, objevuje se... každý den co den stále znovu otázka: Chováme se jako revolucionáři?“ (s. 80 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 83).

O autorovi:

prof. Ing. Pavel Širůček, Ph.D.

*1965. VŠE v Praze. Studia na ČVUT a UK, absolvent VŠE (Politická ekonomie) a FSV UK (Ekonomie), dále studium politologie na VŠE. Působí na VŠE jako profesor ekonomie. Člen CSTS. Publikace zaměřené na dlouhé K-vlny, globalizaci, dějiny sociálně ekonomického myšlení, politické ideologie, politické analýzy a prognózy. Cykloturista, laický degustátor a glosátor piva.

³⁵⁷ „Dostává se tak – a tak je tomu právě dnes – k okamžiku, kdy nejdůležitějším úkolem všeho lidu je maximální urychlení vědeckotechnického pokroku... Kdy rozmach výrobních sil rozhoduje o všem, kdy na výsledcích tohoto vršení v hlubinách báze života závisí nejen osudy techniky, ale i osudy komunismu. Sem se postupně přesouvá těžiště komunistické revoluce...“ (s. 79 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 82).

³⁵⁸ „Způsob, jakým člověk přistupuje k vědě a technice, svým nejnepřehlednějším výtvarům, prověřuje nyní společenské řády, určuje jejich místo a prostor v dějinách. Vlastní výtvary lidí jsou vůbec jediným prostředkem a jedinou nadějí převratné aktivity lidí v dějinách. Poměr člověka a jeho díla – tato skutečná základna dialektiky dějin – se dostává s probíháním třídních bojů, za hranicemi předhistorie lidstva, do dosahu všech lidí, tj. stává se všeobecnou praktickou otázkou. A poměr člověka a jeho díla zůstane také velkou otevřenou otázkou vlastních lidských dějin“ (s. 79-80 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 82).